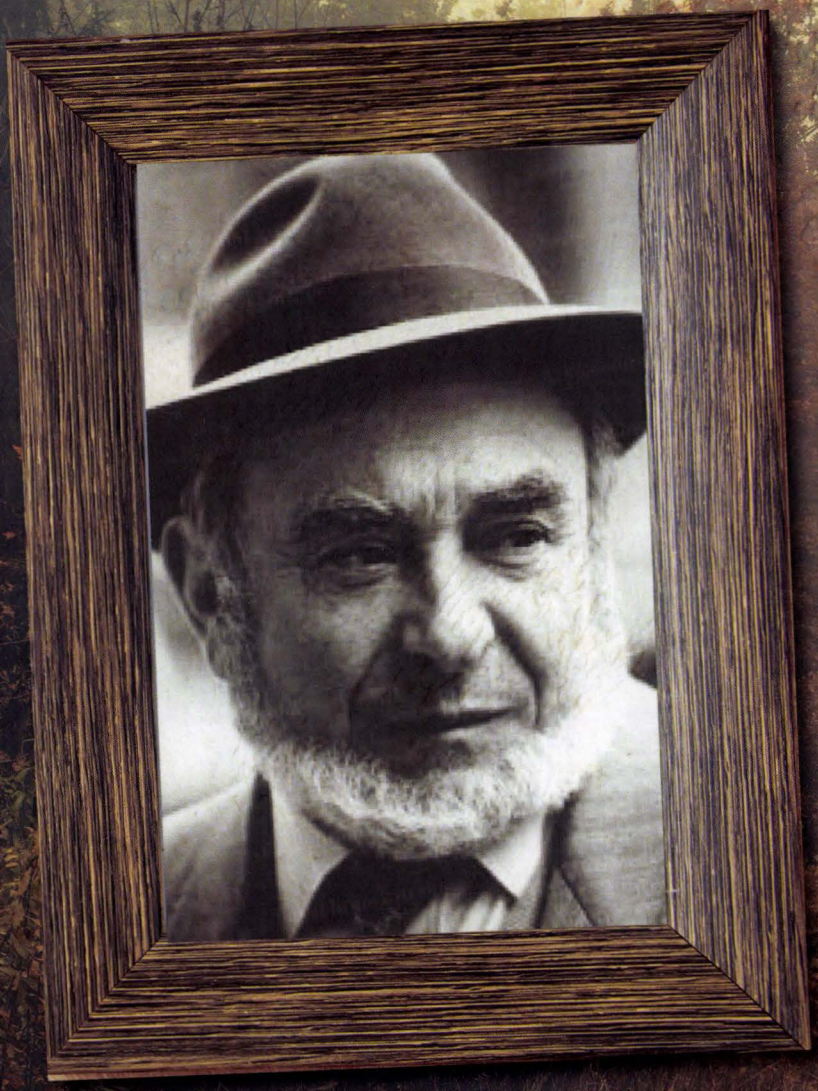
הרב **אפרים רוזן** (רוזנצווייג) זצ"ל

אמונה במבחן

זיכרונות

הרב **אפרים רוזן** (רוזנצווייג) זצ"ל

אמונה במבחן

זיכרונות

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

"צדיק באמונתו יחיה" (חבקוק ב, ד)

הקדמה

אפיניי - חשוון התשע"ז

מטרתו של הספר שלפנינו אינה להציג את זיכרונותיו של רב צרפתי, אשר היה לו, זה נכון, מקום חשוב בבנייתה מחדש של היהדות בצרפת לאחר השואה, אלא השורות הכתובות כאן הן קודם כול מעשה של אמונה, עדות מכלי ראשון של בנאי ממדרגה ראשונה של היהדות, של נציג סמלי של ההיסטוריה היהודית בימינו.

כילד ולאחר מכן כנער הוא שאב מן המקורות המסורתיים של התורה - "חיידר", "תלמוד תורה", "ישיבה", בתוך קהילה פולנית אורתודוקסית.

במהלך המלחמה ולמרות סבל פיזי ונפשי (הוא איבד את כל משפחתו שנפלו קרבן לפשעים הנוראיים של הנאצים), הוא נשאר נאמן לאמונתו בבורא עולם, וידע להיות דוגמה לאומץ לב ולעמידה איתנה עבור סביבתו.

לאחר המלחמה הוא בחר לסייע לבנייה מחדש של הקהילה היהודית בצרפת, באמצעות מילוי תפקידו הרבני במספר קהילות. בבסיס הוראתו תמיד עמדה הדאגה לקירוב הרחוקים, להעביר את האמונה הבלתי מעורערת בהתערבות ההשגחה במהלכי ההיסטוריה.

כאחראי על מספר קהילות - בקלרמון פראן, בטולוז, בסארגמין וגם בשטראסבורג, הוא הוכיח בלהט אך תמיד בנועם כי, למרות תהפוכות היומיום, הא-ל, הכול-יכול, מגן על העם היהודי בכל מצב.

החשיבות בקריאת ספר זה, שהוא עדות חיה של אמונה צרופה, היא

בכך שהוא עוזר לנו להבין טוב יותר כיצד על היהודי להאמין כי בזכות הנאמנות לשמירת התורה "לא ינום ולא יישן שומר ישראל".

הרב אהרון דניאל היימן שליט"א

מבוא

חשוב לא לראות בספר זה שאתם עומדים לקרא ספר "חדש" או "עוד" ספר בנושא השואה. אין מדובר כאן ב"זיכרונות" או "עדות" של אחד העדים המיוחדים של המאה ה-20, כפי שניתן לחשוב, ואף לא ביומן שואה על אירועים שלצערנו לא זרים לנו, גם אם כל אלה בעלי חשיבות לכשעצמם. לא! מדובר כאן במעשה של אמונה של בן לעם היהודי, אשר הכיר היטב את היהדות במזרח אירופה, לפני השמדתה המוחלטת, אשר חי על בשרו את הסבל ואת ההשמדה של שליש מהעם היהודי, ואשר בחר מרצונו החופשי לבנות מחדש לאחר הטרגדיה הגדולה את הקהילה. אין אח ורע למחבר הספר בתור בן קהילה מזרח אירופאית שהשתקע בצרפת עד כדי לשמש בה כרב, נושא תפקיד ראשון במעלה בקרב יהדות צרפת, לאחר ששרד את זוועות השואה.

די במה שציינו עד כה כדי לתת ערך מוסף לקריאת זיכרונותיו של הרב הראשי אפרים רוזן ז"ל. ואולם ישנו ממד נוסף: האמונה, אותה אמונה איתנה ומוצקה כסלע, השזורה לאורך ולרוחב היצירה. היצירה הזאת צריכה להוות השראה ודוגמה היום, יותר משבעים שנה לאחר המאורעות, לדורות הבאים. אנו נקרא כאן כיצד אב, המבין כי אין לו סיכוי לשרוד, מצווה על בנו את החיים, ובכך יוצק בו את הרצון להבטיח את נצחיות קיומו של העם היהודי. האמונה הינה המניע הבלעדי של הרצון לחיות, והיא הקו המנחה של מחבר הספר לאורך כל חייו, הן ברגעי אושר והן ברגעים של קושי.

יש להעיר מספר הערות על מנת להסביר כיצד בנה המחבר את זיכרונותיו: החלק הראשון מתאר בתשוקה את חיי היומיום השלווים,

את חיי הלימוד, ששררו בקהילה אורתודוקסית בפולין שלפני המלחמה. החלק השני דן במאורעות הטראגיים של השואה, אך היא מוצגת כדיאלוג, מעין ראיון, בין המחבר ובן שיחו, בן או בת, או צאצא אחר של המחבר, אשר בשאלותיו התמימות אך נוקבות הופך את הדו-שיח לחי ואת התיאור לצבעוני. צורת ההצגה הזאת של הדברים מוסיפה ממד נוסף: חשיבה של המחבר אל מול גורם המביט מבחוץ. זה גם המקום לציין שאומנות השיח והדו-שיח מהווים כר פורה למחבר לבטא בדרכו החיננית אירוניה ולעיתים אף סרקזם. החלק השלישי - החזרה לשפיות - למחרת הטרגדיה הנוראה, עשוי להיראות בנאלי יותר: אך באותה בנאליות בדיוק נעוצה חשיבותו. מדובר בקשירה מחדש של חוט שניתק, ובעזרת הא-ל, ניתן היה לקשירה מחדש: הסמינר לרבנים, שלוש הקהילות אשר הונהגו ונוהלו על ידי מנהיג רוחני ממדרגה ראשונה, ובנוסף לכך הקמת בית נאמן וחם הממשיך את המסורת - אלה הם שלושת השלבים החשובים שבהם השיקום והבנייה מחדש באים לידי ביטוי. אשר על כן יש להביט מעבר למה שעשוי להיראות בנאלי או שגרתי במבט ראשון, כדי לראות את המהלך הגדול במלואו.

העיקר בעיניי, אך לא רק בעיניי אלא כך צריך להיות גם בעיני כל מי שיבוא לקרא דפים מרתקים אלה שנכתבו בתשוקה, היא המשמעות שיש לתת לעדות הזאת. הרב הראשי רוזן שהוא גם עד וגם שחקן ראשי במחזה מביא לידי ביטוי בזיכרונותיו את שלושת העיקרים הבסיסיים של היהדות: תחילה, אמונה בבורא עולם שברא את העולם יש מאין: זהו השלב הראשון, מקור האמונה, התא המשפחתי אשר עיצב את הילד והכין אותו לקשיים שעוד נכונו לו. השלב השני היא ההתגלות בהר סיני, וכאן הצופה הופך לשחקן במחזה ומבטא בפירוש את הרגשתו, וכך כותב הוא אות באות: "הרגשתי, בעת המפגש של הניצולים בירושלים בשנת תשמ"א (1981), כאן בכותל המערבי, כאילו אני עומד תחת הר סיני ממש כמו אבותינו לפני שלושת אלפים וחמש מאות שנה... אני מאמין שיש לזכור את השואה באותה מידה שיש לזכור את יציאת מצרים וההתגלות בהר סיני". מיותר לציין כי השלב השלישי, שלב הרבנות, שלב הבנייה מחדש, מקביל לעיקר השלישי של המסורת: הגאולה. אותו ילד שספג את החום המשפחתי, אותו נער שנצרבו בו כאב וסבל, בהגיעו לבגרות

ולמשרתו הרבנית, לא יכול היה אלא לסייע לתהליך הגאולה, וזאת באמצעות הוראת המסרים של התורה.

מדובר כאן במסירה היוצאת מן הלב, כנה ואינטימית, של עד מרכזי. מסירה שחשוב להכיר בתקופה שבה השכחה מאיימת למחוק את הזיכרון. חשוב אפוא לקרא ולחזור ולקרא יצירה חשובה זו בת זמננו.

הרב ד"ר יהודה א. כהן שליט"א, אופקים

תמצית ביוגרפיות

אפרים נחמיה רוזן נולד ב-15.1.1925 (באופן רשמי), אך תאריך לידתו האמיתי הוא ככל הנראה ח' בכסלו ה'תרפ"ה (5.12.1924). הוא נפטר בב' באדר ה'תשע"ה (21.02.2015).

הוא נולד בפולין בעיר התעשייתית אוסטרובצה-סביאטוקריסקי, שבה רבע מהאוכלוסייה היה יהודים. הוא הילד הרביעי מבין שבעה אחים ואחיות, ביניהם אח גדול ממנו שנפטר בצעירותו ושלא זכה להכיר.

הוא בנם של יעקב שמואל רוזנצווייג ושל שרה רבקה גוטליב.

אחיו ואחיותיו הם: קיילה-פרלה והתאום שלה אברהם לייב שנפטר בילדותו, גוציה, **אפרים נחמיה**, פריידלה, ציפורה ויהודית-ברכה.

להוריו מפעל קטן לייצור נרות וסבון ונייר לאיטום גגות.

לאחר פלישת צבא גרמניה לפולין באלול תרצ"ט (ספטמבר 1939), המפעל של הוריו מופקד בידיו של מנהל זמני ומוקם גטו באוסטרובצה. בשנת תש"ב-1942 אמו נפטרת ממחלת הטיפוס, אביו נורה למוות, בעוד יתר משפחתו מגורשת למחנות ההשמדה בראש חודש מרחשוון תש"ג (11 באוקטובר 1942). לפני מותו, אביו של אפרים רוזן שם אותו במסתור ומצווה עליו "להישאר בחיים". אפרים רוזן נאלץ לעבוד במפעל בגטו המקוצץ של אוסטרובצה ולאחר מכן במחנה עבודה. באייר תש"ד (מאי 1944) הוא שוב מסתתר אך הוא נתפס ע"י הס"ס ונכלא במחנה ריכוז בסביבת אוסטרובצה.

לאחר מכן הוא מגורש לבירקנאו ונשלח לעבוד במכרה הפחם של יאבוז'נו. כדי לשרוד הוא נאחז באמונתו בשם. בחודש שבט תש"ה (ינואר

1945) הוא לוקח חלק בצעדת המוות ומוצא את עצמו בבוכנוולד. באדר (פברואר) הוא נשלח למחנה שרזינגן.

הוא משוחרר על ידי הצבא הצרפתי ונשלח להתרפא בקוסנטנץ. משם הוא מובא לאדמת צרפת ומחליט להשתקע בה.

בהגיעו לפריז, הוא אינו דובר מילה אחת צרפתית, ואולם הוא מצליח לעקוב אחר החומר הנלמד בסמינר לרבנים של רחוב ווקלין בשנת תש"ה-1945. לאחר שהתקבל בחום על ידי הנהלת הסמינר, הוא מחליט להיות רב.

משרת הרבנות הראשונה שלו הובילה אותו לקלרמון-פראן, ולאחר מכן הוא משמש בטולוז.

הוא ישמש רבה של סארגמין בין השנים תשכ"ז-תשמ"ו (1967-1986), ויזכה אז לתואר רב ראשי.

לאחר מכן הוא עובר לגור בשטראסבורג שם הוא מקדיש את עיקר זמנו ללימודי היהדות.

בשנת תשנ"ג-1993 הוא לוקח חלק ביצירה המשותפת "Célébrations dans la tourmente" (בהוצאת ורדייה) שבה הוא מעיד על הניסיונות שעברו עליו במהלך המלחמה.

לזכרו של גנרל קניג ז"ל הוא נעתר לבקשתו של רנה גוטמן, רבה הראשי של נפת בה-ראן, לקבל את איתור מסדר הכבוד. הוא נלקח לבית עולמו בשטראסבורג ב-21 בפברואר 2015 (ב' אדר ה'תשע"ה).

חלק ראשון

לפני המלחמה תרפ"ה-תרצ"ט

(1939-1925)

פרק ראשון
מקורות המשפחה

את סבא רבא שלי לא זכיתי להכיר באופן אישי, אלא מסיפורים בלבד. שמו היה אליעזר ליפא רוזנצוויג. הוא נפטר בתחילת חג הפסח בסביבות שנת תר"מ (1881) זמן קצר לאחר שעבר ניתוח תוספתן. למרות האיסור הרפואי הוא הקפיד בערב החג הראשון לקיים את מצוות אכילת המצה. למחרת הוא כבר לא היה בן העולם הזה, כשהוא מותיר אחריו אלמנה ושישה יתומים: חמישה בנים ובת. את הפרט הזה אני יודע הודות לסנדרה לנגר, חימשה (בת הנין) של סבא אליעזר, אשר ערכה לאחרונה אילן יוחסין משפחתי החל מאותו סבא.

שמו של סבי היה וולוול ליפס: וולף בן ליפא, ולצרכים רשמיים, רוזנצוויג. לתורה היו מעלים אותו בשם זאב בן אליעזר ליפא הלוי. הוא היה אדם בעל צורה, נשוי ללאה שנולד, אשר ילדה לו שלושה בנים ושתי בנות. הוא ואשתו, שניהם בני שמונים ושתיים שנה, גורשו להשמדה לבלי שוב בא' במרחשוון תש"ג (12 באוקטובר 1942), עם תום חג הסוכות. יהי זכרם ברוך!

ארבעים שנה של שגשוג כלכלי הפכו אותו לנכבד בעמיו, לסוחר ממולח, ליצרן של סבון, לבונה בתים ולראש משפחה הנושא בגאון את האחראיות להווה ולעתיד של צאצאיו במובן הגשמי והרוחני כאחד.

בשנת תרפ"ח (1928) הוא פרש מעסקיו והפקיד אותם רשמית בידי שניים מבניו יעקב-שמואל, אבי, ויחיאל-חיים הצעיר שבחמשת ילדיו. זה האחרון שרד את השואה ונפטר במינכן בתשכ"ו-11.11.65. הוא נטמן בבית העלמין היהודי של טולוז בפורטה סור גארון.

בפרוץ המשבר הכלכלי העולמי בשנת תרפ"ט (1929), סבי עמד לסיים את בנייתו של בית מגורים להשכרה, ברחוב מלינסקה, באוסטרובצה. הוא התקשה מאוד לסיים את הבנייה: ההלוואות שנתנה הממשלה הפולנית קוצצו בשני שלישים והעסקים של בניו ספגו את ההשלכות של המשבר. רק לאחר שלוש שנים הוא הצליח לסיים את הבנייה ולהשכיר את הדירות שהתפוקה מהן שימשה להחזר ההלוואה ולחיות ללא דאגות המחר.

אני זוכר מפגשים של אחר הצהריים שבהם היה מזמין לביתו שניים מאחיו וזקנים נוספים ללגימת תה תוך כדי לימוד מדרש תנחומא והעלאת זכרונות על הקהילה ועל משפחתו. עד היום לבי נרגש כשאני נזכר בפעמים הבודדות שיצא לי להביט מן הצד במפגשים האלה. כך נודע לי על הדרך שבה סבא רבא שלי הלך לעולמו, ברצותו לקיים את מצוות אכילת המצה בליל פסח. אין בידי לדון אם הייתה לו הזכות לסכן את חייו בקיום מצווה זו. מה שנצרב בי מאותו מעשה היא הרוח של מסירות הנפש לקיום חוקי התורה. מאוחר יותר למדתי את המימרה ממסכת שבת צג: - בעניין זה: "אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה" (במדבר יט, יד).

מדוע עסקו במדרש תנחומא דווקא? ככל הנראה מפני שהוא הפירוש הדרשני הקדום ביותר על התורה.

גם לאחר שחזרה הרווחה חייהם של סבא וסבתא לא חסרו נסיונות: הם איבדו את בנם בכורם אליעזר ליפא. הסבא לקח על עצמו בעקבות זאת את חינוך שני היתומים, בעוד יתר הבנים משגיחים על האלמנה ועל הבת הגדולה שנמצאה בעיצומם של לימודיה והפכה למורה בבית הספר הכללי או היהודי. בית ספר לבנות - בית יעקב - בדיוק נפתח באוסטרובצה באותה עת.

אבי נטש את ייצור הסבון, אשר יוצר זה מכבר בידי מפעלים גדולים על בסיס חומרי גלם מיובאים מן הצומח, והתמקד בייצור נרות מכל מיני סוגים.

הדוד יחיאל הצטמצם בהפצת חומרי דלק, בעיקר פרפין, ליצרני

הנרות והצחצוח. הוא היה חבר במועצת הנפט, זכות שירש מהסבא, והיו לו הנכסים המתאימים לשם כך.

בשנת תרצ"ד (1934) החילונו להרגיש את השיפור הכלכלי בעקבות המצב הכלכלי הבינלאומי. אזי ביצענו ריענון של המכונות ושיטות הייצור. אבי חשב להגדיל את העסק. הוא רכש לשם כך את הנכס הסמוך אלינו. בעקבות המלחמה שפרצה בהפתעה הוא לא הספיק לרהט אותו.

הבה נדבר כעת על משפחתי מצד האם.

משפחת אמי, משפחת גוטליב.

אמי, שרה רבקה, נולדה בטשמיילוב, בתם של מנחם מנדל גוטליב ושל פריידל מייזלס, ממשפחה חסידי גור. היא הייתה רעיה אהובה ובת מסורה, שדאגה בראש ובראשונה לילדיה: היא זו שדאגה לחינוכם ולעתידם. אבי מעולם לא סתר את דבריה, הוא אף הלך להתפלל בשבת בבוקר בבית הכנסת של חסידי גור, רק במניין השני, בשעה עשר וחצי.

באופן אישי, אני חב לה את הנטייה שלי להתמסר לזולת מבלי להתכחש לתועלת האישית שנובעת מכך.

זו אחת מן הדרכים ביהדות לקיים את מצוות הצדקה: אתה מתמסר לכלל, ולבסוף אתה נהנה מכך.

היא נפטרה בגטו של אוסטרובצה ממחלת הטיפוס שבה נדבקה כשטיפלה באחרים, בערב ראש השנה שנת 1942.

משפחתה כללה שני אחים - הירש-צבי וישראל - ושלוש אחיות - טובה, שרה-רבקה, וציפורה. הירש צבי היגר לפני המלחמה לבואנוס איירס שם עבד כשוחט וכמשנה לרב העיר בכל מה שנגע לשאלות בהלכה או לחינוך היהודי. כך הוא שרד את השואה. כל האחרים ומשפחותיהם גורשו למחנות לבלי שוב.

תגן זכותם על כל עם ישראל!

פרק שני
חיי היום-יום

היינו משפחה ממוצעת: לא עשירים במיוחד, לא עניים. לא אינטלקטואלים אך גם לא חסרי ידע דתי או כללי - יהודים פשוטים גאים ביהדותם, אשר שאפו לקיים את יהדותם בתנאים סבירים ככל הניתן.

בשנת 1934 כללה המשפחה זוג הורים - יעקב שמואל, בן 41, ושרה רבקה בת 35, יפה מאוד וגם דתיה מאוד - חמש בנות ובן אחד: קיילה-פרלה בת 16, גוצ'יה בת 14, אפרים נחמיה בן ה-9, פריידלה בת 3, ציפורה בת שנתיים, ויהודית ברכה בת שנה. היה גם אח תאום לאחותי הבכורה קיילה בשם אריה לייב שנפטר בילדותו שלא זכיתי להכיר.

אחיותיי הגדולות למדו בבית הספר הציבורי שם למדו שעה אחת בשבוע לימודי דת שהועברו על ידי מורה יהודי רשמי. בנוסף לכך הן זכו לשלוש שעות שבועיות של לימודי עברית ואידיש בבית. לאחר שסיימו את בית הספר היסודי הן המשיכו להשתתף בשיעורים מתקדמים במסגרת קבוצת לימודים יהודית לבנות. לא בא בחשבון לשלוח אותן לתיכון ממשלתי שבו הלימודים התקיימו בשבתות והנוכחות הייתה חובה. הן אף לקחו חלק במפגשים בשבת שאורגנו על ידי המורות של רשת "בית יעקב" שזה לא מכבר התמקמה בעירנו. הבן של המשפחה, במקרה זה אנכי, לאחר ארבע שנים בחיידר, התחנך בבית הספר יסודי התורה שם לימודי הקודש התקיימו בבקרים: חומש-רש"י, גמרא, ולימודי החול אחר-הצהריים, שהועברו על ידי מורה שאינו יהודי ממונה מטעם הממשלה. בית הספר הזה הכין אותנו לקבלת תעודת לימודים יסודיים. עזבתי מוסד זה בגיל עשר וחצי כדי לעבור לבית הספר של רבי

יודל פרקל. בשנה אחת למדתי כיצד להפוך בוגר, עצמאי, כל זאת בזכות שיטת הלימוד ללא כפייה.

אל תסיקו מכאן שחיי משפחתי התנהלו לכל אורך הדרך על מי מנוחות. ההיפך הוא הנכון: ידענו עליות ומורדות, רגעי רווחה ואושר אל מול בעיות בריאותיות וקשיים כלכליים.

בכל אותם מקרים כל התא המשפחתי הרגיש מעורב ולקח חלק במאמץ המשפחתי בכל לב ונפש.

באוסטרובצה מרבית המשפחות היהודיות היו דומות לשלנו, מורכבות מיהודים בעלי מודעות: גאים ביהדותם וחפצים להנחיל את מורשת ישראל לדורות הבאים.

פרק שלישי

אוסטרובצה

איני יודע מתי משפחתו של אבי - יעקב שמואל הלוי רוזנצוויג - התיישבה באוסטרובצה. קרוב לוודאי שהדבר ארע כשראשוני היהודים הגיעו לאזור שהחל להפוך מרכז תעשייתי עבור פולין כולה: החל מסוף המאה ה-17.

עד לאמצע המאה ה-19 היה בה רוב יהודי. מאוחר יותר הם הפכו למיעוט: 33% מכלל האוכלוסיה. לפני מלחמת העולם השנייה היו בה 36,000 תושבים מתוכם 12,000 יהודים בקירוב.

התמורות באחוז היהודים מתוך האוכלוסייה הכללית נוצרו עקב הגירתם לעיר של לא-יהודים לטובת הפעלת התעשייה הכבדה של הממשלה הפולנית שהיהודים היו מנועים מלקחת בה חלק. שיעור הילודה היהודית לא היה קשור לכך. הוא היה דווקא חיובי: ארבעה ילדים שורדים בממוצע למשפחה.

נדמה כי הקהילה היהודית הייתה מאורגנת עוד לפני הקמת מועצת העיר, עובדה שיכולה להסביר את המבנה המוצק שלה שפעל על בסיס דמוקרטי בדומה למדינה בת זמננו על יתרונות השיטה ועל חסרונותיה. זה הרקע שבו חיה משפחת אבי נצר לשבט בני לוי. שם המשפחה רוזנצוויג נוסף בתקופת נפוליאון, בראשית המאה ה-19.

כאמור, בטרם פרוץ מלחמת העולם השנייה חיו באוסטרובצה שנים עשר אלף יהודים שהיוו כשליש מתוך האוכלוסייה הכללית. הם היו מעורים בחיי העיר: לקחו חלק בבחירות לעירייה, שילמו מסים, ויחד עם

זאת שמרו על עצמאות מוסדותיהם בתחום החינוכי, הדתי, החברתי, התברואתי, ובריאות האזרחי.

הגוף אשר ניהל את הקהילה נקרא גמינה. בתור רשות אפוטרופסית, היא הייתה כפופה למעשה למועצה המקומית ולעיר המחוז - קיילצה (KIELCE). חבריה נבחרו על ידי חברי הקהילה היהודית ועל ידיהם בלבד, והם שבחרו בתורם את הנשיא. כל היהודים היו חברים בה. תפקידו של המזכיר הכללי של הגוף הזה היה להבטיח את הקשר בין הגמינה והעירייה. אי לכך הוא שיחק תפקיד מכריע. אף על פי כן הוא היה נבחר על ידי מועצת הקהילה.

רבנים, שוחטים, חזנים, שמשים, ומשגיחי כשרות - גם הם מונו על ידי המועצה הזאת, והיא הייתה משלמת את משכורתם. הרב שנבחר לנשיא בית הדין הרבני קיבל את שכרו מהמדינה.

כל היהודים השתתפו בתשלומים לגמינה: כל אחד חויב לשלם לפי כוחו.

כל המוסדות היו עצמאיים מבחינה כלכלית.

החיידרים ובתי הספר היהודיים היו בתשלום. ניתן היה לקבל מלגות או פטור מתשלום לתלמוד תורה שנוהל על ידי הקהילה.

כל הבנים היהודים מגיל 3 עד 7 הלכו לחיידר. הבנות למדו לימודי קודש בבית. בשנת תרצ"ה (1935) הוקם בית ספר "בית יעקב" לבנות מגיל 2 עד 12. רבים מילדי היהודים למדו בבית הספר הממלכתי שהלימודים בו היו חובה ולגמרי בחינם. מסגרת של לימודי חטיבת ביניים יהודיים לא הייתה קיימת. היו שיעורים פרטיים אך אלה לא איפשרו גישה ללימודים מתקדמים כפי שמוצאים בתיכונים. ואולם לימודי תיכון היו פתוחים למספר מוגבל בלבד של יהודים ואלה נדרשו ללמוד בשבתות ובימים טובים ליהדות.

לעומת זאת הייתה ישיבה שנוסדה על ידי כמאה צעירים שהגיעו מנובהרדוק שברוסיה בסביבות שנת תר"ך (1920) עם עליית הקומוניסטים לשלטון. צעירים אלה התקבלו בסבר פנים יפות והישיבה הזו שגשגה והצליחה למשוך אליה צעירים ופחות צעירים להצטרף לשורותיה. שם

הישיבה הזאת היה "בית יוסף". בשנת תרצ"ג (1933) נפתחה בישיבה מכינה לבנים בגילים 12 עד 17 שנים, ושם למדתי במשך 3 שנים עד לפרוץ המלחמה.

היו גם ישיבות חסידיות פחות חשובות שבכל אחת מהן למדו בקושי 10 תלמידי ישיבה. רב העיר רבי מאיר יחיאל הלוי הַלשטוק עמד בראש ישיבה כזאת. ואולם, הוא הערין מאוד את ישיבת "בית יוסף" ותמך בה לאורך כל הדרך. בנו ממשיך דרכו רבי יחזקאל גם הוא נהג כך. המוסדות הדתיים האחרים היו בעיקר בתי מדרש בעלי נטייה חסידית: גור, אלכסנדר, לובלין, סוכטשוב, וכו' שהתפללו בנוסח ספרד על פי מנהג האר"י הקדוש. היו גם בתי מדרשות פרטיים שכונתיים ללא השתייכות לזרם זה או אחר. בבית הכנסת, בתי המדרש והישיבה התפללו בנוסח אשכנז. הישיבה השתמשה במקומות האלה ללימוד מעבר לשעות התפילה.

היה בעירייה משרד לעזרה סוציאלית. ליהודים היה בנוסף לכך את ארגוני החסד המיוחדים שלהם שנועדו לתמיכה בבני הקהילה. מהם חילקו כספי צדקה, בגדים יד שנייה, ואחרים מוצרי מזון בעיקר לפני שבתות וימים טובים. הסולידריות וצנעת הפרט היו נר לרגליהם.

חברת ביקור חולים לא הייתה רק חברה של מתנדבים המשגיחים על חולים, אלא גם התאגדות של רופאים לעת צרה, לאספקת תרופות או ציוד רפואי במחירים מסובסדים או בחינם. בית אבות לזקנים לא היה קיים. האנשים היו נפטרים בבית, מוקפים בילדיהם ובחברים. היו בקהילה מספר אנשים שעברו את גיל המאה, גברים ונשים כאחד.

בתקופת המשבר הכלכלי העולמי בשנת תרפ"ט-1929, יהודים רבים היגרו לארה"ב של אמריקה ולקנדה. בשנת תרצ"ג-1933 המצב השתפר וחלק מהם חזרו. לא ידענו מה מצפה לנו.

עם מותו של הנשיא פילסודסקי, האנטישמיות הממשלתית הרימה ראש. בעירנו הקטנה לא הרגשנו זאת כל כך אולי בזכות הפריחה ששררה בה. תעשיית התנורים התעשייתיים הרמים פעלו במלוא המרץ. 25,000 אנשים הועסקו במפעלי המתכת. ואולם מתוכם אף לא יהודי אחד. המדיניות האנטישמית של הממשלה חייבה זאת. תעשיית עיבוד חומרי

הגלם הייתה כמעט כולה בידיים יהודיות כמו גם הסחר במוצרים שיוצרו במפעל. מובן שזה הוביל למרירות ושנאה. אלה עוד עתידים להתפרץ ולהתגלות במהלך המלחמה. הסחר של האינם-יהודים לא היה חסר בעיר. לשאינם יהודים היו משרות שמורות בהנהלה ובמוסדות הממשלתיים. היה רק מועסק יהודי שכיר אחד בעירייה לטובת כל מה שנוגע לשאלות בדיני אישות. את החתונות היו רשאים לסדר אך ורק הנציג הרשמי של כל אחת מהדתות והרישום היה נעשה מאוחר יותר בעירייה. היה עליו לדעת את ההלכה היהודית ולהכיר את השפה העברית. אותו שכיר היה אחד מן החזנים והוא היה בקשר עם משרד מרשם האוכלוסין של הקהילה.

הלידות התקיימו בבית בסיוען של מילדות ורופאי נשים יהודים ושאינם יהודים, תוך הקפדה מרבית של כללי ההגיינה. לפני הלידה, היו מחממים הרבה מים. שנים רבות תהיתי לשם מה עד שלמדתי את המשניות של פרק יט במסכת שבת. בהמתנה להופעת הרך הנולד היינו לוחשים פרקי תהלים מאחורי הדלת הסגורה של "חדר העבודה". בכיו הראשוני של התינוק היה בוקע ומפר את השקט המתוח.

על כל בעלים של בית מגורים היה מוטל להחזיק רישום של הנפשות הגרות בו. לפני שהרך הנולד היה נרשם בעירייה הוא היה נרשם במרשם הבתים. ברם, תהליך הרישום לא היה תמיד מסודר. יש שחיכו למתן שם לילד לפני רישומו בכתובים. אצלנו היהודים היו מחכים עבור הבנים לברית המילה ולנתינת השם הבאה בעקבותיה. היו סיבות נוספות לפער שנוצר לעתים בין הלידה לרישום השם, כגון הכניסה לבית הספר הציבורי או השירות הצבאי שממנו ניסו להינצל משפחות יהודיות. השמועה אומרת שגם אני נפלתי קרבן לפער כזה. "רוכב שמים ישחק". בוא נודה שיש מה לצחוק מכל התכניות שאנו מתכננים בראייתנו המצומצמת.

היהודים היו רושמים את ילדיהם החדשים הן בפנקס הקהילה והן בעירייה. באותה דרך נקטו גם בעניין מסמכים אחרים של מרשם האוכלוסין: נישואין, פטירות, וכו'.

רבי מאיר יחיאל הלוי הלשטוק

כאשר מדברים על הקהילה היהודית של אוסטרובצה, אי אפשר שלא להזכיר את מי שנחשב לגאון של אוסטרובצה. גאונותו התבטאה בעיקר בחישובים מתמטיים הקשורים להלכה, פסיקת ההלכה וניהול ענייני הקהילה.

לדוגמה: כתוב בספר דברים (כג, ד): "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'. גם דור עשירי לא יבוא להם בקהל ה' עד עולם". בתלמוד הירושלמי מובאת סברה לביטול ברייה ברוב של אחד מתוך תשע מאות ושישים. במקרה כזה, הוא חישב, הדור העשירי אמור היה להיות מותר לבוא בקהל ה'. זאת הסיבה שמוסיף הכתוב "עד עולם"! (מעיינה של תורה: דברים, עמ' 99).

בימי חייו מעולם לא פנה איש מהקהילה לערכאות במקרה של סכסוך. גם שאינם יהודים שנקלעו לסכסוך עם יהודי הסכימו ברצון לבוא להתדיין לפניו. הוא נודע בפסיקותיו הבטוחות והשוויוניות.

במשך ארבעים שנה, הוא צם מידי יום, פרט לשבתות וימים טובים. במשך כל אותה תקופה שררה באוסטרובצה פריחה מסוימת למרות מלחמת העולם הראשונה שארעה בין השנים תרע"ד-1914 ותרע"ח-1918.

בגיל שלוש שנים, לפני כניסתי לחיידר, זכיתי להתברך על ידיו. הוא נפטר אך מספר חודשים מאוחר יותר, בי"ט אדר תרפ"ח-1928, שנת המשבר הכלכלי הבינלאומי הגדול.

נדיבות ליבו לא ידעה גבול. ביתו ושולחנו היו פתוחים לכול. הוא נכנס בעקבות זאת לחובות כלפי סוחרי העיר ובקושי רב הסכים לסילוקם על ידי גזברי הקהילה.

עבור ארץ ישראל הוא מוכן היה גם להישאר חסר כול. פעם אחת, כשלא היה בידיו מה לתת לשליח מארץ הקודש, הוא מישכן בהסכמת אישתו את פמוטות הכסף שלה, רק כדי לזכות במצוות הסיוע לאחינו שבארץ ישראל.

בלילות שבת, סביב שולחן השבת, התמיד באמירת דברי תורה על

פרשת השבוע. הוא שיתף בהם את מחשבותיו האישיות. קהל גדול היה בא לשמוע אותו, גם ממרחקים. כך הפך בעל כרחו לרבי של חסידים.

הוא לא בא מבית חסידי, אך נפגש לא אחת עם רבנים חסידיים אשר סיפרו לו מעשי נסים שעשו אבותיהם. גם הוא בתורו היה נוטל את זכות הדיבור ומספר בקצרה על זיכרון פשוט מהתנהגותו של אביו.

"אבי היה אופה, הוא אמר. מעולם הוא לא ניסה למכור לחם של אתמול בטענה שהוא של היום".

כאשר יוסף מוצא את עצמו לבד עם אחיו לאחר חזרתם מקבורת אביהם, הם מבקשים את סליחתו ומחילתו על אשר עוללו לו. הם אומרים לו (בראשית נ', יז'-כ'): "ועתה שא נא לפשע עבדי א-להי אביך"!

ועליו נאמר "ויבך יוסף בדברם אליו" - על שחשדוהו כי חשב לנקום בהם.

"אל תיראו, הוא עונה להם. התחת א-להים אני? ואתם חשבתם עלי רעה, א-להים חשבה לטובה".

פירש זאת הצדיק רבי יחיאל הלוי כך: "האם תחת א-להים אני להיות מסוגל להפוך רע לטוב? אם כך, אין לכם ממה לפחד, אפילו לא מנקמה, שהרי לא אדע כיצד לנקום בכם ברעה כזו שתהפוך לטובה כפי שאתם עשיתם לי" (מעיינה של תורה, סוף בראשית).

פירושיו ודברי תורתו לתנ"ך ולתלמוד מובאים בכמה חיבורים, כולם פרי עטם של תלמידיו.

לאחר מותו, הפך קברו והאהל שנבנה סביבו לאתר עליה לרגל לתפילות.

"גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן" אומר פתגם תלמודי (חולין, ז:).

הנאצים לא הותירו ממנו כל זכר גשמי. ואולם, נשמתו ממשיכה לפעול למען עם ישראל. עליו ניתן לומר כעת את דברי התלמוד הירושלמי שקלים (ב', ז'): "אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונן".

החיידר

החיידר של מנש ספילפוגל ושל ינקעל באש היה מיועד לבנים מגיל שלוש עד שבע. למדו שם עברית, את סדר התפילות של היומיום, חומש ואפילו גמרא. ואכן, בגיל שש כבר החילותי ללמוד את פרק "שניים אוחזין בטלית" (בבא מציעא ב.).

בית ספר זה היה מורכב מחדר גדול בן 30 מ"ר, מטבח חשוך וחצר משחקים גדולה. שם גם התגורר רבי ינקעל באש שהיה חשוך ילדים. כל התלמידים היו ילדיו.

היה שם גם מי שכונה בהלפער, איש לכל משימה, אשר היה מביא ומחזיר את הילדים מבתיהם ובחזרה, בתמורה לשכר מיוחד. היינו כשלושים תלמידים בסך הכול.

מַנֶש ספילפוגל היה אחראי על הקטנים מגיל שלוש עד חמש, שהיו גם הרבים ביותר. קליטתו של חניך חדש צוינה בחגיגה קטנה במימון הוריו. כל תלמיד היה זכאי באותו יום למנה מכובדת שכללה עוגה, סוכריות ושוקולד. לא כדאי היה להיעדר ביום כזה.

תכנית הלימודים

כשלושה חודשים בממוצע נמשך לימוד הקריאה. היה לנו לוח לימוד גדול מקרטון שעליו היו כל האותיות והתנועות מסודרים בכשלושים שורות. כל ילד היה זכאי ללימוד פרטני עם המלמד למשך חצי שעה. בסופה יכול היה לשחק בחצר או לחילופין לחזור על לימודו עם חבר המתקדם ממנו.

לאחר ארבעה חודשים ראשונים אלה, היו עוזבים בדרך כלל את לוח הלימוד לטובת מעבר לסידור התפילה הרגיל.

התפילה הראשונה שהיינו לומדים הייתה קריאת שמע על שלוש פרשיותיה, העומדת בבסיס האמונה היהודית. כמו כן את תהלים צד. היינו משננים תפילות אלה במשך שמונה ימים בביתן של הנשים היולדות בהמתנה ליום המילה. בתמורה היינו מקבלים עוגות וממתקים.

בבוקר, לא כל הילדים היו מגיעים לחיידר באותה שעה.

בערב לעומת זאת, כולם היו יוצאים בשעה ארבע הבייתה.

הייתי מבין אלה שאהבו ללכת לבית הספר ללמוד.

בחורף כאילו היינו שומעים את לחשי האש של התנור המוסק בעצי אורן מזמרת את השיר "חיידר קטן"... המטיב למתאר את האווירה החמה ששררה בו.

בית הספר "יסודי התורה"

בגיל שבע חסר שלושה חודשים החילותי את לימודיי בבית הספר "יסודי התורה" שאך נפתח לראשונה בעירנו. בית הספר היה מיסודה של אגודת ישראל, כלומר נוהל ברוח דתית מאוד. למדו בו לימודי קודש בבוקר - משעה שמונה וחצי עד חצות היום - ומקצועות חול אחה"צ, משעה שתיים אחה"צ עד שעה שבע בערב. בית הספר הוקם במיקום מצוין בקצה הרובע היהודי, בשכונת בניינים יפה בעלת שתי חצרות: האחת פנימית, משותפת לכל הבתים, והשנייה חיצונית מצד דרום, שהוקצתה לבית הספר לבדו.

לימודי החול היו מטעם המדינה: אלה היו לימודי חובה ובחינם. מורה שאינו יהודי מונה לבית הספר, והוטל עליו להביא אותנו לזכאות לתעודת לימודי יסוד. איני יודע אם היה בודד במערכה זו או שמא אחרים עזרו לו במשימתו. היו בבית הספר כמאה תלמידים שהתחלקו לארבע כיתות. אני זוכר ארבעה מלמדים יהודים: אחד לחומש-רש"י, שני לגמרא, שלישי ליידיש, והרביעי לדקדוק עברי ודינים. מנהל בית הספר נבחר על ידי ועד שהורכב מהורי תלמידים ומנציגי אגודת ישראל.

המורים למקצועות היהדות היו מקבלים את שכרם מוועד בית הספר. מה היה מעמדו של המנהל? זאת לא אדע. חלק מהמורים שאינם יהודים אפילו למדו יידיש כדי לתקשר טוב יותר עם התלמידים.

התכנית השבועית

התכנית הייתה כזאת:

תפילת שחרית עם ההגעה לבית הספר, כל הכיתות יחד. המאחרים יכלו להצטרף בחשאי. קריאת השמות נעשתה בכיתות. לא כולם נכחו בתפילה. יש אשר הגיעו ישירות לכיתה. הפיקוח על כך לא היה קפדני במיוחד.

בימי ראשון היינו מתחילים בלימודי פרשת השבוע: קריאה ותרגום ליידיש. מאחר והמורה למקצועות החול לא היה מגיע ביום זה, אחר הצהריים נוצל לתרגילי חשבון וחזרות על לימודי החומש.

יום שני: חומש עם רש"י על כעשרה פסוקים. משך כל אחה"צ היינו לומדים לקרא ולכתוב פולנית. המורה שלנו היה משתדל מאוד להטמיע בנו את יסודות השפה הפולנית. לא אחת היה עליו לעבור דרך שפת היידיש, אך הוא לא היה נמנע מכך.

יום שלישי: המלמד שלנו לגמרא היה קשוח במקצת. לא כולם הצליחו לעקוב. הוא נהג לקרא לסדר לתלמיד סורר על ידי השלכת משענתו על שולחנו של התלמיד. הוא כיוון תמיד למטרה, גם אם מעולם לא שירת בצבא. אחר הצהריים למדנו היסטוריה, ספרות והיה לנו בוחן כתיב.

ביום רביעי: היינו מסיימים את פרשת השבוע ואת הרש"י עד "שני", סוף הקריאה לעולה ראשון לתורה. אחר הצהריים למדנו חשבון, ספרות והבעה בכתב.

ביום חמישי: גמרא, בוחן כתיב ביידיש, ואחה"צ: היסטוריה. די היה להקשיב למורה ולכתוב את הסיכום הקצר שהיה מכתיב לנו.

בוקר יום שישי היה מוקדש לקריאת הפרשה בטעמי המקרא ולפירוש ההפטרה.

בכל שבת יכלו התלמידים לגשת לאחד מתלמידי החכמים שבקהילה כדי להיבחן על לימודי השבוע החולף. תלמיד שהיה הולך להיבחן היה מרוויח.

לא זכור לי אם היו לנו חופשות מעבר למועדי ישראל.

לאחר ארבע שנים ב"יסודי התורה" למדתי שנה שלמה בבית הספר של רבי יודל פרקל, דמות ששווה להתעכב עליה.

רבי יודל פֶּרְקַל

מורה כריזמטי, ידען גדול בכל התחומים. הייתה לו תשוקה להעביר לתלמידיו דרך ארץ, מדרשי תורה ומתמטיקה. בכל שבת אחה"צ התכנסו המונים בבית המדרש החדש לשמוע את הדרשה שלו על פרשת השבוע על פי המדרש. ניתן אז היה לשמוע זמזום מעופו של זבוב בחלל החדר במהלך נאומו שהיה נמשך בין שעתיים לשלוש שעות ברציפות. כולם שתו את דבריו בשקיקה. היה זה עונג שבת אמיתי, טענו מביני דבר.

משפחתו הייתה מורכבת מאשתו הצנועה עד מאוד ומשלושת ילדיו: בן ושתי בנות. לבן יצא שם של עילוי אמיתי הן במדעי המתמטיקה והן בגמרא.

בבית הספר שלו למדו כעשרים תלמידים מגיל 11 עד 12. רוב הזמן למדנו ממנו מדרשים מהתלמוד ופתרנו תרגילים בחשבון ובמתמטיקה. הוא עודד אותנו לקרא בעצמנו פירושים רבניים של התורה ואת מדרש תנחומא. הוא הדגיש את הצורך לקרא בכל שבוע "שניים מקרא ואחד תרגום" כדי להבין טוב יותר את התלמוד. היו הורים אשר קבלו על גישה רפה מצידו כלפי בניהם-תלמידיו ועל העדפתו את המדרשים על פני ההלכות. הוא לא עישן, ברם הוא שתה תה עם קקאו מבוקר עד ערב.

לאחר שנה במחיצתו של רבי יודל, יכולתי לשים פעמיי בבטחה לעבר הישיבה, וליתר דיוק לעבר המכינה שלה.

המכינה של הישיבה

ואכן, לאחר חגי תשרי - אוקטובר 1936 - התקבלתי למכינה של ישיבת "בית יוסף" של אוסטרובצה, עיר מולדתי.

רבי יודל צדק. כבר בשנה הראשונה היה בכוחי להכין את שיעורי התלמוד בעצמי. אפילו הייתי עוזר לחבריי לספסל הלימודים, בין היתר

ליחזקאל קורנווסר (שארל קורין ז"ל) אחד מארבעת השורדים שבתמונה. אגב, בזכותו נמצאה אותה תמונה לאחר השואה.

בהיותי נמשך אחר לימודיי, הייתי שוכח לעיתים לחזור הביתה לאכול. אבי לא שכח אותי. לאחר חצי שעה איחור היה הוא בא לאסוף אותי הביתה.

והנה תוכנית הלימודים היומית של המכינה שלי לדבר האמיתי, לפני ה"צלילה" שלי לתוך התרבות הצרפתית: תפילת שחרית בשבע בבוקר ולאחריה שיעור בדינים. לאחר מכן הוקצבה לנו שעה אחת לארוחת הבוקר שכללה גם את זמן הליכה הלוך וחזור.

בשעה תשע - שיעור ראשון בתלמוד, שהוכן מאמש עם תלמיד מהישיבה או עם חברותא. כשמגיד השיעור היה קורא את הגמרא התלמידים היו משתתפים בצורה מסודרת כדי להראות שאכן ירדו לעומק הסברות בסוגיה. המלמד לא היה מתקדם לפני ששוכנע כי רוב התלמידים הבינו את הסבריו. השפה בשיעור הייתה יידיש.

בשעה אחת-עשרה ערכנו חזרה על השיעור בינינו לבין עצמנו עד לשעה אחת אחה"צ, שעת תפילת מנחה. בשעה אחת וחצי הלכנו הביתה לאכול וחזרנו בשעה שלוש.

תלמידי הישיבה שהיו לומדים במסגרת פנימייה היו אוכלים בחדר אוכל שנמצא באחד מאולמות בית הכנסת ושם סעדו בוקר, צהריים וערב.

אחר הצהריים היה לנו שיעור באחד מספרי הנביאים או הכתובים שנמשך כשעתיים. את התורה היינו אמורים ללמוד בכוחות עצמנו. זאת הייתה טעות לדעתי: מעטים היו אלה שהיו עושים זאת, וגם אני לא נמניתי עליהם.

בשעה חמש התחלנו להכין את השיעור של מחר בגמרא. כמה וכמה תלמידים, מעין מתרגלים, עמדו לרשותנו כדי לעזור לנו במשימה הלא פשוטה אך ההכרחית הזאת. היו כאלה שהיו בוחרים שניים או שלושה תלמידים מתוך קבוצה כדי ללמוד איתם גמרא שונה מזו של תכנית הלימודים.

בשעה שבע בערב בימות החורף היו מתפללים תפילת מעריב. בקיץ היו מתפללים הרבה יותר מאוחר.

הורים רבים לא הסכימו כי ילדיהם יישארו ערים מעבר לשעה תשע בערב.

תכנית לימודים יומית זו חזרה על עצמה חמש פעמים בשבוע.

ביום שישי התפנינו להכנות השבת.

יחזקאל קורנווסר ואני, לקחנו על עצמנו, לאסוף כסף מהסוחרים היהודים של העיר לרכישת ספרים לישיבה. בתמורה היינו זכאים לגביע גלידה במהלך המגבית. חברי תמיד דאג שלא ניטול אף פרוטה מהכסף שאספנו, והיינו משלמים על הגביע מכיסנו. בסוף שנת הלימודים, סביב חג השבועות, היינו נבחנים על פה בנוכחות נכבדי הקהילה. היינו מקבלים ציון והערכה על גבי פנקס שיועד להורים. לא שמרתי אף לא אחד מהם. חבל! נכדיי היו משתעשעים לראות כיצד כונה סבא שלהם "שקדן בלתי נלאה". אשר להם, תודה לא-ל, הם לומדים ביתר קלות ובתנאים טובים יותר.

אילולא הפתיעה אותנו המלחמה, אולי הייתי הופך להיות תלמיד ישיבה אמיתי, עם כל הידע הכרוך בכך וכל האחראיות כלפי החברה היהודית, מבלי שאידרש לוותר על ירושת מקומו של אבי בעסק המשפחתי.

ישיבת "בית יוסף" של אוסטרובצה

בישיבת אוסטרובצה לא היו בונים את רוח האדם בלבד, אלא גם את הנשמה: לימוד המוסר היה חלק בלתי נפרד מסדר היום של התלמידים. תלמידי המכינה היו רשאים להצטרף ללימוד זה אם חפצו בכך.

כל ארבעה חודשים הייתה מתפרסמת חוברת בשם "חוברת המוסר" שנכתבה והודפסה על ידי תלמידי הישיבה. היו מתקבלים לפרסום גם דברי תורה של בוגרי המכינה. על העריכה הופקד צבי חסנר (מהעיר חסן ברוסיה) משורר, מחזאי, המכיר עד תום את נפש האדם, והחוברת הייתה נקראת על ידי הציבור היהודי בפולין כולה ואף מעבר לה. אותו חסנר

היה מארגן בחנוכה ובסביבות פורים מחזות הקשורים לחגים האלה. הם התקיימו בבית המדרש החדש, שתמיד היה צר מלהכיל את הקהל הרב שחפץ לצפות בהם.

בחורים אחרים התבלטו בידיעותיהם בתלמוד, בהלכה, או בספרות המוסר. בנוסף לחניכה וללימוד עם תלמידי המכינה והישיבה, הם היו מתמקצעים במקצוע מיוחד של התרבות היהודית. אף לא אחד מאותם עילויים היה נושא אישה לפני שהיה מסיים את "התמחותו". כמו שמעון בן עזאי הם אמרו: "חשקה נפשי בתורה" (יבמות סג:).

הם היו מתחתנים בסביבות גיל 30, ולא התקשו למצוא להם בת זוג. מרביתם היו ממשיכים ללמד ולהפיץ את אור התורה גם לאחר שנישאו וילדו ילדים. על כל אלה שנלקחו מאתנו בשואה "אני בוכייה עיני עיני יורדה מים" (איכה א, טז).

ראש הישיבה - רבי אברהם מרדכי שמעונוביץ - אשר סירב להיפרד מילדו היחיד שנולד לו לאחר עשרים וחמש שנות נישואין, הושלך יחד עם הילדה הקטנה לתוך הבאר העמוקה של הגטו הקטן. בחשבי עליו "מעי חמרמרו לבי נהפך בקרבי" (איכה א, כ). כמה מתלמידיו הצליחו לברוח לרוסיה ומשם לסין, הם ככל הנראה הגיעו בסופו של דבר לאמריקה.

רפאל - בנו של המשגיח רבי יצחק אלחנן ואלדשיין ('דער שערשובער'), ניצל יחד עם אימו (אחותו של רבי חיים שמואלביץ). הם חיים היום בירושלים.

אביגדור ורסוור (מוורשה) - המנהל האגדי של הישיבה, מצא את עצמו במחנות המוות שם הצליח להציל מתאי הגזים חולים גוססים בכך שסיפק להם תרופות שהעמידום מחדש על רגליהם.

זו הייתה תמונת החיים היהודיים באוסטרובצה ערב פרוץ השואה: חיי לימוד, חיים מאורגנים, עולם יהודי אמיתי, וכל זה נרמס ונכחד!

חלק שני

השואה תרצ"ט-תש"ה
(1945-1939)

פרק ראשון
ההתחלות

השואה החלה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה: באחד בספטמבר 1939, י"ז באלול שנת התרצ"ט לבריאת העולם, כשבועיים לפני ראש השנה.

הגרמנים שחררו לא מכבר את הפצצות הראשונות על פולין, בין היתר על עירנו אוסטרובצה. במשך שבעה ימים שהינו עשרים וארבע שעות ביממה במרתף של ביתנו שהוסב למקלט, ברחוב אולישה מלינסקה 13.

כיצד חייתם במחבוא הזה?

רע מאוד. היינו שם מספר משפחות, בסביבות שלושים איש, על גבי מחצלות קש, בשטח של מאה ועשרים מטרים רבועים, המחולק לשלושה חדרים. היו לנו מים לשתייה ומזון לכמה ימים מבלי שניאלץ לצאת החוצה.

לאחר שבעה ימים, ביום שישי ערב שבת, הופיעו החיילים הגרמנים. לא הרחק מאתנו הבחנו בשלושה טנקים גרמניים חונים. מיד לאחר מכן ראינו נחשול של גייסות משוריינים, תותחים, טנקים, כל מיני כלי משחית שלא נתקלנו בהם עד אז.

יופי של מצעד צבאי ארגנו לכם!

לא עבור כולם.

לפתע, זינק אחד החיילים מאחד הג'יפים, התנפל על אבי בעל הזקן וכיסוי הראש, מאחר שזיהה אותו כיהודי, הפלא בו את מכותיו וגרר אותו לחצר סמוכה שם נטש אותו מוטל בין חיים למוות.

האם הוא אכן מת?

לא, לא בפעם ההיא. הוא ימות מאוחר יותר, בא' במרחשוון תש"ג (12 באוקטובר 1942), בכיכר השוק, שם נרצח על ידי אנשי ס"ס שייעודם העיקרי היה השמדת היהודים.

זו הייתה ההיכרות הראשונה שלנו עם 'הנאצים', אותם לאומנים גזענים, שלא ראו דבר זולת האומה שלהם, ואשר חרטו על דגלם את הכחדת העם היהודי.

מי המציא את הזוועה הזאת?

אדולף היטלר, מחבר ה"מיין קמפף", המאבק שלי, אשר הפך בתרצ"ג-1933 לדיקטטור של גרמניה. הוא הפך את היהודים לאחראים לכל הצרות של גרמניה ושל אירופה בכלל. זהו ספר של שנאה ומגלומניה, שגעון גדלות. לא הערכנו נכונה את היריב שלנו בדבר כוונותיו ההרסניות.

האם העם הגרמני נהה אחריו?

כן, לדאבון הלב. אנו עדים לכך. היו כמה יוצאים מן הכלל שבאו ללמד על הכלל. אלה היו סופרים ואנשי מדע שנאלצו בעקבות כך לעזוב את גרמניה. הוא גם מצא משתפי פעולה במרבית מדינות אירופה.

יתר אומות העולם הרשו לו זאת?

כן. וכך גם האפיפיור פיוס ה-12.

כולם היו אפוא שותפים לפשע!

אכן כן, במובן מסוים.

כאשר נכנסו הנאצים לאוסטרובצה, בכ"ד אלול תרצ"ט (8 בספטמבר 1939), הכול השתנה. בית הכנסת ובתי המדרש נסגרו. בתי הספר חדלו מלתפקד. רק ארגוני הסיוע לחולים ולנזקקים המשיכו לפעול בסתר, וזאת עד הגירוש הראשון, בל' תשרי תש"ג (11 באוקטובר 1942).

נאלצנו להיות נוכחים ולהביט בשריפת בית הכנסת מעץ מהמאה העשירית, שהיה מוכר כאתר היסטורי. דמעותינו היבשות לא יכלו לאש

המתלקחת. בית הכנסת נבנה בתחילת המאה העשירית ככל הנראה לאחר התיישבותם הרשמית של היהודים בעיר הזאת. שמו נודע למרחוק בשל ארון הקודש שלו מעץ מגולף והתקרה שלו ועליה שנים עשר המזלות. בתי המדרש, מגורי הישיבה, הוסבו לבתי חולים ליהודים משם פונו החולים מידי פעם בפעם לעבר יעדים בלתי ידועים.

בית המדרש של חסידי גור הפך לסניף הדואר היהודי של הגטו ולמושב היודנראט: ועד הקהילה אשר מונה על ידי הנאצים. תחנת המשטרה של המיליציה היהודית שכנה באותה שכונה, במה שהיה פעם בית הספר "יסודי התורה", שם למדתי בעצמי עד שנת תרצ"ה-1935.

על אף האיסור החמור, מספר מוקדי תפילה פעלו בכל יום, בוקר וערב, בדירות פרטיות. עמדנו על המשמר לפני הבית כדי להתריע מפני בואם של הנאצים.

באותה העת כבר התגוררנו בגטו הצפוף. היינו שם כעשרים אלף יהודים יחד עם יהודי הכפרים, יהודי וינה ויהודי עיר אחרת מדרום פולין. בגטו זקני וינה למדו מחדש להתפלל ולשמור שבתות וחגים. מחלת הטיפוס שררה שם, אך לא היה רעב.

ערב יום כיפור הראשון באוסטרובצה תחת הכיבוש הנאצי: יום שישי ט' בתשרי ת"ש (22 בספטמבר 1939).

זה היה כמה ימים לאחר שהנאצים יימח שמם פשטו על רחובות עירנו. זו הייתה הפעם הראשונה מאז שאני זוכר את עצמי נער שלא ראיתי מבעד לחלוננו את הרב יחזקאל הלטשטוק פוסע בדרכו לבית הכנסת לתפילת קול נדרי.

בעבר הרחובות היו ברוך השם הומים מאדם באותה שעה. דתיים ודתיים פחות היו מצטופפים סביבו, מלווים אותו בתפילתו לשנת בריאות ופריחה כל אחד לפי כוונת לבו.

באותו ערב יום כיפור הייתי בן 14. כבר החל להחשיך בחוץ כאשר הבחנתי בשמש במערב מאדימה מבושה, או אולי מכעס. פיסת שמים כמו הוצתה בשעת בין ערביים.

בתי הכנסת ובתי המדרש ננעלו. בדיוק כמו בתי הכלא, שמו על דלתותיהם שרשראות של ברזל כמו אלה שעל ידי השבויים.

ערב יום כיפור, לילה, הנאצים עומדים על המשמר ברחובותינו. הילדים, בושים ונפחדים, אשר רגילים היו לשמוע בשעה זו את ניגוני התפילה בוקעים מבתי הכנסת, המומים היו מקול מגפי הקלגסים, מרעש יריות הרובים ומנביחות כלבי הפרא.

באותו ערב יום כיפור, בקושי מניין מתפללים עטופים בטליתותיהם, התאספו בסתר כמו בימים ההם בספרד, לאור מנורת לילה שהונחה על אחד הארונות.

ניתן היה לשמוע מבעד לדממה קול תפילה חרישי, כה עצוב, כה ערב. הניגון היהודי העתיק הוריד דמעות וזעק לעזרה: הוי געוואלד! הוי געוואלד! הוי כמה כואב! הוי כמה כואב!

קול נדרי ואסרי וחרמי... .

הוי געוואלד! הוי געוואלד! הוי כמה כואב! הוי כמה כואב!

מה הייתה דרך הפעולה של היטלר?

היום כבר כולם יודעים. הוא נקט ב"שטיפת המוח".

תאר לעצמך חיה אשר מרגילים אותה לציית לבעליה, כי בסוף המירוץ מחכה לה הפרס. חיה כזאת - ברגע שתקבל סימן - תיכנס למצב ותעוט לעבר המטרה מבלי לחשוב מה יהיו ההשלכות.

היטלר הקים משרד תעמולה לשם כך.

כדי ליידע את האנשים בדבר התגלית הזאת?

לא, לחלוטין לא! כדי להטעות אותם, כדי להתעות אותם מהדרך, וכדי להפוך את השקר לאמת.

האימה

בראשית ימי הכיבוש, השליטו הנאצים טרור בקרב האוכלוסייה

היהודית. הם סגרו את בתי הספר היהודיים, את בתי הכנסת, רובם הועלו באש, את בתי המדרש ואת המוסדות החברתיים. פשיטות וחטיפות לעבודות כפייה בימים, ורציחות בלילות - הפכו להיות מנת חלקנו מידי יום. יש מי ששבו לביתם בערב פצועים או נכים. אחרים גוועו במקום עבודתם או נשלחו לעבר יעדים לא ידועים שעוד נתוודע אליהם בהמשך.

אושוויץ?

למשל.

בשלב ראשון הגרמנים הקימו יודנראטים, ועדי קהילה המורכבים מיהודים, אשר מטרתם הייתה לסמן את הקרבנות של הלילה הבא, לספק את שמם ואת כתובתם. חלקם נרצחו על אתר, האחרים נשלחו אל עבר יעדים נעלמים. בבקרים הרחובות מלאו פגרי אדם. כל זאת ארע עוד בטרם הוקם הגטו בחודש תשרי תש"א (אוקטובר 1940).

ה"אקציות" הליליות הללו כוונו בעיקר נגד הרופאים, האחים, עורכי הדין, המורים ומנהיגי החברה היהודיים, כולם גברים. המטרה הייתה ברורה: לגרום לכך שהחברה היהודית תאבד את ראשיה ומנהליה שהיו לה למשענת והחזיקו את הקהילה. בכל חודש כשלושים אנשים כאלה היו נעלמים כך מהאופק המצמרר שעוד ציפה לנו. פגשתי באושוויץ שניים מאותם מגורשים ראשונים בעודם בחיים: האחים ביינרמן, רוקחים במקצועם.

איפה היית בזמן שהתבצעו האקציות?

בבית הוריי. בדרך כלל לא יצאתי החוצה. מידי פעם היו רושמים אותי לעבודות כפייה במהלך היום, משם בעיקרון ניתן היה לחזור בחיים. המטרה הייתה להשפיל אותנו ולשבור את גופנו ואת רוחנו.

אירוע שכמעט עלה לי בחיי

יום קיץ אחד בשנת ת"ש-1940, בעודי מציץ מבעד לגדר של חצרנו כדי לראות מה קורה ברחוב, אני רואה לפתע חייל נאצי רץ לעברי. נתקפתי

פחד וברחתי לתוך הבית. החייל דילג מעל הגדר והשיג אותי בדירת סבי וסבתי מצד אבי. כשאקדח מכוון לרקתי הוא שואל אותי מדוע הבטתי בו כך.

"התפעלתי מהמראה הנאה שלך", עניתי באומץ!

"אך סו" - אם זה כך - הוא צחק תוך שהוא טופף בעקביו, והלך.

בשבת שלאחר ה"אירוע" עליתי לתורה לברכת הגומל, כדי להודות על שניצלתי מן הסכנה.

בן כמה היית באותה עת?

בן 15 ו"שלושת אלפים שנה".

חגי תשרי החלים בסתיו הלכו וקרבו, זו הפעם השנייה תחת הכיבוש הנאצי של פולין. כבר התרגלנו פחות או יותר לחיים משונים אלה, שבהם מונחת החרב החדה כל העת על צווארנו. ניתן היה לראות אז הרבה מעשים של גמילות חסדים, שנועדו להקל על סבלה החומרי והנפשי של האוכלוסייה היהודית. התכוננו מזה כבר לבנייתו של הגטו.

פרק שני

הגטו - העבודה בכפייה

הנאצים הקימו את הגטו של אוסטרובצה ברובע היהודי מסביב למתחם בית הכנסת בחודש חשוון תש"א (נובמבר 1940), באותו פרק זמן שבו הוקם גטו ורשה. באוסטרובצה לא הוקף הגטו בחומות. במספר מקומות שהמעבר דרכם היה נעשה בנקל הוצבו גדרות ולידם שומר פולני חמוש, שאינו יהודי, וחייל גרמני.

ליהודים שהתגוררו מחוץ לתחום שהוגדר, ניתן פרק זמן של חודש ימים כדי לעבור אל תוך הגטו. נעשו הרבה החלפות מגורים בין יהודים ובין שאינם יהודים שגרו ברובע היהודי. אותם שאינם יהודים שיצאו החוצה היו אולי 10% מהעוברים, כאשר 90% היו יהודים שעברו פנימה. במהלך שנות השלושים, רבים היו היהודים אשר בנו לעצמם בתי פאר ברובעים שמסביב לרובע היהודי, ואלה נאלצו לעזוב את בתיהם כעת.

על הגטו שצומצם לרובע היהודי הישן היה להכיל פי שניים ממספר התושבים שגרו בו תחילה: את כל שנים-עשר אלף היהודים, רק מספר חודשים לאחר שכבר נתווספו לו שבעת אלפים אחרים. מעשה "העז" לא התרחש כאן.

הכוונה כמובן לאותו סיפור על יהודי חסיד שבא יום אחד להתלונן לפני הרבי שלו על הצפיפות בביתו. יעץ לו הרבי להכניס בתוכו את אותה העז שממנה הייתה פרנסתו. שמע החסיד בקול מורו. שלושה חודשים מאוחר יותר חוזר הוא אצל הרבי בבכייה: "המצב בלתי נסבל!". אזי ציווה עליו הרבי להשיב את העז לדיר. כך צווה וכן עשה. לא חלף זמן רב וחזר החסיד לרבו כדי לספר לו כמה רווח לו, ולהודות לו.

לא זכינו לנס שכזה. עד כדי כך שיש מבינינו אשר ראו בגירושים מהגטו סוג של פתרון.

הנאצים יקראו לו: "הפתרון הסופי".

החיים בגטו הפכו באמת לבלתי נסבלים. עבודות כפייה, רציחות ליליות, וכל מיני מגפות היו מנת חלקנו היומיומית.

תחילה היו פשיטות באמצע היום. בעזרת המשטרה היהודית, אספו הנאצים יהודים מכל הגילים לשם ביצוע עבודות פרך מחוץ לעיר. לא כולם חזרו בריאים ושלמים בערב. היו כאלה שחזרו נכים, חיגרים, מתים וכאלה שנעלמו ולא חזרו בכלל. אט אט הסדר המופתי הגרמני תפס את מקומו של האלתור ההתחלתי: חולקו כרטיסי עבודה, דרכון לחיים, אשר מחירם היה יקר מאוד מאוד. קניתי אחד לעצמי תוך שאני מוסיף שנתיים על גילי, היות שזכות הרכישה עמדה רק למי שהיה בשנתו השמונה-עשרה לכל הפחות. הדבר לא מנע את רציחתם של עשרות אנשים מדי לילה, בעיקר משכילים יהודים. הגופות של חלק מהם הושארו מושלכות במקומן, אחרים גורשו לעבר יעד לא-ידוע. חזרתי ופגשתי אחד או שניים מהם באושוויץ. הכול תוכנן מראש כדי לזרוע אימה בקרב אוכלוסיית הגטו.

היו ניסיונות לברוח. הסביבה העוינת גרמה לכך שכמעט כולם נכשלו.

מהומת אלוהים ערב החגים: מעבר דירה, התמקמות מחדש, מציאת מקום ל-12,000 אלף יהודי אוסטרובצה עליהם התווספו 8,000 יהודים מהסביבה, מקונין ומווינה, בתוך שטחו המקוצץ של הרובע היהודי.

קונין היא עיר במחוז פוזן שהנאצים רוקנו מכל יהודיה, במטרה לגרשם בהמשך.

יהודי וינה היו כולם בגיל מבוגר מאוד. הצעירים הצליחו לעזוב את אוסטריה לפני אותה עקירה, ועלו ארצה.

ביתנו נמצא על גבול האזור הארי, הלא יהודי. הוא עודנו עומד שם גם היום. גרים בו דיירים שאינם יהודים. גרנו שם עם סבי וסבתי מצד אבא: עשר נפשות בשתי דירות, כל אחת בת 60 מ"ר לערך. כשהוקם הגטו היה עלינו לארח עשר נפשות נוספות.

מגפת טיפוס פרצה בגטו. היא לא המתינה לסגירת האזור הנגוע והשתוללה בעיקר בקרב הצעירים. תנאי החיים והצפיפות כמו גם המחסור בהיגיינה היו הסיבות המרכזיות לפרוץ המגפה.

העזרה לזולת הייתה כה אמיתית ופעילה בגטו שלנו שמעולם לא מת בו אדם מרעב.

למרות המחלה וחוסר הביטחון, נמשכו החיים איכשהו. היו לידות - מעטות מאוד אמנם - חתונות, אירועים שונים של קודש וחול, אשר צוינו בחשאיות המרבית. זו הייתה אחת הדרכים שלנו לעמוד בפני האויב העומד עלינו לכלותנו.

התפילות המשיכו להתקיים בדירות פרטיות למרות סכנת עונש המוות שהייתה כרוכה בכך. כמובן נקטנו באמצעי הזהירות המתבקשים והצבנו שומרים סביב מקומות התפילה המאולתרים.

אם מוות נגזר עלינו, אזי העדפנו לסכן את חיי השעה של עולם הזה, ולא את חיי הנצח של עולם הבא. ואם נגזר כי נשרוד - לפחות לא נצטרך להתבייש אל מול ההאשמה חסרת השחר: "כיצד נתתם להוביל אתכם כצאן לטבח?"

האם אין פטור מתפילה במצבים שכאלה?

כן, סביר להניח. אך אין פטור מלהיאבק. התפילה גם היא סוג של מאבק. זכור את ההתערבות של אברהם אבינו לטובת תושבי סדום ועמורה: בראשית יח', יז'-לג'.

הפועל "התפלל" בעברית משמעו גם מאבק והתגוננות[1], וגם עשיית דין ומשפט[2].

---

1. הערת המתרגם: אולי כוונת המחבר היא לגמרא מסכת בבא בתרא קכד. שם מדובר ביעקב אבינו שאומר ליוסף בנו (בראשית מח', כב'): "ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי" ושואלת הגמרא: וכי בחרבו ובקשתו לקח והלא כבר נאמר בתהלים מד, ז' "כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני" אלא 'חרבי' - זו תפלה, 'קשתי' - זו בקשה.

2. הערת המתרגם: אולי כוונת המחבר למשל לפסוק "ואויבינו פלילים" דברים לב',

אלה היו כלי הנשק היחידים שעמדו לרשותנו, ואותם - איש לא יכול היה לקחת מאיתנו. יעקב אבינו כבר עשה בהם שימוש מועיל: בראשית מח', כב'. ראה שם בתרגום אונקלוס.

בגטו, למרות הקשיים, התקיימו בתי ספר חשאיים שבהם למדו ילדים יהודיים בהתלהבות מקצועות כלליים, תנ"ך ותלמוד, בתנאים קשים אך בסיפוק ובהנאה. גם הם הרגישו בוודאות כי הם לוקחים חלק במאבק נגד האויב.

חיי התרבות התקיימו ללא הרף ואפשרו לנו לעתים לשכוח את העוינות השוררת מסביבנו ואת המחסור במזון.

העזרה ההדדית

העזרה ההדדית הייתה הדרך להישאר בחיים.

היה מחסור ברופאים, בתרופות, ובמוצרי מזון בסיסיים.

מוסדות החינוך היהודיים ובתי המדרשות הוסבו לבתי חולים ומרפאות עבור האוכלוסייה היהודית. אציין דרך אגב, שמסוכן היה להתאשפז. הגסטפו, המשטרה החשאית של הנאצים, הייתה מבצעת שם גיחות תכופות כדי לבצע את מלאכת הרצח שלה במקום לרפא. לרופאים שאינם יהודיים לא הייתה גישה לשם. העזרה ההדדית מילאה את הריק שנוצר וסיפקה תרופות, ומרפאים לעת מצוא. חברת ה'ביקור חולים' פעלה היטב גם לפני המלחמה וכל היהודים נהנו משירותיה: עשירים ועניים כאחד.

התמיכה החברתית פעלה גם בתחום המזון. בכל ערב שבת או ערב חג הייתה מתקיימת מגבית של מוצרי מזון: חלות, אוכל מבושל, עוגות ונרות, אשר חולקו מבעוד יום לפני שקיעת החמה. לעתים היינו שבים לפעול למחרת בבוקר, כשלא ניתן היה לעמוד בכל הדרישות בליל אמש. המפעל הזה נקרא "בית לחם". כל הצעירים היהודיים לקחו בו חלק.

לא', או לפסוק "ויעמוד פנחס ויפלל" תהלים קו',ל' שפורשו שניהם ע"י הפרשנים המסורתיים מלשון עשיית משפט.

המטרה הייתה לאפשר ככל שהדבר ניתן לכל משפחה יהודית לחגוג את השבת בכבוד. ואם נותרו עודפים (המאכלים האלה נשמרו היטב שלא כמו המן במדבר), הרי שניתן היה לחיות בעזרתם ביתר ימות השבוע.

כיצד השגתם את כל זה?

באמצעות טבין ותקילין. הגוים סיפקו לנו בסתר קמח, סוכר, פירות וירקות ומוצרי חקלאות נוספים כל עוד נותרנו במקומנו. השנים הטובות, שלפני המלחמה, איפשרו לנו לשים בצד כסף ותכשיטים שהיו למטבע עובר לסוחר ב'שבע שני הרעב'.

בתוך הגטו מלאכת היצירה המאולתרת עבדה יפה מאוד. המאפיות הרשמיות יכלו לאפות כמות אשר עלתה על המכסה המותרת - 200 גרם לחם שחור לאדם ליום - בזכות הקמח שהוברח פנימה בניגוד לחוק. החייטים והסנדלרים עשו פלאים בעזרת ה"בלאות" שבעליות הגג והפכו אותם לבגדים חדשים.

היה לנו מעט בשר לשבת, על אף שהשחיטה נאסרה. השוחטים והטבחים עברו יחדיו על החוק האוסר על היהודי לצרוך בשר.

הם רצו להפוך אתכם לצמחונים?

לא. למתים מהלכים.

כבר התרגלנו לחיות באווירה של עוינות ופחד שהתחדשו מדי יום.

מי ניהל את העיר היהודית הזאת?

ועד של הקהילה - יודנראט - שמונה על ידי גסטאפו.

היודנראט

בראשו של היודנראט עמד נשיא, חציו משכיל, חציו מתבולל, אשר לפני המלחמה עמד בראש ה"ציונים הכלליים" שדגלו במדינה יהודית שתהיה מדינה ככל העמים. הייתה משטרה יהודית ללא נשק, שבראשה מפקד המשטרה היהודית. למשטרה הלא-יהודית לעומת זאת היו נשקים. כולם היו כפופים לגסטפו, מה שלא הופך אותם בהכרח ל"משתפי פעולה". אגב, הגסטפו גם לא ביקשה מהם להיות כאלה. כל רצונה היה

להשיג את מטרותיה: לשמור על העדר על מנת להוביל אותו בהמשך ל"בית המטבחיים של טרבלינקה" שם הומתו בגז כמיליון יהודים פולנים.

ידעתם את כל זאת?

ממש לא!

היה גם סניף דואר יהודי בו עבדו יהודים, בעיקר נשים. מה שלא יכול היה להתקיים בפולין שלפני המלחמה.

השליה שטופחה בעורמה?

ועוד איך!

המועצה היהודית הייתה גובה את המסים באותה נחישות כמו הממשלה.

ואולם, משרד העבודה נוהל על ידי גרמנים נאצים. הם קלטו עובדים יהודים עבור המפעלים בעיר: תנורים רמים, מפעל לבנים, בתי זיקוק, וכו' ספקים של הצבא. לא קל היה להשיג כרטיס עבודה למפעלים האלה: היית צריך להיות צעיר, בגיל 18 לפחות. סחר-מכר שלם התנהל סביב הכרטיסים האלה שנחשבו ל"תעודות חיים זמניות". בתמורה לסכום כסף נאה, ניתן היה להשיג כרטיס כזה אם הצהרת שהינך בגיל המתאים לדרישות באותה עת. כך קרה גם לי כשהצהרתי שאני יליד תרפ"ג-1923 במקום תרפ"ה-1925. עשיתי בזה שימוש מאוחר יותר, לאחר הגירוש הגדול.

ערב ראש השנה ה'תש"ג. אמי זה עתה נפטרה מטיפוס ביום שישי כ"ט אלול תש"ב (11 בספטמבר 1942) והובאה למנוחות באותו יום בבית העלמין היהודי של אוסטרובצה. לא ישבנו שבעה מטעמים הלכתיים: כאשר לאחר תחילת ה'שבעה' חל חג, ה'שבעה' מתבטלת. היא הייתה בת 44 במותה. מותה בטרם עת טלטל את כולנו.

"האם לא נדע סבל גרוע מהמוות?" שאלנו את עצמנו.

לאן ללכת? היכן למצוא מסתור עד יעבור זעם ותיגמר המלחמה?

המצוקה הפכה לגורם לעידוד הדדי, אפילו לנחמה.

"צרת רבים - חצי נחמה", אומר הפתגם העברי. נחמת עניים!

כל עוד איפשרו לנו, החיים תמיד חזרו למסלולם: היו לידות, אם כי מעטות, התקיימו חתונות, וגם לוויות, תמיד בצנעה מרבית, שלא לעורר תשומת לב.

מספר המתים כתוצאה מרציחות ומגפות הגיע לכ-20% מהאוכלוסייה. תאי הגז 'יטפלו' ביתר. אך לא בכל היתר. בין 1200 ל-1500 איש נותרו בגטו הקטן אשר צומצם לכדי רחוב אחד, לאחר הגירוש הגדול של תשרי תש"ג (אוקטובר 1942): הם הועסקו במפעלים שונים בשירות הגרמנים. אז, כבר נגזר גזר דיננו הסופי.

הקרב על סטלינגרד הגיע בדיוק בזמן כדי להפיח בנו תקווה מתוך ייאוש. זו הייתה התבוסה הראשונה של הגרמנים. זכורני כיצד היינו חוזרים ומשננים את הפסוק ממגילת אסתר (ו', יג'): "אם... החילות לנפול לפניו, לא תוכל לו (למרדכי) כי נפול תיפול לפניו". כך פסקו חכמי המן, וזרש אשתו. שוב היה טעם לחיינו, גם אם היה זה טעם מר.

המשטרה היהודית הפכה לפחות אכזרית. חיילי הס"ס כבר התכוננו לימי הפנסיה-נסיגה שלהם תוך שהם בוזזים מאיתנו את כל מה שעוד נותר לנו: זהב, כסף, תכשיטים. הם היו מאיצים בחייטים היהודים לסיים בהקדם את חליפותיהם האזרחיות שהוזמנו לפי מידה. היינו מאחלים להם בינינו לבין עצמנו שאלה ישמשו להם כתכריכים. ההומור היהודי, העוקצני אך מתחשב, לא איבד מעולם את עשתונותיו.

כך עבר עלינו חודש אחד של התעודדות ותקווה שמא...

שוטר יהודי אפילו מצא דרך לקחת ממנו את כל הדולרים והזהב שנותרו ברשותנו בתמורה לדרכון כביכול שיאפשר יציאה מהמדינה. איני יודע אם היה בזה אמת או שהכול ברמאות יסודו. מה שוודאי הוא שנושלנו מ"נטל" נכסינו.

ימים ספורים לאחר מכן, כבר העבירו אותנו דירה למחנה העבודה החדיש בסגנון אושוויץ. מאותו הרגע הפכנו לעבדים לכל דבר עבור

מכונת המלחמה הגרמנית עד כלות כוחותינו. המאמץ המלחמתי היה כה נחוץ עד כדי כך שהס"ס התירו לכארבעים מומחים, ביניהם שני בני הדודים ויזנפלד, גיסי לשעבר יעקב בהרייר ולי, להתגורר באתר הייצור. כל זה נמשך חמישה חודשים. נהנינו מתנאים פחות גרועים מאלה שהיו במחנה. לאחר מרד גטו ורשה, בניסן תש"ג (מאי 1943), הוחזרנו למחנה.

מרד גטו ורשה, י"ד ניסן, ערב פסח תש"ג (19 באפריל 1943)

להלן מה שזכור לי ממנו. מאחר שחייתי באותה עת בפולין במחנה עבודה במרחק 200 ק"מ מוורשה, ביכולתי לתאר לכם את האפקט שהיה לאותו אירוע על האוכלוסייה הלא-יהודית והיהודית.

שמענו על כך לראשונה מפי העובדים הלא-יהודים, למחרת בבוקר בהגיענו לעבודה במפעל. הם נראו מרוצים מכך שיכלו להודיע לנו על כך, ואנחנו מצדנו היינו גאים מאוד. עברנו לפנות ערב ברחוב הלא-יהודים ללא שומרים וללא חיל ורעדה. המבט של תושבי הרחוב הפך בן לילה לפחות עוין, כמעט לידידותי. יש אשר ביטאו זאת בתנועות עידוד שעשו לעברנו.

בחזרתנו למחנה החמאנו לעצמנו. היה זה ליל הסדר השני של גלויות. איש לא חשב שהניצחון על הנאצים קרוב: מודעים היינו לכוחם הצבאי ולחולשתם של לוחמינו הגיבורים. במשך שלושה שבועות חיינו במין חלום אשר פתרונו ידוע מראש: לא צריך היה להיות יוסף פותר החלומות כדי לנחש מה צופן לנו העתיד בחובו.

פרק שלישי

הגירוש - המחנות

הגירוש הגדול של יהודי גטו אוסטרובצה החל ביום ראשון י"ב תשרי תש"ג (11 באוקטובר 1943), ימים ספורים לאחר הימים הנוראים של ר"ה ויוה"כ.

בשבת ה-10 בחודש, כשהגטו כבר היה מוקף מכל עבריו על ידי הס"ס האוקראינים, עוד יצאתי למשימה מחוץ לגטו, תוך סכנה ממשית לחיי. הלכתי למשפחת סטניסלב בייזיצקי, השותף הגוי שלנו, כדי להציע לו לקחת תחת חסותו את בן אחותי הבכורה קיילה-פרלה. כששבתי הביתה, סירבה אחותי להיפרד מבנה.

למחרת בבוקר השוטרים היהודים הקיצו אותנו בהתנפלות על בתי היהודים בצרחות בגרמנית של: "הראוס!" כולם החוצה! הישר לכיכר השוק.

ברגע אחד, אבי ז"ל, מחליט לחטוף מידי הטורף את בנו, אפרים רוזנצוויג, את חתנו יעקב בהרייר, ואת אחיינו מאיר ויזנפלד.

לפני שהוא עוזב את הבית, הוא הוריד אותנו למרתף שם היה המפעל שלנו ליצירת נרות, והוא מכניס אותנו למכל מים ריק שפתחו היה במרחק 35 ס"מ מהתקרה, בדיוק מתחת לכניסה לדירת סבי וסבתי.

כמילות פרדה הוא מצווה עלינו להישאר בחיים.

כל השלושה שרדתם?

כן. ומכאן החובה שלי להעביר את הסיפור הלאה לדורות הבאים.

באחד החדרים איחסננו זה זמן רב מזון משתמר, המספיק לשלושה חודשים לפחות.

לאחר שנעל במפתח את המפעל, הוא יצא בריצה, כשהשוטרים מאיצים בו, לעבר כיכר השוק.

במשך 8 ימים שהינו במשך היום מכופפים במכל, ובמשך הלילה במחסן השימורים. שם יכולנו לאכול ולשתות ולישון בשכיבה על הרצפה, ולמחרת בבוקר היינו חוזרים למחבוא שלנו.

היינו עוצרים את נשימותינו בזמן שהפולנים היו באים לבזוז את הדירות מעל לראשינו.

ביום התשיעי, ראינו מבעד ל"תצפית" שלנו את סטניסלב ביידרזיצקי מלווה בשוטר יהודי, כשהם מתקרבים למפעל. הוא פתח את הדלת במפתח שהעביר לו אבי, אין לי מושג כיצד. הוא נכנס עם השוטר היהודי וביקש מאיתנו לעזוב את המחבוא ולחבור לעובדים היהודים, שרוכזו זמנית בגטו המצומצם, עד לבניית מחנה הריכוז לא הרחק מהתנורים הרמים.

היו שם בערך 1500 בני אדם: גברים ונשים, ללא ילדים.

בעת הגירוש הגדול, 18,000 יהודים, גברים ונשים, זקנים וטף, הובלו בקרונות בקר נעולים לעבר טרבלינקה כדי להישלח לתאי הגזים עוד באותו היום.

עדותו של שארל קורין

מאחר שלא הייתי באופן אישי בכיכר השוק, גביתי את עדותו של חבר הילדות שלי, יחזקאל קורנווסר המכונה שארל קורין, אחד מהיהודים ניצולי אוסטרובצה.

"בכיכר השוק רוכזו כל היהודים המיועדים לגירוש. לא הרחק משם, ברחבת העירייה, ניצבו 500 עובדי התנורים הרמים, ואלה שהחזיקו בכרטיסי עבודה.

בכיכר השוק כולם ישבו שפופים ובכו על מר גורלם. בחלונות הבתים

שמסביב עמדו גברים עטורי טלית ותפילין בתפילה, בהתנגדות: הם סרבו לרדת. אחרים, מתוך הקהל, לא איחרו ללכת בעקבותיהם ולעשות כמותם.

ירייה אחת נורתה: אברהם מלאך, שכשמו כן היה - כמלאך ה', נורה ונהרג, וכולם מובלים ללא רחם לכיכר.

למרות כרטיס העבודה שהיה ברשותי, הוחזקתי בכיכר השוק: כך נכחתי וראיתי את הזוועות שנעשו שם.

הס"ס, האוקראינים והליטאים, שדדו מהיהודים את כספם, תכשיטיהם, וחפצי הערך שלהם. בזכות הצמיד-שעון שחמד אחד מחיות הטרף האלה, הצלחתי לחבור לעובדים שהיו ברחבת העירייה.

לפנות ערב הובלנו למפעל התנורים הרמים, שם שהינו כעשרה ימים, לפני שהחזירו אותנו לגטו, אשר צומצם מעתה לרחוב אילרזקה."

יום שני א' חשוון תש"ג (12 באוקטובר 1942), משלוח ראשון נשלח לטרבלינקה. הנותרים הובלו ברגל לאיצטדיון של בית הספר הממלכתי למורים, משם נשלחו ביום המחרת וביום שלאחריו לעבר אותו היעד בדיוק.

מתים רבים מושלכים היו בשתי הזירות. ביניהם היה גם אבא שלי, יעקב שמואל רוזענצוויג, אשר נרצח בא' חשוון תש"ג (12 באוקטובר 1942).

כעשרה ימים מאוחר יותר הם הובאו לקבורה בקבר אחים בבית העלמין היהודי של אוסטרובצה. כל הגופות היו עטופות בסדינים. נכחתי בהליך הקבורה הזה ואמרתי 'קדיש', מבלי שידעתי כי אבי ביניהם.

החיים בגטו המצומצם

לאחר הגירוש הגדול של ר"ח חשוון תש"ג (11 באוקטובר 1942), צומצם הגטו של אוסטרובצה לכדי רחוב אחד או שניים הגובלים עם בית העלמין היהודי.

קיומו לא נמשך מעבר לשלושה חודשים: הזמן שנדרש לבניית מחנה

העבודה, בסגנון אושוויץ, לא הרחק מהתנורים הרמים שם הועסקו מרבית 1500 היהודים כשחרב חדה מונחת כל העת על צווארם.

מי שחיו חיי צער באותו גטו היו העובדים של ה"הרמן גרינג וורקה" - התנורים הרמים - פועלי מפעל הלבנים יעגער, והנידונים לעבודות כפייה שהועבדו בפרך. בהמשך נתווספו אליהם אנשים שהסתתרו וכמה עשרות יהודים שבאו מגטו ראדום, 60 ק"מ מאוסטרובצה.

בין הקרבנות נמצא גם רבה הרשמי של העיר: רבי יחזקאל הלוי הלטשטוק. איני יודע לאיזו מן הקבוצות הוא היה שייך. הזדמן לי לבקרו ולדבר עמו. מאוחר יותר העבירו אותו לסנדומירץ שם לפי הדיסאינפומציה הנאצית יכלו היהודים לחיות בשלווה. שם הוא נרצח בפרהסיה בקדשו שם שמים, וכל יתר היהודים הובלו לתאי הגזים בניגוד גמור לתעמולה הנאצית. הגטו של סנדומירץ שנוצר זה לא מכבר, נועד להוציא את כל היהודים ממחבואם במטרה לגרש אותם מאוחר יותר. זו הייתה מלכודת של ממש, במלא מובן המילה. כמה כואב הלב.

מי עמד בראש הגטו המצומצם?

המשטרה היהודית בפיקוחה של הגסטאפו הכול-יכולה. היא הייתה מבצעת גיחות לעיתים קרובות מלוות בכלבי רועה גרמני, המשרתים הנאמנים שלהם, שפניהם היו כפני אדוניהם. הייתה מתפרה של אופנה עילית ('הוט קוטור') לנשים ולגברים בשירות בלעדי של הס"ס. התנועה הערה פנימה והחוצה של נשותיהם ובני משפחותיהם סייעה ככל הנראה למתן את אכזריותם לפרק זמן מסוים.

השותף לשעבר שלנו ביידרזיצקי, אשר עלה בידו להסב את מפעלו לטובת תעשיית המלחמה, קרא לנו - לגיסי לשני בני דודיי למשפחת ויזנפלד ולי, כדי להפעילו מחדש. מאחר שהפכנו בכך ליהודים חיוניים למכונת המלחמה הגרמנית, בעלי המפעל היה רשאי להעסיק אותנו כרצונו, תוך שהוא נותר האחראי עלינו.

הממונה הגרמני על המפעל היהודי לנייר מזופת - קרונגולד, השיג אף הוא מעמד דומה, והוא העסיק במפעלו כארבעים יהודים תחת אחריותו.

בתחילה היינו חוזרים ללון בגטו הקטן, כשאנו מלווים בוקר וערב בשוטרים יהודים בצאתנו לעבודה ובחזרתנו. זמן קצר לאחר מכן השיג סטניסלב ביידרזיצקי אישור להלין אותנו במקום העבודה כמו העובדים היהודים של קרונגולד.

כך חזרנו לגור באחד החדרים של הדירה שלנו למשך כחודשיים ומחצה. לא קיבלנו כל משכורת. היינו מתקיימים מהמקורות "המיוחדים" שלנו בזכות קנייה, באמצעות עמית לעבודה גוי, של לחם פירות וירקות משכנינו הלא-יהודים, כמובן.

זו העת שבה שמענו על התבוסה של הצבא הנאצי במבואות סטלינגרד. זה הפיח בנו תקווה חדשה ורצון להמשיך לחיות.

כל כך הייתם מיואשים קודם לכם?

כן. נמאסו עלינו חיי הכלב האלה. היו יורדים לחיינו ללא הרף. לא היו לנו יותר חיי רוח או דת. לא יצאנו יותר החוצה מפחד כי ילשינו עלינו. מפעם לפעם חוזרים היינו לגטו הקטן כדי לנשום אויר צח וכדי לא לשקוע בייאוש.

הצלחנו לשמר זוג אחד של תפילין שהיינו מניחים כל בוקר בזה אחר זה כדי להפיג את בדידותנו, להמתיק את מר גורלנו.

המפעל שלנו הלך וצמח. הביידרזיצקים - הם היו למעשה שלושה אחים שניהלו את העסק - החליטו להעביר אותו לאזור התעשייה של הקרונגולדים. גם שם היינו לנים במקום עבודתנו. הצטרפנו לארבעים המומחים האחרים של מפעל נייר הזפת שכבר נמצאו שם. המעבר הזה התבצע בו זמנית עם חיסול הגטו שיושביו הועברו למחנה שליד התנורים הרמים, שנשמר על ידי הס"ס האוקראינים, שהיו גרועים מאלה הגרמנים. כל זה אירע בסוף כסלו תש"ג (דצמבר 1942).

והמשכתם לגור אצל הקרונגולדים?

לעבוד, לסבול מעט פחות מאלה שהיו במחנה.

בזכות המשטר החצי חופשי הזה, הצליח אחד מחברינו, משה ברמן, להשיג אקדח וכדורים לכל מקרה שלא יהיה. נערה לא יהודייה היא אשר

סיפקה לו אותו. היא הייתה חברה בהתנגדות הפולנית האנטי-נאצית ובד בבד עבדה בהנהלה של התנורים הרמים.

הייתה אם כן התנגדות לכיבוש הנאצי!

כן, אבל היהודים לא היו רצויים שם. ברצוני לציין לשבח בהזדמנות זו את אותה נערה צעירה יפה ומיוחדת אשר עברה על כל איסור ודעה קדומה בדרכה לנסות ולעזור לנו. בסופו של דבר אותו אקדח יותר הדאיג אותנו מאשר הרגיע. ידידנו ברמן חסיד היה של הטיפה המרה. כשהיה משתכר הוא היה עורך לעינינו הדגמות של התנגדות באקדח טעון.

נותרנו אצל הקרונגולדים עד למחרת חג הפסח, סוף ניסן תש"ג (אפריל 1943).

פסח תש"ג-1943

שבוע לפני פסח 1943 הכינונו מצות עבור החג. בחסות הלילה התכנסנו במטבחי מפעל קרונגולד, שם חיכה לנו מבעוד מועד הקמח שהוכן לשם כך. הכשרנו וטיהרנו תנור וכלים והחילונו במלאכה.

בדלתות וחלונות מוגפים, באווירה שמחה וקדחתנית, עלה בידינו לייצר כעשרה קילו מצות בארבע שעות.

חזרנו על המבצע הזה שלוש פעמים על מנת, שכל מי מבין חברי הקבוצה שלנו שיחפוץ לאכול מצה במשך שבעת ימי הפסח, יוכל לעשות זאת.

ל"לחם העוני" היה אז טעם של שמחה ושל חירות, ובעיקר של התנגדות ועמידה בפני הדיכוי הנאצי. לא כולם בחרו ליהנות ממנו. יש מי שהפגינו בכך את התמרדותם כלפי הא-ל, כשבה בעת הם מוכיחים את אמונתם בו. אל לנו להתיימר לשפוט אותם. כולנו נכחנו בקריאת ההגדה - אותו סיפור של יציאת מצרים מלפני שלושת אלפים וחמש מאות שנה - כשמחשבותינו נתונות להורים ולמשפחות אשר גורשו לטרבלינקה במרחשוון תש"ג (אוקטובר 1942). כך למדנו לעמוד בפני העוינות והשנאה, בפני האי-אנושיות.

בתחילת חודש אייר תש"ג (מאי 1943) הכול נגמר, גם המשטר המועדף שהיה חלקנו.

זה לא מכבר קראתי את ספרו הטוב של צווטאן טודורוב בנושא הגטאות ומחנות המוות: "לפני הקצה", הוצאת דו סיי (du Seuil). לעניות דעתי הוא היחיד מבין אלה שאינם יהודים לדחות את הרעיון שהיהודים נתנו לנאצים להוביל אותם כצאן לטבח.

בעיניי הן הקרבנות והן השורדים כולם היו מתנגדים אמיתיים הראויים לחיקוי ואשר זכותם תוסיף לזרוח ולהאיר על הדורות הבאים.

מחנה העבודה באוסטרובצה

הסבו אותנו לעובדי מפעל הלבנים יעגער, במרחק ארבעה קילומטרים מהמחנה. ייצרנו שם לבנים חסינות אש וחלקים מסוגים שונים בעלי אופי דומה - עמידות בטמפרטורות גבוהות מאוד.

המפעל עבד סביב השעון 24 שעות ביממה. לעיתים היינו יוצאים לעבודה בלילה, קשורים לחוט ברזל מרכזי, צועדים לפי הקצב. הדרך הלוך וחזור הייתה קשה יותר מהעבודה עצמה במקום. היינו שבים מהמחנה עם פצועים ממכות הס"ס האוקראינים ולעיתים עם מתים שנורו בדרך כי נדמה היה למאן דהו שסטו מהשורה. האדישות של הפולנים הלא-יהודים והלעג שחלקם לעג לנו, כאבו לנו יותר ממכות שומרי הס"ס. כיצד ניתן היה בתנאים שכאלה ולו לחשוב על ניסיון בריחה? לברוח לאן? ההחזקה שלנו בעיר מולדתנו הייתה עבורנו ההשפלה הגדולה ביותר.

למרות הכול, היו ניסיונות בריחה, גם מהמחנה וגם ממקום העבודה. חלקם הסתיימו בהוצאה להורג ביריות במקום, אחרות בהוצאה להורג בפרהסיה למען יראו ויירא. לאחר המלחמה נודע לי שניסיון בריחה אחד כן הצליח, אך מדובר ביוצא מן הכלל שאינו מלמד על הכלל, דהיינו על ההתנהגות הכללית של מרבית הפולנים הלא-יהודים במהלך המלחמה. היו גם במקומות אחרים יוצאים מן הכלל שכאלה. עדות לכך הוא יער חסידי אומות העולם בירושלים.

בתוך המחנה הייתה זו המשטרה היהודית אשר ניהלה אותנו, והיחס

שלהם אלינו השתפר ממה שהיה בגטו. האם כבר ידעו את הגורל המצפה לכולנו? אולי.

היו במבני המגורים שלנו דרגשים בשלוש קומות. חלקם יועדו לעובדי התנורים הרמים - הרוב - חלקם האחר למפעל יעגער שהעסיק גם נשים. מגורי הנשים היו מרוחקים משל הגברים. היו מקלחות ומרפאה שהוחזקה על ידי נחמן פלטשר, רופא מטפל במשרה מלאה. מגיע לו צל"ש מיוחד עבור התנהגותו ומסירותו.

כדי לבדר אותנו, או להסיח את דעתנו מכל מרד, הס"ס היו מארגנים בתוך המחנה קונצרטים של מוסיקה יהודית ומוסיקה קלאסית. היו בינינו נגנים מוכשרים ששמרו על כלי הנגינה שלהם ועל רוח ההתנדבות כדי שיוכלו לחזק את רוחנו. וכמה שהוא היה זקוק לחיזוק! הנאצים נכחו בקונצרטים ואפילו מחאו כפיים. אותם נגנים נקראו ספילמן, והם החזיקו באומנות זו מאב לבן זה כמה וכמה דורות. אחד מהם שרד את השואה וחי בתל-אביב.

המזון שסיפקה לנו הנהלת המחנה לא היה מספיק. ידענו כבר להתארגן מי אצל התנורים הרמים, ומי אצל יעגער, כדי לשפר את היום-יום שלנו. כך שאיש מאיתנו לא סבל מרעב. היינו לומדים עברית מודרנית מתוך ספר לימוד שעבר מיד ליד. מדי פעם אפילו התפללנו תפילת מעריב בחשאי. לא נותרו לנו סידורי תפילה - הנאצים גזלו אותם מאיתנו בהגיענו למחנה. גם לא ארעה כל מגפה במשך שנה וחצי שהתקיים המחנה הזה.

התקופה האיומה ביותר היו ששת השבועות האחרונים - ממחצית חודש יוני ועד סוף יולי - שבהם נותרנו ללא עבודה, קשובים לכל התקדמות או נסיגה של הצבא הסובייטי. הימים היו ימים חמים מאוד לתקופה זו של השנה. ישננו על הדשא של המחנה שעבר סריקה תמידית של הזרקורים של מגדלי השמירה.

מאחר שהיינו אכולי כינים, דמנו הכתים חלק גדול של אותו חניון לילה לאור כוכב.

דילמה חדשה עלתה: לברוח?, לא לברוח? למות משעמום, או מכדור בעורף? אין ארור מן העינוי המוראלי!

כמה מאיתנו בחרו לברוח, אך מיד שבו על עקבותיהם.

"הזמן אינו משחק לטובתנו" אמרו לנו השוטרים היהודים שחיו אז את ימי התהילה המזויפת האחרונים שלהם. במקום לחלק לנו מכות על איחור בעבודתנו כפי שנהגו בעבר, הם העבירו את זמנם בלחלק לנו את המזון שהלך והצטבר. לא נותר בנו רוח לצחוק או לבכות על התנהגותם המטופשת.

בעודנו ממתינים עד בוש, היינו מדמיינים את כוונות הזדון של הסוהרים שלנו: האם מתכוונים הם להרוג אותנו במקום, או שמא לחשוף אותנו לאש הראשונה שתגיע מן הרוסים? את מורך ליבם ידענו עוד מימי מרד גטו וורשה. הגוים סיפרו לנו על כך ולא חסכו בתיאורים: כיצד אלה נמלטו על נפשם כמו עכברים מתוך שרפה.

אילו יכולתי להיזכר בכל מה שנאמר אז, הרי שיכולתי למלא כמה וכמה מחברות בהגיגים מועילים. ואולי עדיף להיצמד לעצתו של קהלת "בני היזהר עשות ספרים הרבה" (קהלת יב', יב').

העבודה אצל יעגער

"אחרי שסחטו את הלימון, זורקים את הקליפה"

רצונך לומר שמעתה הנאצים לא היו זקוקים לכם יותר, לכל המומחים השונים?

גרוע מכך. מעתה השמדת היהודים קיבלה עדיפות על פני הניצחון על בעלות הברית.

כמה עצוב!

ככה נכון.

בכ"ו ניסן תש"ג - אחד במאי 1943 - חנכנו את מחנה העבודה בסגנון אושוויץ, והופנינו למפעל הלבנים יעגער. המפעל היה ממוקם שעת הליכה מן המחנה. הדרך הלוך וחזור הייתה קשה מהעבודה במקום. היה עלינו לחצות את העיר ולצעוד לפי הקצב. כל סטייה, ולו הקטנה ביותר, מן השורה - נענשה בחומרה. שומרי הס"ס האוקראינים היו גרועים

מאלה הגרמנים. ברם, הם לא היו זכאים להיכנס לתוך המחנה. זו הייתה פריבילגיה השמורה לגסטפו בלבד. החיסולים והוצאות להורג באמצע המחנה היו המועדפות על האוקראינים, הם היו מוציאים אותן לפועל מכל הלב.

אז מי היה המנהל בתוך המחנה?

כמו תמיד הייתה זו המשטרה היהודית תחת הפיקוח ההדוק של הגסטפו.

משקה חם בבוקר, מרק בערב עם חלוקה של לחם. אך כל אחד היה זכאי להביא מהעבודה תוספת מזון, שהייתה חיונית לשיפור המצב הקיים ולעמידה בשמונה שעות של עבודות כפייה. כמו באושוויץ זכינו לבידור בדמות קונצרטים של מוסיקה קלאסית שנוגנו בידי הנגנים היהודים של המחנה בנוכחות אנשי הגסטפו והמשטרה היהודית.

כמה נורא!

כמה נורא! כמה אכזרי!

אותם נגנים לא היו זכאים להניח את כלי נגינתם על גבי עמודי המחנה, בדיוק כמו אבותיהם בעבר בצאתם לגלות בבל. "על ערבים בתוכה תלינו כינורותינו, כי שם שאלונו שובינו דברי שיר ותוללינו שמחה" (תהילים קלז', ב'-ג').

היה מסדר אחד ביום: בבוקר לפני היציאה לעבודה. העובדים במשמרת לילה פטורים היו ממנו. היו מגורים לגברים ואחרים לנשים. לא היו ילדים. כולם גורשו מבעוד מועד. אם אישה הייתה נכנסת להריון, היו מכריחים אותה לעבור הפלה.

בכל צריף גרו כמאה בני אדם. לכל אחד היה את הדרגש שלו ואת המחצלת שלו. הדרגשים היו מסודרים בשלוש קומות. היו מטבחים, מקלחות, מים חמים וקרים וגם מרפאה שנוהלה על ידי נחמן פלטשר, חובש בכיר אשר שימש בתור רופא.

אני מבקש לציין אותו לשבח מיוחד עבור מסירותו וטוב ליבו, והדרך שבה טיפל במטופליו בחוסר אמצעים שהיו מנת חלקו.

כל ניסיון בריחה - עונשו היה מוות. היינו עדים למחזות כאלה לא אחת. ההוצאה להורג הייתה מתבצעת ברחבת המסדר בנוכחות כל העצורים ללא יוצא מן הכלל.

כולל החולים?

לא היו כאלה. כנראה הספקת לשכוח מה היו עושים הס"ס עם החולים.

איזה נס!

איזה מרפא בחסד עליון, היה אותו נחמן פלטשר!

התקיימו שיעורים בעברית מודרנית, כמו גם ציון ימי פטירה - יורצאייטים - בסתר. אלה היו הפגנות ההתנגדות היחידות שלנו לעוינות היומיומית.

אף אחד לא מת שם מוות טבעי. ולא בכדי... היות שלא היו שם לא ילדים, לא זקנים ולא חולים. וגם אף אחד לא מת מרעב.

להמשיך לחיות היה צו השעה.

יכולנו להמשיך כך הלאה, לולא הפאניקה מפני ההתקדמות הרוסית.

לאחר שנה וחצי שבה הועסקתי בעבודות עפר ובנייה שונות, הייתה לי ההזדמנות לצפות בהתנהגותם של שומרינו הפולנים הלא-יהודים. חלקם אנטישמים גמורים היו מתנהגים אלינו בבוז ובגסות מלבד הבעיטות וההצלפות באלות שיועדו במיוחד לשם כך. אחד מהם היה נהנה במיוחד להשפיל אותנו אם בגלל שבתחילה לא ידענו כיצד להחזיק כהוגן את את-החפירה או את המעדר, ואם בשל העובדה שהיה דחוף לנו לסיים את המטלה שהוטלה עלינו כמה שיותר מהר כדי לא לסבול את נוכחותם העוינת.

סופחתי לחפירת אגם והיה עלי לחפור בכל יום חלקה של כארבעה מטרים רבועים. אם חלילה הייתי מסיים מוקדם מדי, הייתי צפוי לעונש: להתחיל בחפירת החלקה הבאה. איני זוכר את שמו של השומר הזה. הוא התיימר להיות מהנדס חקלאי. הוא אכן הכיר טוב יותר בהמות מאשר בני אדם והתנהג אלינו כאל בהמות. מעת לעת הוא הואיל בטובו לפנות

אלינו וזאת בהשמעת קללות וניבולי פה. אם לא היינו ערניים מספיק, היינו צפויים למכת אלה. רבים מהם היו כאלה.

כאשר עברתי למחלקת הבנייה, פגשתי שם שומרים מסוג אחר. חזרנו להיות בני אנוש שאיתם תקשרו במילים. תפקידי היה לאסוף נתונים על משרדים שיועדו לעבור טרנספורמציה. לא אחת יצא לי לשוחח עם מהנדס הבניין על מצב העבדות שבו אנו נתונים. אפילו זכיתי לכמה דברי אמפתיה. כל זאת לא נמשך זמן רב.

לאחר מכן עברנו לייצור חומר חסין אש. שם, השגיח עלינו שומר בשם רנאר, ככל הנראה ממוצא צרפתי. הוא הצהיר בכל פה: "אני שונא יהודים, ואני גאה בכך!" חבל שלא ידעתי צרפתית באותה עת! הייתי משיב לו כי דבריו אינם ראויים למי שעשוי להיות צאצא של ז'ול רנאר מחבר "Poil de Carotte" - ראש גזר. הוא מעולם לא נפרד משוט הרוכב שלו, הוא סובב בו כדי להניע אותנו לעבוד "בקצב". אדון מסכן! הוא לא ניחן בשכל רב.

המשרה הרביעית שאיישתי אצל יעגער הייתה יצירת תבניות לבטון מזוין. עבדתי תחת פיקודו של מורה לעבודות בניין מכור לטיפה המרה "רק כדי ללחלח את הגרון" כפי שנהג לומר. הוא זה אשר גילה לנו את מקום המסתור, כאשר חשבנו כי השחרור קרוב. הייתה בו יותר שכרות מרשעות, אך לא היינו צריכים לסמוך עליו. הא-להים החליט אחרת.

"זה פלא פלאות, שעודנו בחיים".

אצל יעגער העובדים שאינם יהודים התרגלו לספק לנו פירות וירקות, תמורת תשלום כמובן. חלקם היינו אוכלים במקום, ואת היתר מביאים לחברינו שבמחנה. זה היה אחד היתרונות בכך שנשארנו בעירנו, גם אם בתור עבדים.

הגרמנים היו לגמרי מודעים למצב. זה התאים להם: התפוקה הייתה נהדרת.

אותו יעגער לא היסס להיפטר "לצמיתות" מעובד לא משתלם. זה גם היה גורלן של מספר נשים, ביניהן אשתו של אהרון פרידנטל, מנהל חשבונות ראשי של העסק. הוא נשפט כמדומני והורשע לאחר המלחמה.

העובדים הלא יהודים היו לרוב ביחסים טובים איתנו. לא עד כדי להסתכן כדי לעזור לנו.

היה מהנדס אחד בשם מאליק אשר התנהג אלינו טוב במיוחד. לאחר המלחמה, פגשתי אותו בפריז, שם גילה לי שהיה יהודי כמונו. הוא הצליח להסתיר את זהותו האמיתית לאורך שנות האופל. היו עוד אחרים כמותו במקומות אחרים, אך ניתן לספור אותם על אצבעות הידיים.

הפאניקה בעת התקדמות הכוחות הרוסיים

בתחילת סיוון תש"ד (סוף מאי 1944) לקראת השעה עשר בבוקר, ואנחנו במקום עבודתנו במפעל הלבנים יעגער. רוח בעתה אוחזת בהנהלת המפעל ובשומרים הגרמנים. ניתנת פקודה להשיב אותנו תכף ומייד למחנה. הרוסים נמצאים כמאה קילומטרים מאוסטרובצה, אומרת השמועה.

גיסי, שני בני דודיי, שני אנשים אחרים שאת שמם איני זוכר, ואנוכי - קיבלנו החלטה על אתר שלא לחזור למחנה אלא ללכת להתחבא עד להגעת הכוחות הרוסיים. מנהל עבודה פולני, שהיה עלינו לחשוד בו, הראה לנו אז מקום מסתור שנראה מוצלח: בדיוק מעל המשרד של מנהל המפעל. נותרנו שם בדממת מוות כל יתר אותו היום והלילה שלאחריו.

למחרת בבוקר הושכמנו על ידי יריות רובה שנורו קרוב מאוד אלינו. מיד לאחר מכן, אנו רואים כיצד מופנים אלינו קני הרובים, והשומרים האוקראינים אוחזים בנו באגרופיהם ומורידים אותנו מהמחבוא שלנו. בידיים אזוקות מאחורי גבנו אנו מובלים לפני מפקד הס"ס הכול-יכול, טזוורטזינה. הוא גם היה המנהל של ההרמן גירינג וורקה.

בהמתנה לגזר הדין, העמידו אותנו מול קיר החצר, מוכנים להוצאה להורג בירייה.

נס! או שמא חישוב מושכל של אותה דמות אכזרית. לאחר כחצי שעה האוקראינים באים להתיר אותנו משלשלאותינו ומביאים אותנו למחנה.

על מה חשבת במשך אותה המתנה מורטת עצבים?

שעשיתי כל שביכולתי כדי לשרוד ושקיימתי את דבריו האחרונים של אבי. הייתי פחות נפחד ממה שנדמה לך. הפחד האמיתי החל במחנה עצמו.

חודש סיוון תש"ד (יוני 1944) האיום והנורא

מאז אותו יום שבו הוחזרנו למחנה בעל כורחנו, איש אינו עוזב יותר.

תחת חום אימים אנו סובבים סביב עצמנו: אנו ישנים בחוץ ברחבת המסדרים ועל הערוגות הסמוכות לגדר המחושמלת. לא ניתן להירדם: הכינים אוכלות אותנו כמו גם המחשבות הקודרות. לברוח או לא לברוח? לאן לברוח? היכן ניתן למצוא מסתור עד להגעת הכוחות הרוסיים?

מדוע הם מאחרים להגיע?

האם נשרוד עד לרגע הגעתם?

מצבורי המזון הולכים וכלים. המנות היומיות הולכות ומצטמצמות.

המשטרה היהודית הופכת לאנושית יותר, פחות מתריסה, ולבסוף גם חולקת איתנו את אותם הפחדים.

היה מי שנמלט. לא ניתן לדעת את המספר המדויק.

משחקים שח-מט על מדשאת המחנה, תחת עינם הפקוחה של האוקראינים המשקיפה ממגדל השמירה שלהם. אנו מארגנים קונצרטים, הפעם ללא הפיקוח של הגסטפו. אנו לומדים עברית מודרנית בעל-פה: לא נותרו בידינו לא ספרי לימוד ולא מחברות או כלי כתיבה. את תפילות החגים אנו מדקלמים על-פה. זה זמן רב שאין לנו יותר סידורים, טליתות או תפילין. משתדלים להעביר את הזמן כמיטב יכולתנו.

סהדי במרומים שחוסר המעש שנכפה עלינו היה לנו קשה מעבודות הכפייה. ואף על פי כן, איש לא מת מזה. כל עוד המוח בפעולה, אומרים הרופאים, שלטון המוות מתרחק. היינו חולמים בהקיץ, אך לא בלילות.

מדוע?

או שאנחנו התייבשנו, או שמא מעיין חלומותינו יבש.

לאחר חמישה שבועות שבהם סבבנו סביב עצמנו, חדלנו מלזהות את הדרגשים שלנו או את מיקום מחצלותינו. היינו באפיסת כוחות. כאשר הקרונות למשא בהמות הגיעו לפני המחנה, אספו אותנו כמו פרי בשל, ללא כל התנגדות מצדנו.

המסע אל הלא-נודע

במעין הקלה ניתן לומר נכנסנו לקרונות משא הבהמות. הגרוע ביותר עוד היה לפנינו.

עלינו לרכבת הזאת שבין המחנה והתנורים הרמים עלייה שגרתית. הכול הוכן מראש כדי שנאמין כי מדובר אכן בהסעת פועלים ממקום אחד למשנהו. בכל קרון היו מים שפירים, אוכל, ועביט מוסווה מאחורי וילון אטום.

ובכל זאת, הקרונות החתומים, השומרים האוקראינים המזויינים מכף רגל ועד ראש שהתמקמו בתאים חיצוניים שהוכנו במיוחד מבעוד מועד. כל זאת היה אמור להדליק אצלנו נורות אדומות.

צופפו אותנו עד גבול קצה היכולת, מאה ועשרים איש בכל קרון. לא ניתן היה לשכב, ואף לא לשבת כדי לתפוס תנומה. ברגע שסגרו עלינו את הדלתות הפכנו עדים למחזות של מחנק ושל מוות של מספר אנשים שימשיכו את המסע איתנו עד ליעדו הסופי. המציאות האכזרית הדגישה ביתר שאת עד כמה רע יכול להיות הדימיון, כלומר מה שדימו לעשות לנו.

בכל עצירה, היו ניסיונות מילוט. האוקראינים דאגו לדכא כל ניסיון כזה בירי מיידי למטרה.

איני יודע כמה ימים נסענו כך. איבדנו לחלוטין את מושג הזמן..... והמרחב.

כן: לא ניתן היה ליישר את הרגליים לשכיבה. כדי לגשת לעביט היה צורך במעבר על גבי המתים והחיים כאחד.

איני זוכר שאכלתי לחם כל עיקר. ואולם, לחם עמד לרשותנו. דא עקא,

האווירה המחליאה גרמה לכך שכל מזון יגעיל אותנו. לעומת זאת, שתינו לרוב. מלבד המים שהוכנו עבורנו בקרונות, היינו זכאים להביא איתנו בקבוקים ומימיות מלאים בשתייה.

עם שחר, איני יודע של איזה יום, הגענו סוף סוף ליעד: אושוויץ-בירקנאו. הרכבת עצרה אל מול הכיתוב הציני הידוע: ARBEIT MACHT FREI, "העבודה משחררת".

כאן, המלווים הפולנים של הרכבת מוחלפים על ידי הנאצים אשר מובילים אותנו אל תוך מחנה ההשמדה הזה עד לרמפת הפריקה.

עם ההגעה לרמפת הפריקה

דלתות הקרונות נפתחות. מקבלים את פנינו בשאגות בגרמנית: "הראוס! הראוס!" "החוצה! החוצה!" ערימה של אנשי ס"ס מלווים בכלבים נובחים נביחות מוות המתינו לנו בדריכות. היו שם גם מגורשים יהודים שעבדו ב"קומנדו-קנדה" שתפקידם היה לאסוף את רכוש היהודים מהקרונות שזה עתה הגיעו, מתאי הגזים, ומהמשרפות. אותם יהודים לחשו לאזננו בחירוף נפש ביידיש: "זיס דר לסטר וג" - "זו תחנתכם האחרונה".

סלקציה ראשונה: הנשים שמאלה, הגברים ימינה.

במהלך המעבר אירעו מספר מקרי התאבדות באמצעות ציאניד אשר מספר אנשים השיגו לעצמם מזה זמן רב, עוד במהלך השהייה בגטו המצומצם.

הוליכו אותנו לאולם ענק שבקצהו שער ברזל. ניתנה לנו פקודה לכרוע על הרצפה הקפואה, שם נותרנו במשך זמן בלתי נגמר בלי לאכול ובלי לשתות. ושוב מספר מקרי התאבדות הופיעו: לפתע שמענו קול ענות חלושה, מישהו זה עתה נפל. מלאך המוות השלים הרגע עוד משימה. היו גם מתנות חינם של ציאניד למי שחפץ בכך. אני אישית עמדתי בפיתוי.

בגלל המחויבות שלך לבקשת אביך להישאר בחיים?

בהחלט כן!

ואז לפתע הגיעה קבוצה של ספרים שצוו לגלח את שערות כל גופנו לקראת ה"טיהור" שלנו. ניתנת הפקודה להתפשט ולהניח את ערמת בגדינו, כולל נעליים, במכולה גדולה. עברנו בסך תחת ידיהם של הספרים היהודים, כולם מגורשים וותיקים, שקיבלו את פנינו בצווחות ובעיטות.

בתום הגילוח, נפתח שער הברזל ואנו מושלכים באלימות אל תוך תא הגזים והוא נסגר עלינו.

נס!

אלה מים היורדים עלינו מבעד למקלחים.

בשנת תש"ד-1944, הנאצים שיפצו את תאי הגזים למקלחות. הם נעזרו באותה עת בהטעיה מכוונת על מנת למנוע כל התנגדות מצד הקרבנות. הייתה אפוא אפשרות להזרים או גז או מים: לפי בחירת הנאצים באותו רגע.

אנחנו זכינו במים חמים ואפילו בסבון.

יצאנו מהצד הנגדי ואכן קיבלנו חזרה את בגדינו מטוהרים, כולל את נעלינו. את מדי הפסים אנו עתידים לקבל רק לאחר הקעקוע. לאחר שהשיבו אותנו לבירקנאו קיבלנו את המרק החם הראשון מאז עזיבתנו את מחנה אוסטרובצה. מיד לאחר מכן החל שלב הקעקוע.

הקעקוע

תחילה מנהלת המחנה דואגת לרשום את פרטי המעמד האזרחי המלאים של כל אחד מאיתנו, בהסתמך על ההצהרות האישיות שלנו בלבד. כבר לא היו בידינו כל מסמכי זהות.

לאחר מכן, הובילו אותנו לאחד הצריפים של המחנה העצום הזה. החליפו את בגדינו האזרחיים בבגדי האסיר והכירו לנו את הירכיה בקרב המחנה: הבלוק-אלטסטה - מפקד המחנה. קאפו - האחראי על כל אנשי הבלוק בעל הזכות על החיים והמוות שלכם. שְׁטוּבֶּנְדִינְסְט - הממונה על ניקיון הצריף הכפוף לפקודות הבלוק-אלטסטה והקאפו.

עשרים הדולר מזהב

רגע לאחר שסיימנו עם כל ענייני המנהלה, שטובנדינסט יהודי ניגש אלי ולוחש לאזני: "אם יש לך מטבע זהב, אני יכול להחליף לך אותה במחיר טוב תמורת מארקים גרמניים שיעזרו לך לשפר את חיי היומיום לך במחנה". הנוכל שם לב שעוד נעלתי נעלי עור במצב טוב. אי לכך סביר להניח שאני מחביא בהם איזה אוצרות שווי ערך. הוא הריח נכון, הממזר!

אני סמכתי עליו ונתתי לו את מטבע עשרים הדולר שלי העשויה זהב וקיבלתי ממנו בתמורה מאתיים וחמישים מארקים.

עשר דקות מאוחר יותר, הוא בא אלי בדרישה כי אחזיר לו את המארקים, במלואם, ולא הוא ידאג לרציחתי בידי הבלוק-אלטסטה שלו. נכנעתי מיד והחזרתי לו את כספו המגועל.

האם נכון היה להיכנע בצורה כזאת?

זה אפילו מומלץ. "תן לי הנפש והרכוש קח לך!" אומר אברהם אבינו בתורה (בראשית יד, כא).

זו לא הייתה הפעם הראשונה שרימו אותי כך. בגטו, אלו היו מעשים דבר יום ביומו. הפעם הזאת הייתה האחרונה. יכולתי לנשום לרווחה.

"העושר אינו מבטיח את האושר".

הוא אפילו כמעט היה לי לרועץ.

נשארתי בבירקנאו רק כעשרה ימים. יצא לי לראות מקרוב את תאי הגזים ואת המשרפות. העשן הסמיך של הגופות השרופות היה נתקע לנו לא אחת בגרון והיה משרה עלינו אווירה של הומור שחור.

"האם נצא מזה? או שמא לא נצא מזה? בוודאי נצא מזה: אם לא דרך הדלת, אז דרך הארובה".

סוחרי העבדים הגרמנים

בהמתנה לסוחרי העבדים הגרמנים ראינו מדי יום מגיעים משלוחים חדשים של הרכבות עמוסות ביהודי הונגריה שנפקד מקומם עד עתה. הם

הגיעו משפחות משפחות ורכוש רב שכלל גם תשמישי קדושה. הילדים והזקנים הובלו ישירות להשמדה ונושלו מכל מטלטליהם. חלק מאלה שלא הלכו ישירות לתאי הגזים הצליחו לשמור טלית ותפילין, סידורי תפילה, שופר של ראש השנה ואפילו ארבעת המינים לחג הסוכות. בחירוף נפש הם עמדו בתפילה מדי יום ברחבת המסדרים והזמינו יהודים נוספים להצטרף אליהם. יצא לי להיות אחד מאלה. בפעם הראשונה מזה שנתיים ימים, יכולתי להניח תפילין. הרגשתי באותה תפילה שאני מתרומם מעל המציאות העגומה של אסירים הכלואים בבית כלא, ושמחתי כל כך שהצלחתי להרגיש כך.

באחד הימים נבחרתי להיות זה אשר יביא את המשקה הגועלי של הבוקר. הוא עדיין רתח במהלך השינוע. נשאנו אותו בשניים בתוך הסיר פתוח. תנועה אומללה של אחד משנינו התיזה מהנוזל הרותח על ידי הימנית. מאחר שהכוויה הייתה מדרגה ראשונה נמנעתי מללכת למרפאה, ביודעי מה הסכנה הכרוכה בכך.

מקץ עשרת הימים, נבחרנו - גיסי לשעבר ושני בני דודיי - לעבודה במכרה הפחם ביאוורז'נו, מחנה שהיה חלק ממערך מחנות הריכוז של אושוויץ ו"מזוהם" במרצחים גרמנים.

גילוח מחודש, טיהור מחודש, המתנה מותחת מחודשת לפני שהתעשתנו ולפני שקיבלנו חזרה את בגדינו. זה היה הנוהל בכל פעם שעברנו ממחנה אחד למשנהו. נסענו לשם במשאיות. לאחר נסיעה של כחצי שעה היינו ביאוורז'נו.

היה זה בחודש אב תש"ד (אוגוסט 1944).

יאוורז'נו

נקלטנו בבלוק מספר 8 או 9, ומצאנו שם את דודנו יחיאל רוזנצוויג, אחיו של אבי.

בחודש נובמבר 1942 הוא ברח מהגטו המצומצם של אוסטרובצה. לאחר תהפוכות רבות הוא מצא את עצמו בכלא הידוע של וורשה: פוויאק. עם חיסול הגטו, כל האסירים נשלחו משם לאושוויץ, והוא

ביניהם. עם הגעתו ליאוורז'נו הוא הופנה לבלוק 8 או 9. גם הוא שרד בסופו של דבר ושוחרר על ידי הרוסים בשבט תש"ה (סוף ינואר 1945). מאחר שלקה בדלקת ריאות, הוא נזנח יחד עם חולים אחרים בעת הפינוי הכללי של המחנה על ידי הגרמנים בד' שבט תש"ה (18 לינואר 1945).

הוא ימות מוות טבעי במינכן בט"ז חשוון תשכ"ו (11 בנובמבר 1965), וייטמן בעיר טולוז, בבית העלמין היהודי דה פורטה סור גרון (de Portet sur Garonne).

יאוורז'נו, זה היה אסיפה משפחתית של ממש!

ניתן לראות את זה ככה. ב"נסיבות יוצאות דופן", בבלוק 8 או 9 של מחנה הריכוז.

שמו של הבלוק-אלטסטה היה קארל, יהודי רגזן ממוצא אוסטרי, "צווחן", בעל לב עדין ורגיש. השטובנדינסט היה יהודי נורווגי שהמיר את דתו לנצרות הפרוטסטנטית. בביתו, שימש ככומר. שני אלה יחד הטיבו לעשות למען המגורשים שהיו נתונים תחת חסותם.

בהגיענו ליאוורז'נו זכינו לקבלת פנים בצורת הנאום הבא: "אם תמלאו אחר ההוראות, יהיה באפשרותכם לעבור דרך הזוועות של חיי מחנה הריכוז". זה היה נכון חלקית בלבד. לא היה מי שיוכל לצפות את התנהגותם של אנשי הס"ס ברגע נתון.

ביאוורז'נו נודע לי כי המלווים האוקראינים שלנו מהרכבת לאושוויץ - נלקח מהם נשקם בהגיעם למחנה וכי הם צורפו לשורות המגורשים. נחמה פורתא!

יום אחד במחנה יאוורז'נו

השכמה: בחמש לפנות בוקר לצלילי ה"גונג", מעין פעמון בעל צליל צבאי.

חצי שעה כדי להתלבש, לקפל את המחצלת לריבוע, רחיצה של הבוקר, וחזרה לבלוק.

חמש וחצי: צלצול שני כדי לגשת לרחבת המסדרים בריצה, להתייצב בשורות של חמש, זו אחר זו.

חמש ארבעים וחמש: ספירה ראשונה.

שעה שש: מפקד בלשון נקייה, ליתר דיוק צווחות, קללות וכל מיני מרעין בישין. תרגול הצדעה: מיטזן אפ - הורד כובע! מיטזן אוף - חבוש כובע!

הקאפו הוא אשר היה ממונה על המשימה הזאת, הזוועה הזאת, בנוכחות אנשי הס"ס, מפקדי המחנה.

אם חלילה הספירה לא העלתה את המספר המדויק, עלולים היינו להישאר על עמדנו שעות ארוכות בקור של 20 מעלות צלזיוס מתחת לאפס, עד למציאתם של הנעדרים, חיים או מתים. המתנה שלוותה בצרחות, ומכות אגרוף על ימין ועל שמאל.

אם הכול היה עובר כשורה ללא תקריות מיוחדות, היינו עוזבים את המחנה בשעה שש וחצי.

כשטרם האיר היום היו עוזקים אותנו בשלשלאות הקשורות זו לזו בחוט תיל מברזל.

בשעה שבע ורבע, הגענו לפרוזדור המכרה: פילסודסקי-גרוב, אלף מטר תחת האדמה.

שומרי הס"ס לא ליוו אותנו אל המכרה.

ביורדנו למכרה ללא "מלאכי החבלה המלווים" שלנו, חשנו כאילו אנו בני חורין, למרות נוכחותם של מנהלי העבודה הגרמנים שלנו.

הירידה לא הייתה חוויה מהנה במיוחד: בפעם הראשונה, הנפילה הייתה כה חדה עד כי חשבנו כי המעיים שלנו ניתקו ממקומם. עם הזמן התרגלנו.

בשעה שמונה היינו מוכנים לעבודה.

כשמופקדים עלינו כורי פחם מקצועיים פולנים או גרמנים, היה עלינו להפיק יחד - חבורה של ארבעה אנשים - שני טונות של פחם.

בהשלמת המשימה, יכולנו לנצל את זמננו כאוות נפשנו למנוחה.

כמה זמן?

זה היה תלוי בסוג הקרקע (= בהשאלה גם 'מזל' בצרפתית), אם טוב אם רע. לעיתים קרובות היה לנו "מזל", במובן המושאל של המילה, ויכולנו להשלים שעות שינה על שפת הנחל התת-קרקעי, כשזילוף טיפות המים הרוגע מהווה לנו שיר ערש נעים.

בשעה ארבע אחר הצהריים, הייתה זו שעת העלייה חזרה. יותר נסבלת מהירידה, אלא אם כן כבר חיכו לנו אנשי ס"ס כדי לזרז אותנו בדרך למקלחות. הוקצבו לנו עשר דקות כדי להתפשט, להתקלח במים בחום של 40 מעלות צלזיוס, ולהתלבש חזרה.

בשעה ארבע ושלושים: מסדר לקראת החזרה למחנה. חרדנו מהרגע הזה: היה עלינו לשאת על כתפינו את פצועי תאונות העבודה, את אלה שנפצעו בדרך, ואת אלה שמתו מכדורי הס"ס.

דמיינו את המחזה הבא! הצלפות שוט אישיות ו"התעמלות" קבוצתית. כעבור חצי שעה של המשטר הזה, הסוהרים מרימים ידיים.

ניצחון ראשון על אותם חיות אדם, נושאות קסדות ונשק. לעולם לא יתעסקו איתנו יותר כשווים מול שווים.

מה יצא לכם מהניצחון הזה?

לא להתייאש מעצמנו, להמשיך במאבק על החיים.

אם צלחנו את אולם השמירה ללא עיכובים, משם היינו הולכים לחלוקת המרק כל אחד בבלוק שלו. הבלוק-אלטסטה ועוזריו היו מחלקים לנו ליטר מרק ומאה חמישים גרם של לחם שחור. לפעמים היו מוסיפים לנו חמישה גרמים של מרגרינה, או חתיכת נקניק. לפעמים היינו עלולים לקבל שתי חתיכות. על כן הבלוק-אלטסטה דאג לבחוש בקדרה לעיתים קרובות. היושר מחייב!

ביאוורז'נו אפילו הצלחנו לצום ביום כיפור תוך כדי הליכה לעבודה כרגיל, תודות לקארל. בחזרה מהמכרה, התפללנו במשך שעתיים, בעל פה כמובן. לאחר רדת הלילה, התישבנו "לשולחן" כדי לקבל את המרק

החם שלנו עם לחם שנפרס עבורנו לכבוד החג. איזה ברנש היה קארל הזה!

תוספת המזון שקיבלנו במכרה אפשרה לנו להישאר בכושר גופני סביר מבלי להפוך ל"מוזלמן", זאת אומרת שלדי-אדם, מוחלשים, מיועדים לחיסול.

נהנינו מהמשטר הזה במשך חמישה חודשים תמימים.

ביאוורז'נו פגשתי יהודים שהגיעו לא מכבר מסלוניקי. גם בידיהם עלה להחדיר למחנה תשמישי קדושה. נהניתי מזה פעם אחת, כשזכיתי להניח תפילין בבוקרו של יום ראשון אחד. למרבה הצער, הם לא עמדו בקור של האזור הזה באותו חורף שהקדים את זמנו - עשרים מעלות צלזיוס מתחת לאפס. מרביתם מתו מדלקת ריאות.

בגין "הצעת עבודה", שבה חיפשו מומחים עבור מחנה אושוויץ, גיסי לשעבר ובני דודיי עזבו את יאוורז'נו.

זאת על אף כי שינו לא מכבר את שמם לרוזנצוויג כדי שנוכל להישאר יחד. סבלתי מזה מאוד היות שחשוב היה בנסיבות האלה שתהיה האפשרות לעודד זה את זה בזמנים קשים. בחסדי השם, כולם שרדו ושוחררו על ידי הרוסים בחודש שבט תש"ה (סוף ינואר 1945) באותו תאריך שבו שוחרר הדוד יחיאל ביאוורז'נו, מבלי שנאלצו לעבור את "צעדת המוות".

צעדת המוות

אושוויץ השתרע על פני שלושים ושניים קילומטרים רבועים והיה בנוי משלושה חלקים עיקריים.

אושוויץ 1: מחנה עבודה, מגורי הס"ס, מפקדי כל שלושת המחנות. היו שם סדנאות עבודה שונות, מעבדות ניסויים, ואת משרדי ההנהלה הראשית.

אושוויץ 2: בירקנאו, מחנה "מעבר" במובן הכי רחב של המילה. כאן היו תאי הגזים, והמשרפות.

אושוויץ 3: מרחב ענק שעליו הוקמו מספר מחנות עבודה שבהם העסיקו כח אדם חינמי, ביניהם יאוורז'נו. במחנות האלה אנשים מתו אך ורק מתשישות או מטיפול לקוי. יאוורז'נו התייחד בכך שהיו בו רוצחים גרמנים ששלטו במחנה אחרי הס"ס. הם גרו במגורים נפרדים, למזלנו. הכול היה קשור במידה זו או אחרת למכרות הפחם.

בתאריך ד' שבט תש"ה (ה-18 בינואר 1945), בשעה ארבע לפנות בוקר - עוד בטרם עלה השחר - עזבנו את המחנה תחת "עינא פקיחא", כשאנו מותירים אחרינו נכים וחולים רבים. דודי היה ביניהם.

"יצאנו לדרך ארבעת אלפים, הגענו ליעד שבע מאות". היעד - הכוונה לבוכנוולד.

אתה עושה פרפרזה לנסיגה מרוסיה של"ויקטור הוגו", ב-La Légende des siècles (אגדת המאות)!

הצד השווה היחיד בין שני המאורעות האלה הוא אחוז השורדים: חמישית. בנסיגה מרוסיה מתו מוות טבעי. בפינוי של אושוויץ היינו נופלים מירי כדורי הס"ס.

תחנה ראשונה: מוקפים אנשי ס"ס צעדנו במשך כל היום ללא הפוגה. עם רדת הלילה עצרנו באמצע שדה. חילקו לנו מעט לחם ומשקה חם. ואז פקדו עלינו לשכב על גבי הקרקע הקפואה. רבים מאיתנו לא קמו למחרת בבוקר. פחות אנשים לפקח עליהם, פחות עבודה לס"ס שילוו אותנו בצעדה הבאה.

מדי פעם בפעם היינו שומעים את שריקות הכדורים שהשיגו מי מחברינו אם מפני שזה עתה נפלו באפיסת כוחות, אם מפני שלא צעדו ישר בתוך השורה. ראינו את גוויותיהם מוטלות על צידי הדרך ואת השלג מוכתם בדמם.

ביום השני לפנות ערב, חזר ונשנה המחזה של אמש: עברנו את הלילה על הכביש בתוך איזה כפר, מבלי שהדבר הפריע במאומה לתושביו האדישים לגורלנו. גם כאן, לא כולם קמו משנתם למחרת. יצאנו לדרך

לפני עלות השחר כדי לא להעיר את הכפריים, לכיוון גליביצה, כשמספרנו הולך ופוחת.

בעיר הזאת "שיכנו" אותנו לפנות ערב בתוך מפעל שיצא מכלל שימוש. אנשי העיר באו בהמוניהם כדי לספק לנו אוכל. הם נעצרו על הסף על ידי הס"ס ששמרו עלינו ואספו את כל האוכל כדי לחלק לנו חלק קטן ממנו בלבד.

המפעל הזה הסתבר היה מחסן ישן של תוצרת חקלאית. ערמת תפוחי אדמה שנשכחה על ידי בעליה נגלתה לפתע לעינינו כמו מן משמיים. באישור השומרים הדלקנו מספר מדורות בחצר וצלינו מהם די והותר. בפעם הראשונה מזה זמן רב יכולנו להתחמם ולאכול לשובע. השומרים גם הם זללו מהם כמונו.

זהו: "הם שרופים", השומרים, חשבנו לעצמנו. האם הם כבר חושבים לנטוש אותנו?

נדע זאת רק למחרת, לאחר שיביאו אותנו למחנה בלכהמר.

בינתיים, מרבית האסירים שלא היו יהודים ברחו: מי מהם כדי לחבור לצבא האדום שנמצא לא הרחק, ומי - בעיקר הגרמנים שבהם - כדי לשוב לביתם.

בבלכהמר

בעוד אותנו מובילים למחנה הריכוז בלכהמר תחת מתחי הפגזים, השומרים שלנו נעלמו כבמטה קסמים. מצאנו את הצריפים ריקים לחלוטין: שלושה ימים לפני בואנו, פונו כל המגורשים.

התמקמנו בהם בהמתנה למשחררים שבוששו לבוא. לא היה כלום לאכול. המטבחים של המחנה היו ריקים מכל מזון אכיל. ושוב מצאנו עצמנו במנוחה כפויה, רובצים על גבי הדרגשים העלובים, היינו שותים מים זכים והולכים לעיתים קרובות להתפנות.

לאחר ארבעה ימי מנוחה כפויה כאלה, ערמה של אנשי ס"ס פרצה למחנה וחייבה אותנו להמשיך ב"צעדת המוות".

מבלכהמר לגרוסרוזן

הפעם לא רבים היינו, אולי אלף איש. הצעדה - מתברר - קשה. עברנו על פני שדות והרים מכוסים שלג. לא ניתן היה להקפיד על צעדה בשורה בשל תוואי הקרקע הבעייתי.

לפני תחילת הצעדה הבאה חילקו לנו מעט לחם ומרק חם - מצרכים חיוניים כדי שנחזיק מעמד.

במהלך הצעדה, חברים רבים החלו להתפתל מכאבים וקרסו. הם הומתו לאלתר על ידי אנשי הס"ס וננטשו במקום. אין יותר שליפות מהמותן.

הס"ס היו רבים מאוד והיה להם חדר פיקוד של ממש אשר קישר בין המחנות השונים של האזור.

היינו עורכים גיחות תכופות אל תוך השדות. המחנות שבסביבה היו מלאים עד גדותיהם וסירבו לקבל אותנו. המשכנו אפוא לצעוד לכיוון גרוס-רוזן.

איני יכול לומר כמה זמן המשכנו כך ללכת.

ערב אחד הגענו לגרוס-רוזן, מחנה השמדה ראוי למחנות אושוויץ, פחות מתועש. עברנו את הלילה בכניסה למחנה, מחוסר מקום בתוכו. למזלנו הרב, מאחר שמהמחנה הזה, היינו עלולים שלא לצאת חיים.

האכילו אותנו במידה זו או אחרת, ואז הובילונו לתחנת הרכבת של העיר הזאת "לתפוס את הרכבת" לבוכנוולד.

עלינו לתוך קרונות פתוחים מבלי שידחסו אותנו. וקדימה! לבוכנוולד.

בעיצומו של משבר התחבורה בגרמניה, קלגסי הס"ס הצליחו להשיג רכבת שלמה עבור שליחת המגורשים להשמדה.

הם היו כל כך להוטים להרוג את היהודים?

אכן כן: זה עמד בראש סולם העדיפויות הנאצי.

בתחנת הרכבת של ויימאר שרדנו בקושי הפצצה של בעלות הברית. כמה חברים סביבי מתו. פסי הרכבת יצאו מכלל פעולה והקור היה עז.

נשארנו בתחנת הרכבת כעשר שעות, עד שתוקנו הפסים ושניתן היה להמשיך. למחרת אחר הצהריים, הגענו סוף סוף לבוכנוולד.

בוכנוולד

בוכנוולד היה אחד ממחנות הריכוז הראשונים שהקימו הנאצים עוד בשנת תרצ"ג-1933, כשעלו שלטון. אין נכנסים למחנה הזה אם לא מילאת קודם לכן את הניירת המנהלית והתברואתית.

לאחר שנרשמנו כדת וכדין, הגענו למלתחות.

ערומים ומגולחים נכנסנו לחדרי המקלחות אך לא זרמו בהם מים. בעלות הברית זה עתה הפציצו את צינורות הובלת המים למחנה.

ערומים לגמרי, מותשים, נשכבנו על הרצפה ממתינים שיחזרו המים. נותרנו כך זמן בלתי נגמר בין חיים למוות, יותר מתים מחיים.

כשחזרו המים, ננערתי וקפצתי מ"קבר המרצפות" שלי.

טעמת מתחיית המתים?

אם אתה רוצה, אפשר לכנות זאת כך.

ואם איני רוצה?

אז תמתין למשל ששמרתי עבורך לסוף.

בוכנוולד לכאורה לא היה מחנה השמדה. אמנם הייתה בו משרפה, אך לא היו בו תאי גזים. הוא נבנה במקור עבור מתנגדי המשטר הנאצי, אך בפועל הובאו אליו גם מגורשים יהודים מגרמניה החל משנת תרצ"ח-1938, אחרי הלילה הידוע לשמצה כ"ליל הבדולח" שבו הועלו באש שלוש מאות בתי כנסת ונבזזו ונהרסו מאות חנויות של יהודים.

מרבית ה"בלוקים" היו עשויים בנייה קשה. היו בעצם שני מחנות זה לצד זה: האחד עבור המגורשים, השני עבור מגורי אנשי הס"ס והאסירים האח"מים. הנשיא ליאון בלום למשל היה אסור שם.

בחודש טבת תש"ה (ינואר 1945), בעקבות פינוי המחנות של מזרח אירופה, נוסף מחנה שלישי: המחנה הקטן, באחת מפינות המחנה הגדול.

כשהגעתי לשם, הוא כבר היה מלא מפה לפה ומחלת הטיפוס שלטה בו. מחוסר המקום אנחנו שקמנו לתחייה באורח נס, הופנינו למחנה הגדול.

והנה אני ניצב בבלוק מספר 15, אל מול גדר השמירה, סמוך לשער הראשי של המחנה.

מפקד הבלוק שאיני זוכר את שמו היה עורך דין גרמני לשעבר, מתנגד עיקש לנאציזם. הוא היה מקבל לעיתים קרובות חבילות של ספרים ממשפחתו והיה משתף בהם את כל חברי הבלוק. הוא החזיק בסתר מכשיר רדיו. בזכותו למדנו על פלישת בעלות הברית ועל שחרור פריז בראשית אלול תש"ד (אוגוסט 1944).

איזו מכת חמצן זו הייתה! איזו הפחת תקווה!

במשך שלושה שבועות הלכתי מדי יום לעבוד במחנה מגורי הס"ס. מדי פעם בפעם הייתי מקבל את השיריים שלהם. היה בהם במה להשיב את הנפש. אלה היו שלושה שבועות של הבראה.

בחודש אדר תש"ה (סוף פברואר 1945), נשלחנו לאוסטראך, לקומנדו שורזינגן, כדי לעבוד במכרות של צפחה משם הפיקו הגרמנים קרוזין למטוסים. הקומנדו הזה - כך נודע לי בשנת תשמ"ה-1985 - היה כפוף למחנה שטרוטהוף-נצווילר שבחבל אלזס. לא רבים היו היהודים שם. לעומת זאת היו שם צרפתים רבים דוברי גרמנית, ככל הנראה יוצאי אלזס-לורן.

משטר מחנה הריכוז היה פחות קשוח מזה של יאוורז'נו. דע עקא מצב ההיגיינה היה בכי רע. הדרגשים היו בעלי שלוש קומות. הצפיפות הזו גרמה למריבות בלי סוף, שהגיעו עד לרצח על גניבה של פיסת לחם.

שם התוודעתי לתופעות הלוואי של הרעב: רגליים נפוחות ובטן מנופחת. היינו משלימים את מנת המזון שלנו על ידי עשבים שליקטנו בשדות בסביבות המחנה. סבלנו משלשולים וכאבי בטן.

גם העובדים הגרמנים סבלו ממחסור במזון. הם אמרו לנו כי צר להם שאין להם במה לחלוק איתנו.

היו הרבה אנשים שמתו בעקבות מחלות או מתת-תזונה.

ההפצצות התכופות של בעלות הברית לא השיגונו. אם עבדנו על פני השטח בזמן הזעקה, היינו נמלטים לאותם המקלטים שלשם נמלטו האזרחים הגרמנים.

פרק רביעי
השחרור

בה' באייר תש"ה (18 באפריל 1945) עזבנו בפתאומיות את מחנה שורזינגן. במשך שלושה ימים סובבנו סחור סחור מבלי לדעת לאן אנו הולכים. היו מי שמתו מרעב ומתשישות. כבר לא ירו באופן אוטומטי במי שקרס ונפל.

בח' באייר (21 באפריל) בערב הגענו לאוסטראך, בירת המחוז. לא הרחק מן העיר, שמו אותנו במתבן להעביר שם את הלילה.

למחרת בבוקר כבר לא היה איש כדי להשכים אותנו בצעקות. הס"ס נמלטו וברחו כשהם מותירים את נשקיהם במתבן.

שעה לאחר מכן הופיעו לעינינו הטנקים של הגנרל לה-קלרק. הרגע ניצלנו, בזכות המעשים הטובים העתידיים שלנו. או אולי בזכות המעשים הטובים של הדורות הבאים שלנו.

איני מבין בדיוק למה אתה מתכוון?

כעת אספר לך את המשל שהבטחתי לספר לך:

הצלת הסב בזכות נכדו

והנה המשל המובטח המובא במדרש בראשית רבה (ס"ג, ב) על הנכד שעתיד להיוולד שהציל את סבו ממוות.

"רבי שמואל בר רב יצחק אמר: אברהם אבינו לא ניצול מכבשן האש, שלתוכו הושלך על ידי המלך נמרוד, אלא בזכות יעקב בן בנו".

זה הרי לא ייתכן: יעקב טרם נולד באותה עת!

אתה צודק. רבי שמואל בר יצחק יענה לתמיהתך.

"משל לאחד שהיה לו דין לפני השלטון ויצא דינו מלפני השלטון לישרף. וצפה אותו השלטון באסטרולוגיאה שלו שהוא עתיד להוליד בת והיא נישאת למלך. אמר כדאי הוא להינצל בזכות בתו שהוא עתיד להוליד והיא נישאת למלך. כך אברהם, יצא דינו מלפני נמרוד לישרף. וצפה הקב"ה שיעקב עתיד לעמוד ממנו, אמר כדאי הוא אברהם להינצל בזכותו של יעקב, הדא הוא דכתיב (ישעיהו כט, כב): "לכן כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם" - יעקב פדה את אברהם".

הבנתי. מליוני הקרבנות היהודיים היו כולם חפים מפשע כמו אברהם.

בוודאי. וזכותם תוסיף לעמוד ולזרוח על כלל עם ישראל ועל העולם כולו.

כמו עקדת יצחק?

בדיוק!

יפה מאוד! אתה מטיב להכיר את ההיסטוריה של העם היהודי ואת פרק כב' בבראשית.

לצערנו, הנאצים לא האמינו בא-לוהים, הם לא שמעו בקולו. הם החליפו אותו במנהיגם, אדולף היטלר יימח שמו וזכרו.

אל החופש

עזבנו את המתבן כמוכי ירח כדי לנשום אויר חפשי. כבר לא עמדתי על הרגליים. רעדתי בכל אברי גופי החלוש והצנום. שמו אותי בבית אחד האיכרים של הכפר, שם טופלתי לאלתר ושכבתי שלושה ימים. ביום הרביעי שוב יכולתי לעמוד על הרגליים.

סוף סוף הייתם ברשות עצמכם, יכולתם ליהנות מהחופש, ולהמשיך לחיות!

בקונסטנס, רשויות הצבא הצרפתי לקחו עלינו אחראיות מבחינה רפואית ובכלל. שיכנו אותנו בבית מלון, ומשם היינו הולכים בכל יום

לבית החולים סנטוריום של העיר כדי לקבל טיפול רפואי וייעוץ של הזנה הדרגתית שלו נשמענו בקפידה. למרבה הצער חברים רבים לא שרדו בגלל שלא הקפידו להישמע לאותו ייעוץ.

חזרנו לאחר שבוע והגשנו מחדש את בקשתנו להתפנות לשוויץ.

לאחר שקיבל אותנו בסבר פנים יפות והקשיב לנו קשב רב, התנצל הגנרל קניג כי לא יוכל לעזור לנו בבקשתנו להגיע לשוויץ. ואולם, הוא הציע "להשיב" אותנו לצרפת ברכבת של מגורשים לשעבר שאמורה לצאת למחרת בבוקר מתחנת הרכבת של קונסטנס לכיוון פריז. הוא ידאג להמתין לנו על רציף התחנה ולמסור אותנו לידי אנשים שיוכלו לעזור לנו במהלך הנסיעה ולשמש לנו מתורגמנים במקרה הצורך. אף לא אחד משלושתנו ידע צרפתית. דיברנו אתו בגרמנית.

הסכמנו להצעתו ולמחרת בבוקר התייצבנו בתחנת הרכבת של קונסטנס מול הגנרל קניג אשר המתין לנו שם מזה זמן-מה.

"השיבה למולדת"

ציינו את הביטוי שיבה למולדת במרכאות מן הסיבה הפשוטה שלא גורשנו מצרפת. שוחררנו בידי הצבא הצרפתי והתקבלנו לאחר מכן בצרפת כאילו היינו צרפתיים מבטן ומלידה, בזכות הגנרל קניג.

מן הראוי לציין זאת.

הגנרל הפקיד אותנו בידי מגורש לשעבר מפריז, דובר יידיש, מר ליטוואק - אשר דאג לנו במהלך כל הנסיעה עד פריז.

ברכבת התפלאנו מהיחס החם שלו זכינו. כמה הדיילות היו רגישות אלינו ואיך דאגו לכל צרכינו!

עוד היום, כשאני נזכר בכך, עולות לי דמעות בעיניים.

דמעות של אושר, כן?

כן בוודאי, כזה אני: אני בוכה מהר יותר מאושר מאשר מעצב.

הציעו לנו לאורך כל הדרך מזון ומשקאות קלים, וגם סיגריות, שלהן

סירבתי, מאחר שאיני מעשן. במחנה יאוורז'נו הייתי סוחר במנת הטבק שלי בתמורה לפיסת לחם. כאן הכול היה חינם ובשפע.

עברנו דרך שוויץ על נופיה הקסומים, אשר השכיחו מאיתנו לרגע את "צעדת המוות" על השלג המוכתם בדם חברינו לצרה. כשהיינו מתנמנמים, תכף השיגונו הזיכרונות בחלום ושוב עלו בראשנו אושוויץ וזוועותיו. הסיוטים דאגו לנו להשכמה.

והנה הגענו לעיר מולוז, למרכז הקבלה של המושבים למולדת. כל אחד עובר בדיקה רפואית מלאה. כל אחד מתבקש לספק מידע מפורט על מעמדו האזרחי, המקום ממנו גורש, תקופת שהותו במחנות, וכו'. יש כאלה העוברים "חקירה" של ממש. עבורנו, הכול עבר כשורה, למעט פרט מגוחך אחד, שלא יכולתי להבין אז: הממונה על תעודות המושבים ארצה רצה בכל דרך להכליל אותי בתוך אלה שגורשו מצרפת, מדרנסי, מקומפייניי, או מכל מקום אחר מן הסוג הזה, הזכורים לשמצה. מאחר שהתעקשתי, הוא נכנע לבסוף וכתב: מגורש מפולין.

מדוע הוא התעקש כל-כך?

כדי לחסוך ממני תסבוכות מנהליות בעתיד. ואמנם כך היה, הכירו בי כמגורש לשעבר, רק בגיל שישים ושבע.

במולוז נותרנו שלושה ימים כחולים בהבראה, וזכינו שם לטיפול יוצא מן הכלל.

כל אחד מאתנו קיבל תעודה של מושב ארצה אשר היוותה מסמך זהות רשמי עם חותמת אצבע, מזוודה עם בגדים, חבילת מחיה, וסכום כסף להוצאות השגרה שלנו.

נסענו ברכבת מיוחדת לפריז. איני זוכר כמה זמן נסענו. היו עצירות רבות. בכל עצירה, תושבי המקום היו יוצאים לקראתנו בפרחים וממתקים. מראות של דמעות ושמחה נראו בזו אחר זו, בכל עצירה שלנו בעיר או בכפר.

חלק שלישי

בנייתו מחדש של עולם תש"ה-תשע"ה
(2015-1945)

א / הגאולה תש"ה-תשי"ג (1945-1953)

פרק ראשון

פריז - בית הספר לרבנים
תש"ה-תשי"ג (1945-1953)

הגענו ל"לה גאר דה לסט" - תחנת הרכבת מפריז לשטראסבורג. משם לקחו אותנו באוטובוסים לבית הקולנוע לוטסיה, שם קיבל את פנינו הגנרל דה-גול בכבודו ובעצמו.

לרגע נדמה היה לי כי ניצבתי פנים מול פנים עם הגנרל קניג, שככל הנראה, חשבתי לתומי, ליווה אותנו ברוב טובו, עד לפריז.

טעות בלתי נסלחת!

אך מובנת: המדים של כל הגנרלים דומים אלה לאלה, ובזמנו כל עובד מדינה בעל משרה חשובה לבש כאלה.

התפכחתי מהר, כאשר נשיא הרפובליקה לקח את רשות הדיבור כדי לברך אותנו. כל אחד הכיר את שמו, אפילו נתין זר כמוני.

זכינו לקבלת פנים גרנדיוזית שבה התערבבו יחדיו בני משפחה וחברים של ה"שבים מהשאול".

ולא כאב לך הלב שלא נכח שם אף לא אחד מבני משפחתך?

לא. הייתי מודע היטב לאמת המרה: אני השריד היחיד מבני משפחתי. שמחתי שזכיתי להיות כאן וליהנות מכל הטיפול המסור הזה.

הפריזאים שבו לבתיהם. האחרים שוכנו בבית המלון לוטסיה עד שיתאוששו ויחזרו למסלול חייהם הרגיל.

דולק לייטנר, שהיו לו בני-משפחה באמריקה, נסע לשם כדי להתאחד עמם.

ואתה?

אני... לאחר לילה באותו בית מלון מפואר, החילותי לייחל לחיים שגרתיים יותר ובעלי משמעות.

ממלון לוטסיה למרכז קלוד ברנאר

בלובי של מלון לוטסיה נכחו נציגים שונים של ארגונים לזכויות אדם, וביניהם בחורה אחת מהקהילה היהודית של פריז, נציגת הקונסיסטוריה המרכזית של יהודי צרפת.

איזה אושר, לשמוע על קיומה של קהילה יהודית מאורגנת, שלא הושמדה על ידיד הנאצים!

ניגשתי הישר לאותה בחורה לשאול אותה אם קיים מרכז קליטה ליהודים שבו אוכל להרגיש קצת יותר בבית. מאחר שנענית בחיוב הבעתי את רצוני להיות מועבר לשם לאלתר עם הכבודה הקלה שברשותי. והנה כך מצאתי את עצמי ברחוב קלוד ברנאר 60, לשעבר בית הספר היהודי של הרובע החמישי של פריז.

מרכז קלוד ברנאר

מרכז ברנאר היה בית אמיתי ללימודי יהדות. מצאתי שם נחמה לגוף ולנפש. כשקורת גג ומחסה מובטח לראשי, יכולתי להתפנות לשיעורי עברית עכשווית, שהועברו על ידי מר ספקטור, רב-חזן של בית הכנסת של הרובע העשרים של פריז, לשמוע שיחות חולין על נושאים יהודיים שונים, ואפילו להביע את עצמי. נכחתי לראשונה מאז הפרידה ממשפחתי בחשוון תש"ג (אוקטובר 1942) בתפילת ליל שבת. אותה תפילה הותירה עלי רושם רב.

היה זה מניין של צעירים ופחות צעירים. כל הקהל שר. לאחר התפילה, נערכה סעודת שבת, שניתן היה להצטרף אליה. את הסעודה הנחו דמויות יהודיות שונות שהיה להן המון מה ללמד אותנו הן בתורה, הן בתלמוד, בהיסטוריה יהודית, בקבלה, וביהדות בכלל.

איני זוכר את תפריט המאכלים שאכלנו, הם היו כולם טעימים מאוד. לעומת זאת, אני כן זוכר את דברי התורה שנאמרו במהלך הסעודה.

יעקב גורדין, שמדבריו הבנתי רק את הציטוטים העבריים והארמיים, השאיר עלי רושם רב בשל הלהט והאמונה העמוקה שבהם היו נאמרים דבריו. הייתה לו אמונה מדבקת. די היה בלהביט בו כדי להתלהב יחד אתו.

עמנואל רייס לימד אותנו ספרות יהודית רוסית. המבטא הרוסי הבלתי ניתן לחיקוי שלו עודנו מנגן באוזניי שירים יהודיים ממולאים בביטויים באידיש, בדיוק כמו הדג המכונה הגפילטע פיש ממולא בעצמו, שהיו ערבים כל כך לאוזני מי שלא הבין אז לא רוסית ולא צרפתית.

הרב עוזיה וולך היה מעביר דבר תורה מהמדרש על פרשת השבוע. אתו יכולתי לדבר למרות חוסר השליטה שלי בשפה הצרפתית. פגשתי בו שוב לתקופה קצרה בלבד בבית המדרש לרבנים שם שימש מורה למדרש.

שבת אחר הצהריים, היו פעילויות תרבותיות שכללו: סקירת העיתונות השבועית בכל הנוגע ליהדות ולארץ ישראל על ידי רנה קליין בעל המבטא הפריזאי, שיעור על פרשת השבוע מפי הרב הראשי לעתיד אנדרה שקרון שבו יכולתי להבין כמעט את הכול, ואשר הגיע לא בכדי... לייעוד רבני מאוחר יותר. גם אצלו - הצלחתי להבין את שפתו מבלי שידע יידיש.

הציבור של שבת אחר הצהריים לא היה אותו ציבור של ליל שבת, למעט "עמודי התווך", המתפללים הקבועים: מיקו ובקי ברזיס, ויקטור קלגזבלד, עבדכם הנאמן ועוד.

מפעם לפעם הזדמן לנו לשמוע משוררים יהודיים אשר קראו באוזנינו שירים וסיפורים מתוך יצירותיהם.

חנה רובינא, השחקנית היהודייה הגדולה, באה באחד הימים לשחק בפנינו בעברית את תפקיד ה"דיבוק" מאת אנ-סקי. שמחנו עד מאוד.

במשך השבוע השתתפתי בשיעורי עברית עכשווית ובשיעורי תנ"ך.

במרכז הזה מצאתי אפוא במה לרווח את צמאוני לידע, למרות המחסור האינטלקטואלי והספרותי שצברתי במהלך שנות המלחמה.

לאחר ארבעה שבועות העבירו אותנו לרחוב ווקלין 9, בית המדרש לרבנים הישן של צרפת, במרחק של מאתיים מטר מהמקום שבו היינו. המרכז קלוד ברנאר היה צריך לחזור בקרוב לייעודו הראשון - בית ספר יהודי.

רחוב ווקלין 9

במרכז קליטה זה היו שלוש משפחות יהודיות מטופלות בילדים ותלמידים יהודים אשר איבדו את הוריהם במהלך הגירוש.

מצאתי את עצמי בחדר שינה בקומה השלישית וכבר ביומי הראשון שם הכרתי את מרדכי שטריגלר - סופר יידיש - מפומרניה[3] במקור - משורר דאדאיסט. זה האחרון נהג ללוות את לילותיי בצלילי ערש ממכונת הכתיבה שלו, על אף שזו נמצאה בחדר האוכל במרתף. סבלתי מנדודי שינה, וזו לא הייתה אשמתו.

לאחר מספר ימים הכרתי לראשונה את הרב הראשי מוריס ליבר, אשר הגיע להשתכן מחדש בדירתו ולחזור לתפקידו כמנהל בית המדרש לרבנים. נפגשנו לשיחה ביידיש על מה העבר של כל אחד מאיתנו. הוא שאל עלי, על הוריי, ועל משפחתי שנלקחה בסערה. כשסיפרתי לו שאני בא מהעיר אוסטרובצה, הוא סיפר לי כיצד נסע לשם באחד הימים לאחר מלחמת העולם הראשונה, בתחילת שנות ה-20, כדי להיפגש עם הגאון רבי מאיר יחיאל הלוי הלטשטוק ולשאול אותו שאלה בענייני עגונות,

3. הערת המתרגם: הוא שמו של אזור היסטורי (פרובינציה) המשתרע לאורך חופו הדרומי של הים הבלטי, חלקו המערבי בצפון-מזרח גרמניה וחלקו המזרחי בצפון-מערב פולין. בירת הפרובינציה היא העיר גדנסק שבפולין.

אותן נשים מסכנות שבעליהן נעלמו במלחמה והוכרזו כנעדרים. לאחר מכן, הוא הזמין אותי לסעודת שבת, שם הכרתי גם את הגברת ליבר. עוד קודם לכן, הצעתי לה עזרה במעבר הדירה שלהם. גברת ליבר שמחה להצעתי וביקשה ממני לאלתר בפולנית מצוחצחת להתקין לה את הוילונות לכבוד השבת. אני מודה כי שמחתי עד בלי די שיכולתי סוף סוף לעשות משהו מועיל ושימושי. היות שכל העבודה שעבדנו במהלך המלחמה תחת ידי הנאצים הייתה לחלוטין חסרת תועלת. כל תכליתה הייתה לשבור אותנו; פיזית ונפשית. היינו מודעים לכך לחלוטין. זאת הסיבה שהחזקנו מעמד, כדי שנוכל לשרוד ולהעיד על כך.

אין מילים אשר שיצליחו לתאר כראוי את ההרס המוחלט והמיותר הזה. המונח שואה נבחר מתוך רצון לבטא את כוונתו של הרשע להשמיד לחלוטין מבלי להשאיר זכר. ברם במקור הפסוק בתהלים (לה, ח') אומר: "תְּבוֹאֵהוּ שׁוֹאָה, לֹא-יֵדָע: וְרִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר-טָמַן תִּלְכְּדוֹ; בְּשׁוֹאָה, יִפָּל-בָּהּ." זהו בסך הכול ביטוי תפל למדי לתיאור המציאות הנאצית...

לפני נישואיה הייתה הגברת ליבר סטודנטית פולנית אשר למדה בפריז. שם הכירה את מוריס ליבר, לו נישאה מאוחר יותר. מהזיווג הזה נולדו שני ילדים: מישל ופולט. זו האחרונה נישאה לרוברט סומר שעליו עוד נדבר בהמשך.

בסוף יולי 1945, הרב הראשי ליבר הציג בפניי תלמיד שזה עתה התקבל לבית המדרש לרבנים, רוג'ה קאהן. יפה תואר, בלונדיני בעל עיניים כחולות מעוטר בזקן קצר מאוזן לאוזן בסגנון צרפתי, המבוגר ממני בשמונה שנים. הייתי בן עשרים באותה עת. הרגשתי החיובית, גם אם לא ידעתי להסבירה באותו רגע, גרמה לי לחייך חיוך רחב כאילו מצאתי הרגע את אחד מבני משפחתי שאבד בשואה.

"אתם תלמדו יחד בחברותא; הוא כבר לימד בבית-ספר; הוא יידע ללמד אותך צרפתית, ואתה תלמד אותו עברית" קבע הרב הראשי ליבר. יצאנו לדרך מיד - והתקשורת זרמה היטב בינינו. אמנם לא הצלחתי ללמד אותו יידיש, אך הדבר לא היה נחוץ מאחר שעברתי ישירות לדבר בשפת תרגום התנ"ך של הרבנות הראשית בצרפת.

הרוקח של פינת רחוב ווקלין קיבל את פניי עם חיוך על שפתיו

כשביקשתי ממנו "סם מרפא למיחושי גרוני". "תוכל להסתפק בסירופ פשוט" הוא ענה לי באדיבות.

למדנו יחד חומש כמובן, את פרשת השבוע, ואת תפילות היום-יום.

באחד הימים רוג'ה החמיא לי על הצרפתית שלי: "אתה מדבר בפרוזה בלי לשים לב, כמו מר ז'ורדן"[4].

"כן, עניתי לו בתמימות: זה הנהר שזורם במזרחה של ארץ ישראל, אם איני טועה".

הכרתי את התנ"ך טוב מאשר את הספרות הצרפתית. בסופו של דבר הצלחתי להתגבר על המגבלה הזאת כמו גם על זו של הצרפתית המדוברת של חיי היום-יום.

את התפילין הראשונות שלי לאחר המלחמה אני חב לפול רויטמן, יו"ר בני עקיבא בפריז וחבר לספסל הלימודים לעתיד. כאשר ראה אותי מתפלל במהלך השבוע ללא תפילין, הוא ראה לעצמו חובה לספק לי תכף ומיד זוג שאותו אני מחזיק עד היום, עדות לחירות המחודשת שלי, ולעובדה שיכולתי להניח אותן מבלי לסכן את חיי כמו באושוויץ.

לקראת ראש השנה, הרב הראשי ליבר, קרא אותנו אליו, את רוג'ה ואותי. "מר רוזנצוויג אתה תהיה ה'בעל תוקע' בשופר, ואתה מר קאהן תהיה 'בעל מקרא' המלווה את ה'בעל תוקע' ומקריא לו את הקולות שעליו לתקוע.

רוג'ה אשר שמע את המילים האלה לראשונה, החוויר. הרגעתי אותו מיד והסברתי לו במה מדובר, מבלי לנסות להבין ממה בדיוק הוא חשש. עבדנו על התפקיד שבועיים תמימים לפני ראש השנה, כדי שנמלא אותו כראוי.

תהייה אישית: "האם אני אכן ראוי למלא תפקיד שכזה, הניתן בדרך כלל לאדם נשוי המטופל בילדים"?

---

4. מר ז'ורדן הוא גיבור המחזה של מולייר "Le Bourgeois gentilhomme" או בתרגומו לעברית "גם הוא באצילים", אשר על אף היותו איש פשוט מאוד, מתנהג בגינוני אצילים ומדבר בשפתם במטרה להפוך לאחד מהם.

בבית הכנסת של רחוב ווקלין התפלל באותה עת אדם מבוגר, מלומד מאוד בדינים ובהלכה, תלמיד חכם שאת שמו שכחתי. בראותו את מבוכתי, ניגש הוא אלי לשכנע אותי לקבל עלי את התפקיד בצטטו מן התלמוד (ברכות ח ע"א): "ייסורין ממרקין עוונותיו של אדם". הוא ידע כי אני חזרתי ממחנות הריכוז. הסכמתי אפוא, וההרגשה כי איני ראוי פחתה.

בבוא היום, ניגשנו אם כן למלא את התפקיד שהוטל עלינו בצורה מכובדת ולשביעות רצונם של המתפללים ושל הרב הראשי ליבר.

"למדנו כאן שיעור חשוב לחיים" הודה רוג'ה. ואני השלמתי את דבריו בדברי חז"ל: "אין לך דבר העומד בפני הרצון". מי שרוצה - יכול. "מצווה גוררת מצווה" (אבות ד, ב).

לאחר מכן לקראת חג הסוכות הקרב ובא, הזמין אותנו הרב הראשי ליבר לסייע בידו בבניית הסוכה בחצר בית המדרש. נרתמנו למשימה ללא לאות. רוג'ה הפליא לעשות בקישוט הסוכה. זיהיתי מיד את היכולות האומנותיות שלו שעוד תבואנה לידי ביטוי בעתיד. מבחינתי, הסתפקתי בלחתוך ענפים מהעצים שבחצר כדי לסכך בהן את הסוכה כמקובל מדורי דורות.

הישגנו מספר סטים של ארבעת המינים: לולב, אתרוג, הדסים וערבות, הכול כדי שנוכל לחגוג את חג הסוכות בשמחה הראויה.

פרק שני
האנשים

לאחר חגי תשרי של שנת תש"ו (סוף אוקטובר 1945), פתח בית המדרש לרבנים את שעריו למחזור חדש של לומדים לרבנות: רוג'ה קאהן, אפרים רוזנצווייג, ז'אן פולייטשק, סימון שוורצפוקס, מקס ורשבסקי, אדוארד גורביץ', אנדרה שקרון, אדוארד ארדיטי, שארלי טואטי, מוריס ראדאט, ז'אן-פול באדר, אדוארד קדוש, וז'אן קלינג - כתריסר איש, כמו שנים-עשר שבטי ישראל.

אנדרה שקרון היה כבר בסוף מסלול לימודיו והתכונן לעבור את הבחינות לפני חופשת הקיץ.

המורים היו:

הרב הראשי מוריס ליבר - היסטוריה יהודית ודרשנות

הרב ארנסט גוגנהיים - תלמוד ושולחן ערוך

הרב הנרי סוייל - סוגיות בתלמוד ושולחן ערוך

ג'ורג' ויידא - תנ"ך, פרשנות רבנית ותיאולוגיה

לוסיין קטן - צרפתית, לטינית, ויוונית

מר בנדנון - הבעה בע"פ ונאום

הרב עוזיה וולך - מדרש - לתקופה קצרה מאוד בלבד.

אווירת הלימוד הייתה מעולה, למרות הקור ששרר והמחסור במוצרי מזון. מערכת החימום המרכזית לא עבדה, בגלל הפחם וחומרי דלק אחרים. הלחם הקצוב היה באיכות גרועה. התלמידים שהיו מקבלים חבילות מזון

ממשפחותיהם היו חולקים אותן, מיד עם הגעתן, עם חבריהם ללימודים. כרטיס המזון הכפול שהיה ברשותי בתור מגורש לשעבר עזר אף הוא להקטין את המחסור במזון. הוריהם של רוג'ה קאהן ושל ז'אן קלינג הקלו על המחסור הזה: מי בעזרת לחם כפרי וחמאה, מי בעזרת תפוחי אדמה ועוגות ביתיות. הארוחה הכי טובה שלנו ביממה הייתה ארוחת ארבע אחה"צ שהיינו אוכלים בחדרו של רוג'ה קאהן: היינו אוכלים שם פרוסות לחם מרוחות בחמאה כמו בספרים, ולוגמים קפה אמיתי בזכות החבילות של הג'וינט האמריקאי.

הארוחות שלנו היו לא אחת סוערות: כל דבר היה נושא לדיון, מלבד האוכל שהיינו טורפים בתיאבון.

באחד הימים זכינו לביקור של המנהל בעיצומה של מסיבת רעים שלנו. הוא בירך אותנו בברכת "בתיאבון!", אך סירב לטעום מהקפה האמריקאי המשובח שלנו.

בפעם אחרת הוא הפתיע אותנו - את ז'אן קלינג ואותי - בעיצומה של התקנת תנור נסורת בחדרנו. סבלנו מאוד מהקור העז של אותו חורף 1946. במקום לנזוף בנו, הוא פשוט שאל אותנו אם כולם יהיו רשאים לבוא וליהנות ממנו. "בוודאי ובוודאי" ענה ז'אן קלינג. "ואתה, אדוני המנהל, המוזמן הראשון שלנו"! התשובה ככל הנראה מצאה חן בעיניו, ומעתה ואילך ז'אן קלינג זכה ליחס מיוחד מצד הרב הראשי ליבר.

כאשר העזנו להתלונן על הקור בפני מר ויידא, הוא היה מנחם אותנו בעזרת אמרה תלמודית ממסכת שבת (דף פג ע"ב): "אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה". האם אין התורה שווה איזו הקרבה קטנה?

לעתים קרובות היינו לומדים עם שמיכה על הגב. היינו מתחממים לחומו של הוויכוח התלמודי ושוכחים לרגע את הקור הבלתי נסבל כמעט. היו לנו שני מורים לתלמוד כדי לאפשר ש"אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה" (ויקרא ו, ו). ההתלהבות של הרב סוייל והעדינות של הרב גוגנהיים אכן היו מחממות לנו את הגוף והנפש גם יחד.

באופן אישי, נוח היה לי ב"ים התלמוד" והייתי משנן את תלמודי בעל-

פה עם חלק מחבריי. השינון הזה איפשר לשחזר לאט לאט את הזיכרון שאבד לי בימי הזעם והסער.

שיעורי ההיסטוריה היהודית והדרשנות היו זמן של הרפיה. הרב הראשי ליבר אהב לשוחח עם התלמידים ולהכיר את דעתם בנושאים שונים. לעתים קרובות היה מוציא אותנו לטיול, ולסייר במוסדות יהודיים. הביקור הראשון מסוג זה היה למפעל המצות רודז'ינסקי, ברחוב פוליבו, לא רחוק מבית המדרש. קיבל את פנינו שם הרב רובינשטיין, רב בית הכנסת של רחוב פווה. כשהוא ראה את העיטורים הלאומיים הרבים שהיו על חליפתו של המנהל שלנו הוא אמר בהומור: "כפתריה ופרחיה ממנו יהיו"! פרשת השבוע הייתה בדיוק אז פרשת תרומה והוא פשוט החליף את המילה 'ממנה' שבפסוק "כפתריה ופרחיה ממנה יהיו" (שמות כה, לא) המכוונת למנורה שבמקדש במילה 'ממנו' בכוונו לבורא.

תגובתו של מר ליבר הייתה: "מה אתה רוצה... בהעדר כסף, משלמים לנו בכפתורים ופרחים".

לא הייתה פינה בכל הסביבה הפריזאית היפהפייה שהייתה זרה לו; והוא אכן דאג שנהנה מכך כהוגן. יכולנו גם לבחור את יעד הטיול או הביקור אם חפצנו בכך. הוא הציע לנו זאת לא אחת בהוסיפו: "ואני אלך בעקבותיכם". ואכן, מעתה, השתדל הוא לענות על כל דרישה דתית של מי מתלמידיו בצטטו את אותו דרש על הפסוק בתהלים (קיט, צט): "מכל מלמדי השכלתי" שהבנה אחת שלו היא: בעזרת המורים שלי השכלתי, אך הבנה נוספת שלו היא: מתלמידיי השכלתי יותר ממוריי". אנחנו קיבלנו את המחמאה בענווה עם מסר בצדה.

היהדות בצרפת עמדה אז בפני תפנית: היא עמדה להפוך למסורתית. הרבנים של המחזור החדש של אחרי המלחמה יירתמו לכך בכל כוחם ומרצם. בעזרת השם, הם יצליחו להפוך תפנית זו למציאות של ממש. תשפטו אתם אם עמדו במשימה.

ליאון אלגאזי, מוסיקולוג, מנהל התזמורות של בית הכנסת הגדול ברחוב לה ויקטואר, היה המורה שלנו לפיוט ותפילה ובו זמנית מנהל בית הספר לחזנות. הקשר שלו לבית המדרש היה כפול: ראשית בתור תלמיד בית המדרש לשעבר, שנית בתור מייסד בית הספר לחזנות יהודית של

בית המדרש. הייתה לו חיבה יתרה לתלמידי המחזור שלנו. הוא ייעד אותם לגדולות: "כאלה המסוגלים להציל את יהדות צרפת", כך היה חוזר ואומר להנאתו. ככל הנראה דגל בשיטת הדמיון המודרך של קואה.

האם היהדות הצרפתית אכן עמדה בפני סכנת הכחדה?

במובן מסוים כן...

מאה אלף יהודים צרפתים נספו ואבדו במחנות המוות, ביניהם כשלושים רבנים. רבים מהשורדים התבוללו לחלוטין מפחד שדבר כזה יחזור על עצמו. התשתיות הקהילתיות עוררו. קהילות מסוימות נהרסו לגמרי, בפרט בנפת אלזס-לורן. ההגירה ממזרח אירופה פסקה. כדי לצמוח מחדש, הקהילה היהודית יכלה לסמוך על עצמה בלבד. היה כאן אתגר רציני להיענות אליו.

ליאון אלגאזי חש בכך היטב; הוא רצה בכל מאודו לקחת חלק בהיענות לאתגר הזה.

הוא הוציא מחדש לאור את יצירת המופת של אדמונד פלג "אנתולוגיה של הספרות היהודית", וייסד את הכנס השנתי לאינטלקטואלים יהודים, כל זאת מבלי להזכיר את יצירותיו המוסיקליות.

באחד מעלוני הפורים, חברנו ז'אן קלינג ייחס לו את ההערה הבאה: "העיקר במוסיקה הוא, שהאוזן לא תפשוט רגל". הוא אימץ אותה.

לוסיין קטן, משורר בזמנו החופשי, היה המורה שלנו לשפה. בשיעוריו ביוונית עתיקה, הוא התאמץ להראות לנו את טביעות האצבע של שפתם היפה של אפלטון ואריסטו בשפה הצרפתית. לדוגמה הקידומת 'פן' (= כלל-...) במילה 'פן-ערביזם' (כלל-ערבי).

שאל אותו ז'אן קלינג: "אז מה תאמר על המילה פנטופל [=נעל בית]"?

האתימולוגיה היא מדע שיש לעסוק בו בזהירות המתבקשת, הייתה תשובתו.

מר בנדנון, קריין ברדיו וקריין שירה, היה המורה שלנו לנאום ודיקציה, מקצוע שהוזנח על ידי חברי.

הייתי תלמידו הנאמן היחיד.

כעת, נכיר את התלמידים של אותו מחזור של אחרי המלחמה.

התלמידים

המבוגר מבינינו היה **ז'אן פולייטשק**, בן 32.

לפני המלחמה חשב להיות פרופסור לספרות קלאסית. השואה שינתה את מטרותיו. הייעוד החדש שלו היה להיות רב; למרות התפנית המאוחרת הוא הראה כי הוא ראוי ביותר לתפקידו החדש. בתור בנו של הרב של אלקירש באזור הריין העליון (הו-רן) ונכדו של רב ירושלמי שאחד מרחובותיה נושא את שמו, היה לו את הכישרון לדעת לחבר בין המסורת הרבנית לבין ההבעה היפה, הבהירה והמדויקת בשפה הצרפתית. במהלך שהותו בבית המדרש הוא תרגם את ספר מסילת ישרים לרמח"ל. גרסותיו היו כה מדויקות וכתובות בצרפתית נכונה, שאלה היו לעתים קרובות הגרסאות ששימשו אותנו בשיעורים.

למדנו רוב הזמן יחד והעשרנו זה את זה בידיעותינו. הוא אהב משחקי מילים שנונים וחכמים. הוא היה נזהר לתרגם את השם "א-לוקים צבא-ות" והוסיף תמיד תחילה את המילים: "בשלוש מילים" כדי לא לחלל שם שמים חלילה. מאחר שהוא ניחן בקול נעים וידע את מנגינות התפילות על בוריין, הוא נבחר על ידי הרב הראשי ליבר, בשנת 1946, לנהל את תפילות ראש השנה ויום הכיפורים באנגן-לה-בן[5]. רוג'ה קאהן ואנכי ליווינו אותו כדי לעזור לו בתפילות ובקריאת התורה. עוד היו באותה עת ביקורות תכופות של המשטרה ברחובות. בליל כיפור לאחר שיצאנו מבית הכנסת עצרו אותנו לביקורת שכזו. אף לא אחד מאיתנו החזיק בידיו מסמכי זהות, ובצדק... אסור לטלטל ביום הקדוש.

לולא פולייטשק היה עמנו באותו ערב, היינו מבלים את שארית הלילה בתחנת המשטרה: הוא הצליח לשכנע את השוטרים בחפותנו בעזרת שפתו הגבוהה. למחרת הוא שוב השתמש בכישוריו אל מול המתפללים הרבים שבאו לבית הכנסת ורצו לשמוע על עלילות ליל אמש. הוא יזכה

5. הערת המתרגם: מועצה מקומית (קומונה) כ-11 קילומטר צפונית לפריז: Enghien-les-Bains

באותה תהילה מאוחר יותר בבית הכנסת הגדול של מץ, שם הוא עתיד לשמש ברבנות במשך חמש שנים. מאוחר יותר, הוא ילַמֵּד צרפתית באוניברסיטה העברית בירושלים ובבר-אילן בר"ג. בכל מקום, ידע לכבוש את לב שומעיו בהרצאותיו שהכין לפרטי פרטים. הוא היה מיוחד במינו בפרפקציוניזם שלו.

שמחתי לפגוש אותו מספר פעמים בירושלים ולהעלות אתו זכרונות על "הימים הטובים ההם" שעברנו יחד בבית המדרש. לעולם לא היה משעמם במחיצתו.

ז'אן קלינג

ז'אן קלינג הצעיר מבינינו, בן 18, בא מ-פו, מאזור הפירנאים תחתון, לשם נמלט עם הוריו מאז המלחמה 1939-1945, אך במקור היה מהוכפלדען בחבל אלזס. הרוח החיה בחבורה, בעל קול חזק וערב, היה עולה לעיתים קרובות להנעים לנו את תפילות השבת. הוא ידע את התפילות על בוריין, והייתה לו שמחה תמידית בסגנון חסידי. חלקנו את אותו החדר במשך שלוש שנים כמו גם את העוגות של אמו ואת חפיסות השוקולד המשובח של קוט ד'ור מדודתו שבלוקסמבורג, מוצר יקר המציאות באותם ימים. קיבלתי מזה קלקול קיבה באחד הימים. בחזרה מחופשת הרבעון תמיד היה מביא אתו שק תפוחי אדמה בתור פתק איחור: להוריו היה עסק של סחר בתבואה וירקות. "לקח לך זמן לאסוף אותם" הפטיר לעברו הרב הראשי ליבר בחיוך. כך יכולנו לשפר את התפריט השגרתי שלנו במצפון נקי.

הרב הראשי ליבר היה גם המורה שלנו להיסטוריה יהודית. וז'אן קלינג היה המנחה בשיעור הזה בברכתו. הוא נתן לו לקרא את הפרקים שהיה עלינו ללמוד. האינטונציה וההבעה שלו היו מושלמים; הוא ידע לבטא ולפסק את הטקסט בקול רם. הוא לא היה צריך להשתתף בשיעורי הנאום והדיקציה של מר בנדנון. זו הייתה ההפסקה השבועית שלנו.

מעולם הוא לא התלונן על שנתי הסוערת, והרועשת לפעמים; הוא הטיל עלי את המשימה להעיר אותו בבוקר כדי להגיע בזמן לתפילת

שחרית. כבר בשנה הראשונה הזמין אותי לבלות את החופש הגדול אצל הוריו ב-פו, שם קיבלו אותי כאילו הייתי בן-משפחה.

מהרגע שהחל את לימודיו בבית המדרש, בערה בז'אן קלינג "אש קודש" ללמד יהדות ולהטמיע בזולת את האמונה. יחד פתחנו זמן קצר לאחר מכן שיעור של תלמוד תורה בתוך בית המדרש אשר התקיים בימי ראשון וחמישי משעה תשע בבוקר ועד הצהריים. השתתפו בו כעשרים מילדי השכונה היהודים. אותם ילדים יהפכו מאוחר יותר לתלמידים הראשונים של בית הספר 'יבנה' כשזה יפתח את שעריו.

הוא הקדיש חודשיים מהחופשות שלו מהלימודים הסדירים כדי לנהל קייטנה ליהודים אך ורק במטרה ללמד את המסורת ואת המנהגים היהודיים לילדי ישראל. והוא אכן הצליח מאוד בכך. לעומת זאת, הוא לא הצליח לשכנע אותי להצטרף אליו. לא הרגשתי כי היו לי הכלים והכוח הפיזי הדרושים כדי לעמוד בפעילות מעין זו.

לאחר שמונה לרב הנוער היהודי הוא עבר לווארן-סן-הילר שם שימש כרב תוך שהוא משרת את שירותו הצבאי בשאטו דה-ונסן. לאחר שחרורו מחובה לאומית זו, עברו בני הזוג קלינג בערי צרפת שונות ועוררו את הקהילות היהודיות שלהן על ידי עידוד וקיום מניני תפילה, תלמודי תורה, מעגלי לימוד, ומעגלי שיח על היהדות. בכל מקום שבו דרכו ידעו הצלחה, בזכות אמונתם הבלתי ניתנת לערעור וכישרון השכנוע שלהם. "מה שבא מן הלב גם נכנס אל הלב" אומרים חז"ל בתלמוד, ברכות ו ע"ב.[6]

קהילת העיר ליון קראה אליה את ז'אן קלינג והוא נענה לה בחיוב. הוא ייסד בה שני בתי ספר יהודיים: אחד לבנים, אחד לבנות, ובית ספר שלישי להכשרת בעלי תפקידים קהילתיים.

במקום הזה, ברך אותו אלוקים בילדים, לאחר שמונה שנות נישואין: חנה, אלי ויואל. שלושתם ילכו בדרכי הוריהם בחינוך יהודי מקורי.

---

6. הערת המתרגם: ככל הנראה כוונת הרב למאמר חז"ל שם: "א"ר חלבו אמר רב הונא כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין שנאמר: "סוף דבר הכול נשמע את האלקים ירא וגו'" (קהלת יב, יג)

אפרים רוזן

גם אם השתדלתי לחקות את ז'אן קלינג, לא הצלחתי להגיע לגבהים שאליהם הגיע.

בבית המדרש הסתפקתי בלמלא את החסכים שלי בידע כללי, בעבודה עם חבריי על תכנית הלימודים של בית המדרש, ובהשתתפות בשיעורי הכיתות הגבוהות בתיכון ע"ש הנרי הרביעי.

ברור היה לי כי הרצון שלי לשרת את הקהילה היהודית אין בו כדי לפטור אותי מקניית הידע הדרוש בעיקר בתחום הפדגוגי-חינוכי, כדי שבבוא היום אוכל לעסוק בהוראת היהדות לציבור מתפללים או לילדיהם. אני מאמין בכל לבי בהנחיה התלמודית שאנו אומרים בכל בוקר בתפילה: "ותלמוד תורה כנגד כולם" (שבת קכז ע"א): כי "התלמוד מביא לידי מעשה"[7]. זאת הסיבה שנשארתי ללמוד בבית המדרש לרבנים עד שנת 1953. המשכתי ללמוד וללמד לקטנים ולגדולים, ניסיון יקר-ערך שצברתי לקראת ה'כהונה' העתידית שלי.

בחודש יוני שנת 1953 עברתי את מבחני ההסמכה והתארסתי עם בחירת לבי אוולין קאהן אשר "תכף ומיד" הלכה אחריי יחד עם אִמהּ לרוייאט[8] שם הייתי אמור לעבור סטאז' של רב-חזן-שמש במהלך חודשי הקיץ. "... זכרתי לך חסד נעורייך אהבת כלולותייך לכתך אחרי בארץ לא זרועה" (ירמיהו ב, ב). בהחלט לא זרועה: היה צורך לארגן שם את הכול: למצוא אולם מתאים, ספסלים, בימה לקריאה בתורה, וכמובן ציבור מתפללים. העובדה שארוסתי הייתה לצדי היוותה הצלה גדולה עבורי: לפחות ידעתי שיש לי מקום שבו אני יכול לסעוד את רעבוני, בטרם אשוב ללקט מבני עמנו בגני המעיינות החמים של רוייאט. קהילת קלרמון-פראן ערכה לכבודנו קבלת פנים חמה. היא זו שיזמה עבורי את הסטאז'

7. קידושין מ ע"ב: וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעלית בית נתזה בלוד; נשאלה שאלה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה רבי טרפון ואמר: מעשה גדול. נענה רבי עקיבא ואמר: תלמוד גדול. נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה.

8. הערת המתרגם: מועצה מקומית (קומונה) צרפתית בפרברים המערביים של קלרמון-פראן. רוייאט ידועה בשל מעיינות המרפא שלה.

הזה, מתוך כוונה להציע לי בהמשך את הרבנות האזורית. כמעט בכל ערב במהלך שהותנו ברוייאט הוזמננו אצל מישהו אחר מבני הקהילה: כל אחד ואחד רצה להכיר אותנו באופן אישי. נשיא הקהילה יוסף אנקווה ורעייתו האירו לנו פנים במיוחד. הם התעקשו להציג אותנו בפני כל בני הקהילה לפני שיציעו לנו את תפקיד הרבנות.

באחד הימים, הם ארגנו אספה כללית בקזינו של רוייאט. הותרו לכניסה רק בני שמונה עשרה ומעלה. ארוסתי לא נשאה עליה מסמכי זהות כלשהם ונראתה צעירה מאוד ומשום כך לא הותר לה להיכנס. לאחר פנייה בנושא למנהל זכינו לקבלת פנים רשמית, ומבלי רצון להצטנע, שאף הביכה אותנו. בסוף חודש יולי ארוסתי ואִמהּ חזרו לפריז. עוד קודם לכן, קבענו את תאריך חתונתנו לאחר חגי תשרי, ליתר דיוק ליום ראשון, 25 באוקטובר 1953, טז' במרחשוון תשי"ד. עם חזרתה לפריז, ארוסתי החלה בהכנות ליום הגדול הזה. גם אני נאלצתי לעשות מספר נסיעות לטובת סידורים שונים לחתונה האזרחית והדתית.

נשארתי ברוייאט כמעט עד סוף חודש אוגוסט ודאגתי למציאת דירה לקראת החתונה. לאחר תום עונת הפעילות במעיינות המרפא, לא התקשיתי למצוא דיור מרוהט בשאמאלייר, בפאתי קלרמון-פראן. והנה מצאתי עצמי מאומץ על ידי הקהילה היהודית של העיר הזאת שם שימשתי כרב, בשבתות ובימים טובים שקרבו ובאו.

קשה היה למצוא באותם ימים מזון כשר למהדרין בקלרמון-פראן. ארוסתי החליטה אפוא לבוא לחוג את ראש השנה ויום הכיפורים בעיר הזאת, מלווה בגברת ברתי לוי, ושתיהן לקחו על עצמן את כל הדרוש כדי שנוכל לקיים את החגים על הצד הטוב ביותר. את חג הסוכות חגגתי בחברת צעירי הקהילה בסוכה שבנינו יחד הם ואני. אלן דרייפוס וחבריו בוודאי זוכרים את אותם רגעים נפלאים וזכורים לטוב. אנשי קלרמון-פראן לא זכרו כזו סוכה יפה בגינת הוילה של משפחת דרייפוס, זאת למרות התנגדותם המוקדמת של ההורים. ואולם לאחר שנבנתה, היו הם הראשונים לבוא ולברך אותנו ולבקר בה תוך קיום המצווה "בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ, שִׁבְעַת יָמִים; כָּל הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַּסֻּכֹּת. לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם, כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (ויקרא כג, מב-מג). היו שם באותו היום יותר אנשים מאשר בבית הכנסת.

רוג'ה קאהן

גבה-קומה, בלונדיני, מסולסל בשיערו, זקן קצר לו מאוזן לאוזן בסגנון צרפתי, מראהו מראה אומן, ולראשו כיפה שחורה שהתאימה לו להפליא. היא גם תאמה את הכינוי "האב קאהן" (בצרפתית: האַבֶּה קאהן) שהדבקנו לו היות שנהג לרכב על אופניים (בצרפתית: בֶּה-קאן).

דוגמה ומופת של מה שראוי להיקרא תלמיד בית המדרש, צנוע, דיבורו שקול ומלוטש, מעולם לא הרשה לעצמו לדבר דברי חולין במהלך התפילה. בעמידתו בתפילה דמה לכהן הגדול בקודש הקדשים אי אז בירושלים. והלא בכהן עסקינן?

כך היה מתכונן לביאת המשיח שאנו מאמינים "בכל יום שיבוא" כך לפי שלושה-עשר העיקרים של הרמב"ם. מאחר שגם התפילה קרויה עבודה בדיוק כמו עבודת המקדש שהייתה מתבצעת על ידי הכהנים ועל ידיהם בלבד, הוא הקפיד לעמוד בתפילתו.

חדרו, המקושט ביד אומן, שימש לנו כסלון-תה עבור הארוחות הטובות ביותר של היום שסופקו לנו על ידי הוריו. הוא גם שימש לנו קונקורדנציה תנ"כית וספר דקדוק עברי: קירותיו היו מקושטים בלוחות נטייה ובפסוקים מקבילים מהמקרא. לפני הגעתו לבית המדרש כבר קרא את התנ"ך בצרפתית מספר פעמים; הוא הכירו בעל-פה.

לעומת זאת, שירה לא היה הצד החזק שלו. הוא העדיף לנגן לנו את מנגינות התפילה על גבי הרמוניום[9], ולהקשיב לקולו הערב של ז'אן קלינג. הוא שיתף אותנו בידיעותיו באומנות, כשהיינו מבקרים במוזיאונים של פריז. הוריו הנחמדים הזמינו פעם את כל תלמידי בית המדרש לפרובן.[10] רוג'ה בלוויית אחותו דניז, הכירו לנו את מגדל סזאר המרשים, הנמצא בעיר הזאת.

רוג'ה אהב מאוד לטייל ברגל. באחת השנים בילינו יחד את החופש הגדול וחצינו את האלפים מגרנובל ועד ברסלונט.[11] הוא בדיוק התארס

9. מין עוגב קטן, סוג של אורגנית של היום.

10. הערת המתרגם: מועצה מקומית (קומונה) צרפתית, 77 ק"מ דרומית לפריז.

11. הערת המתרגם: מרחק של קרוב ל-200 ק"מ.

עם קולט לוי, אשתו לעתיד. בכל יום היה כותב לה, ובמקביל רושם את התרשמותו מן הדרך שעברנו ביומן מסע. התענגתי על הארוחות הקטנות שהיה מבשל לנו. הוא הצטיין באומנות הבישול. גם למדתי ממנו כמה מסודות המטבח הצרפתי. באחד הימים שאלתי אותו מה הוא כותב ביומן המסע שלו. כמו מורה טוב, הוא מיד פרס את המפה הצבאית של הטיול של אותו יום והצביע על התחנות שעברנו תוך שהוא מזכיר את האירועים השונים שקרו לנו בדרך ואת הקשיים שבהם נתקלנו.

"אוט, אוט, אוט" נעניתי לו ביידיש שיכול היה להבין. "זה בדיוק מה שאומר רש"י על פרשת מסעי שאנו קוראים השבוע"![12]

"ברוך שכיוונתי!" הוא ענה.

באותו יום התקשיתי להמשיך בנדודינו: סבלתי משלפוחיות בכפות הרגליים. החלטנו לחזור לפריז ברכבת. קולט כבר חיכתה לנו בקוצר רוח. "סוף סוף נגמר מסע הייסורים", אמרה לרוג'ה.

זמן-מה לאחר מכן, היה לי הכבוד להיות עד בחתונתם.

אדוארד גורביץ'

זקן המחזור לתקופה קצרה של כשנה, אדוארד גורביץ' שעזב לא מכבר את הרזיזסטאנס (תנועת ההתנגדות לנאצים בצרפת במלחמת העולם השנייה) התכונן למבחני ההסמכה. הוא המשיך ללבוש את מדי הקצונה של הצבא הצרפתי עטור בכל העיטורים שהגיעו לו בדין.

מצטיין בתנ"ך, אך עם חוסרים בתלמוד, למדנו יחד בשקידה על מנת להשלימם.

פריזאי בכל רמ"ח ושס"ה הוא נמנע מלהעביר לי את המבטא שלו. הוא הציע לי בחום: "למד את הלשון ועזוב את הסגנון". ואולם הוא ידע

12. ככל הנראה כוונת הרב המחבר לרש"י על הפס' הראשון בפרשה (במדבר לג, א): "... וְרַבִּי תַּנְחוּמָא (מדרש תנחומא מסעי ג) דָּרַשׁ בּוֹ דְּרָשָׁה אַחֶרֶת: מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיָה בְּנוֹ חוֹלֶה, וְהוֹלִיכוֹ לְמָקוֹם רָחוֹק לְרַפֹּאתוֹ. כֵּיוָן שֶׁהָיוּ חוֹזְרִין, הִתְחִיל אָבִיו מוֹנֶה כָּל הַמַּסָּעוֹת. אָמַר לוֹ: כָּאן יָשַׁנְנוּ, כָּאן הוּקַרְנוּ, כָּאן חָשַׁשְׁתָּ אֶת רֹאשְׁךָ וְכוּלֵיה.

לשיר היטב וגם הכיר את המנגינה. עודני זוכר תפילת שבת אחת לפני חג השבועות שהוא ניהל לבדו. 'אב הרחמים' שלו - לזכר היהודים שמתו על קידוש השם בימי הביניים - לא הותירה עין יבשה בכל בית הכנסת.

הוא אהב במיוחד להגן על חבריו בפני הנהלת בית המדרש והקונסיסטוריה המרכזית: להשגת תנאי עבודה טובים יותר, מזון משופר, ועוד יתרונות נדרשים. גם אם הוא עצמו לא היה תלמיד פנימייה.

סימון שוורצפוקס

גם סימון הגיע אלינו מה"רזיזסטאנס"; הוא הצטרף לשורותיה צעיר מאוד, בגיל 16. הוא לא היה צעיר התלמידים, ז'אן קלינג היה צעיר ממנו בשנה, אך הוא היה השאפתן ביותר, במובן התלמודי של המילה - "קנאת סופרים תרבה חכמה" (בבא בתרא כא ע"ב).

סימון היה קורא אדוק של עיתונות אנגלית והיה משתף אותנו בניתוחיו הפוליטיים של האירועים בעולם. לעתים היה עורך ביקורות אודות סרטים או ספרים שיצאו לאור לאחרונה.

בשל אופיו העוקצני, לא זכה תמיד ליחס אוהד מצד החברים. באשר אלי, דווקא מצאתי חן בעיניו, זאת למרות החוסרים שלי בידע כללי. היינו חוזרים יחדיו על השיעורים בתלמוד ובפרשנות רבנית. הערותיו היו תמיד מעניינות ובעלות ערך. כבר אז הכין את עצמו לקריירה אוניברסיטאית שעתידה להיות לו בישראל.

עם הקמת מדינת ישראל בחודש מאי 1948, ניסחנו יחד, כ'דבר בעיתו מה טוב', תפילה בעברית לשבת הבאה. ואכן קראנו אותה בבית הכנסת של בית המדרש בנוכחותו של הרב הראשי ונטורה שגורש לא מכבר ממצרים בעוון קשר לציונות. איזו התרגשות זו הייתה! התפילה הרשמית של הרבנות הראשית הישראלית דומה לה באורח פלא. זהו נושא נהדר למחקר היסטורי עבור היסטוריון כמו סימון שוורצפוקס.

באותה עת, הוריו ניהלו את הקנטינה היחידה בכשרות מהדרין בפריז, ברחוב סנט-קרואה דה לה ברוטנרי. ב-1946 היינו אוכלים שם את ארוחות הצהריים.

סימון שוורצפוקס ומקס ורשבסקי השיגו מלגת לימודים מחוץ לצרפת: האחד ב'ישיבה אוניברסיטי' בארה"ב, האחר ב'ג'וויש קולג'' בלונדון.

מקס ורשבסקי

מקס ורשבסקי שימש ספרן של בית המדרש במקביל ללימודיו. הוא יחד עם סימון שוורצפוקס היו במשך המלחמה תלמידים בישיבה הקטנה של לימוז' - P.S.I.L. - שנוהלה בידי הרב הראשי אברהם דויטש משטרסבורג. שניהם באו במקור מהעיר הזאת.

מאחר ששהה דרך קבע בספרייה, מקס ורשבסקי היה לומד בגפו, ולא יכול היה לקחת חלק בשיעורי החזרה הכלליים. הוא כבר היה מאורס למיריי מצגר, מחנכת בבית הילדים היהודי של ורסיי בהנהלת פליקס גולדשמידט; לעתים קרובות היה הולך לשם לשבת. כך, הזדמן לי להחליפו בקריאת התורה ולהתנסות לראשונה בתחום זה.

כל זאת לא נמשך זמן רב. בשנת 1947, היה לי העונג להשתתף בחתונתם. הוא היה הראשון להינשא מהמחזור שלנו.

פול רויטמן

פול רויטמן החל את לימודיו בבית המדרש בהיותו נשוי ולאחר שנתיים של לימודי רפואה. בתור המנהל של תנועת הנוער 'בני עקיבא' הוא צבר ניסיון בכושר מנהיגות. הוא ידע לדבר עברית ורצה להשתלם במדעי היהדות כדי להשפיע ביתר שאת על הצעירים היהודים לעלות לארץ.

זמן קצר לאחר מכן, זכה להזמין את כל החבורה להשתתף בברית המילה של בנו ז'ולייך. השמחה הזו הייתה משמעותית במיוחד עבורנו וסימלה בעינינו את תחיית היהדות בצרפת.

לאחר סיום לימודיו בבית המדרש הוא הקים את תנועת "תורה וציון" אשר מרבית בניה עלו להקים את ביתם בארץ ישראל.

בכל שנה, במהלך החופש הגדול, הוא אירגן קייטנות שנוהלו על ידי

מדריכים ישראלים דתיים, תחת פיקוחו. להציל נפשות יהודיות הייתה משימתו, עוד במהלך ימי המלחמה באזור העיר טולוז. הוא עמד על המשמר והתמסר להישרדות הרוח היהודית, מאבק אותו ימשיך על אדמת ארץ ישראל.

ארנסט גוגנהיים

הצעיר ביותר והאהוד ביותר מבין המורים שלנו, יוצא ישיבת מיר (פולין). לאחר הלימודים היה חי יחד עם התלמידים, זאת עד לנישואיו לקלודי דלזס. נולדו להם שישה ילדים: ארבעה בנים ושתי בנות. שניים מהבנים המשיכו בדרך הרבנות של האב. מישל, הבן הבכור, יהפוך למנהל בית המדרש.

ספרו "היהדות בחיי היום-יום" זכה להצלחה רבה: יצאו ממנו שתי מהדורות בחיי המחבר.

רעייתו, צנועה וחרוצה, הפכה למחנכת התלמוד תורה של בית המדרש.

עורכת ראשית של כתב העת לענייני חינוך יהודי - "המורה" - היא הוציאה לאור ספרי לימוד וספרי קודש שונים, ובכלל זה ספרים של בעלה לאחר מותו, בעיקר שו"תים.

בעניין זה יש לציין כי הרב הראשי ארנסט גוגנהיים שמר על קשר רציף עם תלמידיו לשעבר, ואלה לא פסקו מלשלוח לו שאלות בכתב ובע"פ בכל עניין ובעיה שהתעוררה בקהילותיהם השונות. הוא הזדרז תמיד להשיב לשואל ועשה זאת כמעט לאלתר. אוזנו הייתה קשובה תמיד; גם תוך כדי ניהול בית הדין הרבני של פריז. פטירתו בטרם עת נחשבה כאבדה גדולה ליהדות צרפת.

שארלי טואטי

בזכות שארלי טואטי התוודעתי לקיומה של יהדות צפון-אפריקה. איזו התגלות הייתה זו עבורי! אני מודה כי הייתי בור בהיסטוריה יהודית בעת ההיא.

שארלי טואטי הגיע לבית המדרש כפי שהיו מגיעים פעם לאדמו"ר מפורסם כדי להפוך לאחד מחסידיו; הוא מצא שם יותר מאדמו"ר אחד כזה. משכיל מאוד בכל המקצועות, היה לו כישרון מיוחד לקלוט בקלות ובצורה שיטתית את כל אחד מהמקצועות שנלמדו בבית המדרש. הוא גם היה הולך לשיעורים בפילוסופיה ובקבלה באוניברסיטת סורבון וב'הוט-אטוד' (בית הספר ללימודים גבוהים במדעי החברה).

היות שחלקנו את אותו ספסל לימודים מצאתי עצמי לא אחת מקנא ביכולותיו האינטלקטואליות. יכולתי בקלות לדמיין לעצמי כיצד ביום מן הימים יחליף את מר ג'ורג' ויידא בתור המורה לתנ"ך ותיאולוגיה, וזה אכן מה שקרה.

לא בכל חופש גדול היה חוזר לתלמסאן (עיר בצפון אלג'יריה ליד הגבול עם מרוקו); אלא המשיך להתגורר בבית המדרש. כך גם אני, כשלא הייתי נוסע למשפחת קלינג ל-פו, או לשמש כמדריך בקייטנה. היינו מכינים לעצמנו ארוחות טעימות ונהנים מזמן לימוד איכותי בבית המדרש. בהזדמנות שכזו לימד אותי שארלי טואטי לאכול ולאהוב זיתים, מאכל שהכרתי את קיומו רק דרך פסוקי התנ"ך. זיכרוני בן שנות אלפיים היה אז עולה וצף כמו השמן על פני המים.

הרב הראשי מאיר יעיש

הרב הראשי מאיר יעיש המופיע על גבי התמונה של המחזור שלנו לצד התלמידים היה המורה שלנו לדרשנות; הוא ידע לנקוט בשפה הכובשת את לב שומעיו ולגעת בשאלות אקטואליות. למדתי ממנו לנסח היטב את ההבדל בין נוח לאברהם: "האמונה של נח הייתה אמונה הדורכת במקום, ואילו של אברהם אבינו הייתה אמונה בתנועה".[13] ואנחנו הרי לומדים בפרקי אבות ו, ג: "הַלּוֹמֵד מֵחֲבֵרוֹ פֶּרֶק אֶחָד אוֹ הֲלָכָה אֶחָת אוֹ

13. הערת המתרגם: עיין רש"י תחילת פרשת נח: "אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלָּךְ נֹחַ - וּבְאַבְרָהָם הוּא אוֹמֵר להלן כד, מ: "אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו". נֹחַ הָיָה צָרִיךְ סַעַד לְתָמְכוֹ, אֲבָל אַבְרָהָם הָיָה מִתְחַזֵּק וּמְהַלֵּךְ בְּצִדְקוֹ מֵאֵלָיו.

פָּסוּק אֶחָד אוֹ דִּבּוּר אֶחָד אוֹ אֲפִילוּ אוֹת אֶחָת, צָרִיךְ לִנְהָג בּוֹ כָּבוֹד". כמו כן, הדיוק שלו בדקדוק עברי היה דוגמה ומופת בבהירותו.

מאחר שנותרתי שמונה שנים בבית המדרש לרבנים, מובן שזכיתי להכיר מחזור נוסף - מאחר שכל מחזור נמשך חמש שנים. אני משאיר לאחרים את מלאכת התיאור של אותו מחזור. באשר לי, הגבלתי את עצמי לתאר את התלמידים לרבנות ומוריהם המופיעים על התמונה הנזכרת לעיל.

ואולם לא אוכל להתעלם ולא לומר דבר בנוגע למנהל החדש, הרב הראשי שילי.

הרב הראשי הנרי שילי

אישיות חדשה, סגנון חדש: הרב הראשי הנרי שילי היטיב להבין את המחזור שהגיע אחרינו, תלמידים צעירים מאוד שכמעט ולא הכירו את הזוועות של מלחמת העולם השנייה.

עדינות ויחס חם היו הקווים המנחים שלו. הוא העדיף "ראש בריא" על פני "ראש מלא", סולם ערכים אשר אימץ עבור תלמידיו כמו עבור בני משפחתו.

משפחתו הייתה מורכבת מגברת שילי, שלוש בנות ושלושה בנים. שתיים מבין בנותיו מצאו את בחיר לבן מבין תלמידי בית המדרש. נהנינו מאוד מהכנסת האורחים של גברת שילי ומתבשיליה מעוררי התיאבון, בעיקר מן הטארטים האלזסים הנהדרים שלה.

כשהתארסתי עם אוולין קאהן, בטוב לבה, ארגנה הגברת שילי עבורנו סעודת אירוסין בתוך בית המדרש.

הרב הראשי שילי, בדומה למסופר על רבי אלעזר בן עזריה בברכות כח ע"א, פתח את שערי בית המדרש לרווחה. מכון הוראה יהודי ראה אור בקרב בית המדרש ובו צעירים וצעירות השתלמו להפוך למורים במקצועות היהדות בבתי הספר ובתלמודי התורה.

הוסרו המגבלות התזונתיות: האוכל היה טעים ומאוזן היטב. מבנה

חדש הוקם בחצר מבלי לשנות את המראה הכללי של המרחב הנעים הזה. גם המבנה הישן זכה לשיפוץ.

הרב הראשי שילי השכיל להפיח רוח חדשה במוסד זה בן היותר ממאה שנים שבו הכשירו מחנכים ומנהיגים יהודים עבור צרפת ועבור ארצות דוברות צרפתית. הוא הצליח לשנות את הגישה של היהודים הצרפתים כלפי החינוך העצמאי-יהודי. זאת ועוד, הוא תרגם לצרפתית צחה את ספרו של הרב אלי מונק "עולם התפילות".

זה היה תחת הנהגתו שעברתי את מבחני ההסמכה; זה לו שאני חב תודה על התמנותי לרב בקלרמון-פראן ובטולוז.

פרק שלישי
הייעוד - הקמת הבית

נישואיי

ב-23 באוקטובר 1953 נכנסתי בברית הנישואין האזרחיים בעיריית הרובע החמישי של פריז עם העלמה סוזט-אוולין קאהן. הטקס הדתי נערך ביום ראשון 25 באוקטובר בבית הכנסת של בית המדרש לרבנים, ברחוב ווקלין.

בת יחידה לרודולף-ראובן קאהן ולרוזלי-רחל יגר, היא איבדה את אביה ביו"ט ראשון של חג הפסח תש"ג-1943 בקפצו מרכבת המגורשים היהודים בטירלמון (בלגיה) בדרך לאושוויץ; הוא הי"ד נורה על המקום על ידי הס"ס יימח שמם. הוא היה במקור מוורשה, בנם של ברוך קאהן ושל אלה דטינר.

אִמהּ הייתה בתו של משה יגר ושל חווה בומברג, היא נפטרה בפפאסטט[14] ביום תשעה באב שנת תשמ"ב-1982. שני הוריה של אשתי קבורים בבית העלמין מחזיקי הדת של אנטוורפן בפוט[15].

סבא וסבתא שלה מצד אביה (למשפחת קאהן) גם הם נספו בשואה בפולין.

מי ייתן וזכותם תגן על צאצאיהם הרבים!

---

14. הערת המתרגם: מועצה מקומית (קומונה) במזרח צרפת בפרברי מולוז נפת הריין העליון (הו-רן).

15. הערת המתרגם: מועצה מקומית דוברת הולנדית (פלמית) בבלגיה, הממוקמת במחוז אנטוורפן.

עם תום החגים, החילונו בהכנות לחתונתנו. ארוסתי דאגה להדפסת ההזמנות ולשליחתן. החתונה האזרחית התקיימה בפריז, בעיריית הרובע החמישי, ביום שישי 23 באוקטובר 1953. העדים היו רוברט סומר ואדריאן גוטל (סליקובסקי), חברים נהדרים שלא נשכח לעולם.

הראשון חתנו של הרב הראשי ליבר ואב לתשעה ילדים, שניים מהם מאומצים, יתומי המלחמה. למסירותו לתלמידי בית המדרש לרבנים לא היה אח ורע, אולי למעט הפטריוטיזם שלו לצרפת. הוא נקבר בפריז. אשתו נטמנה בירושלים, לאחר חיים של מספר שנים לצד ילדיה, שבהם היו כה גאים. אותם ילדים הקדישו לו ספר זיכרון כראוי לו. הוא היה דתי אדוק, והתאים עצמו ככפפה ליד למחזור הראשון של אחר המלחמה. אנחנו אסירי תודה לו על כך.

השני הוא חבר לספסל הלימודים, אדריאן גוטל, שלאחר שסיים את הקריירה שלו בתור מנהל חטיבה, בגיל חמישים וחמש, הגיע לחבוש את ספסלי בית המדרש לרבנים. הייתי הולך אליו לעתים קרובות להשלמת שיעור בפיסיקה-כימיה, בהיותי פטור מאותם שיעורים בתיכון ביום שבת. זכיתי בביתו ליחס טוב מאשר העניק לילדיו שלו. אך הם לא קינאו בי בשל כך. גם הוא זכה למשפחה ברוכת ילדים: שבעה במספר. כולם עלו בהמשך לארץ ישראל.

לשני ידידינו אלה הייתה תעודה של רב לשם כבוד. אשתי ואני זוכרים אותם כחברים נאמנים וחשים כלפיהם כבוד רב.

ביום ראשון העשרים וחמישה באוקטובר התקיימה החתונה הדתית שלנו בבית הכנסת של בית המדרש לרבנים בנוכחות חותנתי - רוז קאהן - ועוד ניצולים מבני משפחתה, ובנוכחות כל תלמידי בית המדרש ובית הספר לחזנות. אלה האחרונים כיבדו אותנו בשירה בקולם הערב. בין המשתתפים היו גם מתפללים מבית הכנסת, ומגורשים לשעבר שאיתם הגעתי לפריז ברכבת המיוחדת.

מסדר הקידושין היה הרב הראשי ליבר. העדים על הכתובה היו שארל גוטווירת והרב הראשי ארנסט גוגנהיים.

לשניהם כמו גם לנשותיהם היה חלק בשידוך בינינו. אנו מודים להם על כך, ללא חרטה. הידידות איתם נותרה אף היא נאמנה ואמיצה.

הרב הראשי ליבר אמר דבר תורה תחת החופה. מר רוברט סנדלר, יו"ר ועד בית הכנסת, אירגן לאחר הטקס קבלת פנים מלכותית באולם בית המדרש. סעודת הנישואין התקיימה ב'פוייה איזראליט' ('המעון היהודי') רחוב מדיסיס 5, המנוהל גם הוא ע"י מר וגב' סנדלר; כקודמתה גם סעודה זו הייתה כיד המלך. במהלך הסעודה נשאו דברים הרב אלי מונק ונשיא קהילת קלרמון-פראן, מר יוסף אנקווה. הרב מונק קישר בין האירוע שלנו לנאמר על השידוך בין יצחק לרבקה בפרשת השבוע (חיי שרה): "מה' יצא הדבר" (בראשית כד, נ). מר אנקווה הכריז על התמנותי בפועל לרב האזורי ואיחל לנו: "הצלחה רבה, וצאצאים רבים". שניהם דיברו למעשה בענייני דיומא.

בסוף הארוחה איזו הפתעה הייתה לי כשפגשתי מחדש את האחיין של ה'חזון אי"ש' מבני ברק, רפאל קרליץ, מי שהיה אחד המורים שלי לתלמוד בפולין בישיבת 'בית יוסף' של אוסטרובצה.

נותרנו בפריז בכל אותו שבוע של החתונה כולל בשבת. בכל יום הוזמנו לארוחה חגיגית ל'שבע ברכות'. שבנו לקלרמון-פראן בראשית נובמבר, עמוסים במתנות, אך "ללא גמלים", ראה בראשית פרק כד.

ב/ הרבנות תשי"ג - תשמ"ו (1953-1986)

פרק ראשון

קלרמון פראן
תשי"ג - תשי"ח (1953-1958)

מונית באופן רשמי לרבה של קלרמון פראן בחודש כסלו תשי"ג (נובמבר 1953). בנוכחותו של מר רוג'ר ברג, המזכיר הכללי של הקונסיסטוריה היהודית של צרפת, ושל כל הוועדה המנהלת של הקהילה. זכינו אשתי ואני להקראה של "הכרזת" המינוי שכללה את הקראת הזכויות והחובות הנלווים לתפקיד.

פרט אחד שעם השנים עמדתי על חשיבותו: מר רוג'ר ברג התעקש על צירופי המיידי לקופת המנהלים של ה-CRICA (קופת הגמל של המהנדסים והמנהלים) והדבר אכן סודר באופן מיידי לשביעות רצונו.

חודשיים מאוחר יותר פנתה אלי קהילת וישי - הממוקמת כשישים קילומטר מקלרמון - כדי להיות אחראי על שיעורי ההוראה הדתית פעם או פעמיים בשבוע. מייד הסכמתי, אך לא לפני שקיבלתי את הסכמתו של נשיא הקהילה של קלרמון פראן. בהמשך, נשיאי שתי הקהילות - מר אנקווה ומר שווב - הסכימו על העלאה ניכרת בשכרי. והנה כך הפכתי לרבן של שתי קהילות ממוצעות בגדלן בצרפת.

בקלרמון-פראן היינו ממונים אשתי ואני על החינוך הדתי. בימי ראשון וחמישי בין תשע בבוקר ועד שתים עשרה בצהריים למדו אתנו כעשרים ילדים בגילים חמש עד שש-עשרה, אשר לא ידעו דבר בעברית וביהדות. ברם, הם אהבו להיפגש עם יהודים כמותם. לפחות זה!

החילונו את משימתנו בהכנת מסיבת חנוכה, שנערכה ביום ראשון אחר הצהריים בימי החנוכה, בנוכחות ההורים ובני הקהילה האחרים. ההדלקה המסורתית והשירים שבוצעו על ידי הילדים מצאו חן רב בעיני הקהל. לאחר שנה של עבודה מאומצת - כולם ידעו לקרא עברית, וזאת למרות תנאי הלימוד וההוראה הקשים. זו הייתה הצלחתנו הראשונה בקלרמון-פראן.

באופן פרדוקסלי ככל שהיו יותר קשיים כך הטיבו ללמוד. "כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל, מים במשורה תשתה, על הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל" (אבות ו, ד).

בווישי לעומת זאת, כל הילדים ידעו לקרא עברית. יש אשר לא הסתפקו בכך. היו שם מספר משפחות דתיות ברוכות ילדים שגם היו מוכשרים בלימודים. שמחתי לעמוד בדרישות של אותם תלמידים. היה זה עבורי כמו אויר נפשי ורוחני לנשימה. עם השנים, הם הפכו בתורם למחנכים ברמה גבוהה במקצועות היהדות, אך עד היום הם זוכרים את ימי הלימוד המשותף שלנו.

במשך תקופת פקידת המעיינות החמים היינו כל שבת שנייה בווישי. לעיתים בלילות שבת בית הכנסת היה קטן מלהכיל את כל המתפללים שהצטופפו להתפלל בו. היינו מתארחים אצל נשיא הקהילה מר אנדרה שווב. לעיתים קרובות התארחו על שולחנו אישים רמי מעלה מיהדות העולם.

ב-26 בדצמבר 1954 - ב' בטבת - נולד בקלרמון-פראן בננו הבכור, שמואל. ברית המילה התקיימה ביום ראשון 2 בינואר על ידי המוהל ד"ר דני בלוך מקוסֶה-וישי.

ב-14 בספטמבר 1956 נולדה יהודית-בתיה, ביום הכיפורים, בליל 'כל נדרי'. לאחר תפילת ליל החג, הלכתי לבית החולים לפגוש אותה לראשונה, כשבאותה עת אֵב בלוך ואחת מאחיותיה מקוסֶה שמרו על האח הבכור שמואל שכינינו בקיצור סמי.

ב-21 במאי 1958 - ב' בסיון - נולד בננו דויד-ראובן, בטרם עזבנו את קלרמון לטובת טולוז.

במסגרת תפקידי כרב הייתי נוסע לאמבר, לסנט-אמאן בנפת שר, שם הייתי מבקר משפחות יהודיות ודואג לחינוך היהודי של ילדיהן.

המקווה והאטליז הכשר היו בווישי ונוהלו היטב על ידי המשפחות הדתיות אשר גורשו מאלזס-לורן ב-1940.

בקלרמון-פראן היה בית קברות יהודי עתיק בכיכר הקארם. בווישי עלה בידינו לקבל חלקה יהודית בתוך בית הקברות העירוני. המוהל, הרב אסולין, היה מגיע מהעיר ליון. בתוך חמש שנים של עבודה עקבית הצלחנו לחזק את התשתיות הקיימות ולהוסיף עליהן חדשות.

לשתי הקהילות היה חזן משלהן וגבאי משלהן. הן גם היו קהילות עצמאיות מבחינה כלכלית. בקלרמון-פראן היה צורך לעודד את המתפללים כדי שמניינו התפילה בשבת יהיו מכובדים. זו הייתה המשימה שלי בכל יום שישי בבוקר. לאחר שלוש שנים של 'הרצה', ניתן לומר שמניין השבת תיפקד כראוי, והוא כבר נהנה מתמיכתם של מתפללים צעירים שהפכו במהלך תקופה זו לבני-מצווה.

חגגו בבית הכנסת חגיגות בר-מצווה, חתונות, לידות ואזכרות. בווישי ארגנתי לראשונה חתונה תחת כיפת השמיים.

כמו בכל קהילה יהודית בעולם, גם אצלנו היו בני קהילה שהתנגדו לרב, לנשיא ולוועד המנהל.

זה טיבה של דמוקרטיה? ניחא! התחשבתי בהם ונתתי להם את האפשרות להתבטא. זה שיפר את המצב. לא חסכתי מאמצים כדי לשמר אותם בחיק הקהילה. כל יהודי חשוב לקהילה: בכוחו של יהודי אחד להשלים מניין ולהעמיד תפילה בציבור!

יום-ראשון אחד בכל חודש הוקדש לטיול עם כל הצעירים היהודים של הסביבה. זו הייתה ההזדמנות ליישם בשטח את הנלמד בשיעורי היהדות בתלמוד-תורה.

בכל סוף שנת לימודים היינו עורכים חלוקת פרסים חגיגית מלווה בשירים וקטעי משחק שבוצעו על ידי הילדים. כל הקהילה הייתה מוזמנת ויכלה להיוודע לתוצאות עבודתנו. בפן החינוכי אשתי הייתה לי לעזר מאז ומעולם.

בשנת תשט"ז-1956 הקהילות של רואן וסנט-אטיין קראו לי לדגל. ביקרתי שם מספר פעמים בעזרת הנשיא אנקווה אשר הסיע אותי במכוניתו הנוחה. הגישה לשם באמצעות הרכבת הייתה בלתי אפשרית. הצעירים של הקהילות האלה היו צמאים לידע ביהדות כמו למים. "הנה ימים באים נאום ה' אלוקים, והשלחתי רעב בארץ, לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע את דברי השם" (עמוס ח', יא').

לא אשכח את חג הסוכות לאחר לידתה של יהודית. באותה שנה בנינו את הסוכה קרוב לבית, בשדרות שאראס, בגינתה של הגב' לוי אשר הורישה את כל רכושה לקהילה. שמחתי שתהיה לי סוכה סמוך לביתי ועשיתי את כל ההכנות הנדרשות לקראת החג. בערב החג, הייתי בדרכי להביא לסוכה את החפצים והאוכל לפני כניסת השבת וכדי שנוכל לחגוג את החג כדת וכדין. אשתי זה עתה חזרה מבית החולים עם הקטנטונת שלנו בת חמישה ימים בלבד. עם צאתנו מבית הכנסת סופת ברקים החלה וגשם שוטף ירד במשך שעות ארוכות. נמנע ממני אפוא לקיים את מצוות החג של אכילה בסוכה בלילה הראשון. ואולם הכול בא על מקומו בשלום למחרת: לקרני שמש זוהרת הלכתי לסוכה בליוויו של בני שמואל בן העשרים ואחד חודשים, שהיטיב ללכת. מצאנו את הסעודה של אמש טרייה ומעוררת תיאבון. נזהרתי להניח אותה תחת השולחן למקרה שבו עלולים לרדת כמה טיפות גשם.

בניית הסוכה היה דבר שהעסיק אותי בכל פעם מחדש. "ויסעו בני ישראל מרעמסס ויחנו בסוכות" (במדבר לג', ה') - לשלב הזה של חניה עם סוכה קבועה אגיע רק בטולוז, עם לידתה של דבורה: ב-30 בינואר 1960, א' בשבט תש"ך, אז עברנו לדירה עם מקום שניתן לבנות בו סוכה.

כבר בינואר 1958 הביעה הקהילה בטולוז התעניינות בי, בעקבות המלצה של הרב הראשי שילי. שליח ראשון מטעמה, בשם יעקב קיסנר, שהיה ממונה על בית הכנסת האשכנזי בעיר, בא לקלרמון כדי להציג בפניי את הקהילה של טולוז שהייתה ידועה כקהילה קשה. היא נותרה ללא רב העומד בראשה מאז עזיבתו של הרב רנה סירא. מועמדים אחרים באו והלכו עד לחודש פברואר שבו הבעתי את הסכמתי להגשת מועמדות לרבה של טולוז. הגעתי לשם בסוף אותו חודש והצגתי את עצמי בבית

הכנסת ברחוב פלאפראט שהתמלא לכבוד האירוע. את המינוי קיבלתי באופן סופי רק בחודש מאי, זמן קצר לפני לידת בננו - דויד.

במהלך שהותנו בקלרמון-פראן זכינו לארח בביתנו בשתי הזדמנויות שונות את הדודה סטפה קוברינר מרוסיה. היא הייתה אחותה של חותנתי רוז קאהן. היא עזבה את ורשה לפני פרוץ המלחמה והתיישבה בארץ הסובייטים. לא נולדו לה ילדים. שמו של בעלה שנרצח תחת שלטון סטלין, טוהר מחדש תחת שלטונו של חרושצ'וב.

היינו עבורה הצאצאים המקוריים של הוריה - משה וחווה יגר, מוורשה.

באותה עת זכינו גם לביקור נוסף של בנו של בן דודי שבא מישראל, יצחק בולקה, ושמחנו מאוד. עודנו בקשר אתו ועם משפחתו.

במהלך כל תקופת הרבנות שלי בקלרמון-פראן, אולם התפילה המאולתר שאירגנו ברוייאט המשיך לפעול בשני חודשי הקיץ: יולי ואוגוסט. היינו מארחים על שולחננו יהודים שבאו למעיינות המרפא ולא מצאו מקום להתאכסן בו. מן החשובים שבהם ניתן לציין את הרב מילר מגייטסהד שהיה בא ממון-דור לעשות אצלנו את השבת. הוא אפילו הצליח לגייס לבית הספר לבנות שלו את יהודית הקטנה שלנו, רק בת שנתיים באותו הזמן. היא הצטרפה לשורות בית מדרשו רק כעבור חמש-עשרה שנים.

הנשיא אנקווה ביקש ממני במהלך תהליך בחירתי לרבה של טולוז שאעזור למצוא את מי שיירש את מקומי בקלרמון. נסענו לצורך כך לפריז, להיפגש עם רבה הראשי של צרפת, הרב יעקב קפלן. עדיים קיים היה מחסור ברבנים. היחיד שנמצא פנוי לקבל עליו את המשרה היה הרב שוויקה, אשר גורש זה לא מכבר ממצרים יחד עם הרב ונטורה. הוא קיבל על עצמו ללא התלהבות יתירה את המשרה בקלרמון.

יכולתי מעתה להתפנות לחלוקת הפרסים השנתית האחרונה שלי בקלרמון, להודעת העזיבה שלי את העיר, ולהעברת הסמכויות שלי בקהילה, מול הרשויות האזרחיות, הצבאיות והדתיות, כמקובל כאשר מוסבים למקום אחר.

כמתוכנן, הודעתי על עזיבתנו את קלרמון-פראן בעת חלוקת הפרסים של סוף תמוז תשי"ח (יוני 1958).

אכזבה ואיחולי הצלחה שימשו בערבוביה. כל חברי הקהילה ביקשו להיפרד מאיתנו באופן אישי. חודש יולי כולו שימש אותנו לפרדות מסוג זה.

לא יצאנו לחופשת קיץ באותה שנה כדי שנוכל להגיע למשרתנו בטולוז בחודש אוגוסט.

בנוסף היה צורך לדאוג למעבר דירתנו. המעבר בוצע באמצעות הרכבת. טרם נראו באותה תקופה בכבישי צרפת משאיות תובלה גדולות כבימינו. היה צריך לחשב שמונה ימים מהיום שבו בוצע משלוח תכולת הבית ועד ליום הגעתו ליעד. בינתיים השתכנו ביום בביתנו הריקן, ובלילות בבית מלון עם שלושת עוללנו. אין ספק, הייתה זו התנסות שאין כמותה לקראת מעברי הדירה העתידיים שלנו!

פרק שני
טולוז
תשי"ח - תשכ"ז (1967-1958)

הגענו לטולוז בבוקר יום שני 18 באוגוסט 1958. קיבלו את פנינו בחום הוועד המנהל של הקהילה המקומית. כל אחד ניגש באופן אישי לברכנו בברכת ברוכים הבאים ולקח על עצמו את אחת מהמזוודות שלנו או את אחד הילדים. היו לנו שלושה באותה עת: סמי בן הארבע, יהודית בת השנתיים, ודויד בן השלושה חודשים במנשא לתינוק שנשאנו בעצמנו.

שיכנו אותנו במלון טרמינוס מול תחנת הרכבת מטאביו. מזג האויר היה חם מאוד באותה תקופה של השנה.

עם הגעת הרהיטים שלנו לאחר שלושה ימים, התמקמנו בדירה השייכת לקהילה, ברחוב ז'אן פגו בית מס' 7. נאלצנו לעת עתה להותיר את רהיטי חדר האוכל אצל שומר הרהיטים מחוסר מקום: זו הייתה דירת 2 חדרים + מטבח. את חדר האוכל נאמץ לחיקנו מחדש כאשר נעבור לרחוב פייר קזנוב 59, בשנת 1959.

כבר בשבת הראשונה היה לי הכבוד לנהל את טקס בר המצווה של ז'ק קאופמן ובכך להכיר מקרוב יותר את חברי הקהילה. באותו היום בית הכנסת ברחוב פלאפראט היה צר מהכיל את הציבור הרב שהצטופף בו, הן כדי לכבד את חתן הבר מצווה והן כדי לנסות לנחש לאן מועדות פני הקהילה לפי מראה פניו של הרב החדש. אומצנו בחום, אשתי ואני, על ידי "רוב הקהל" ונותרנו נאמנים לו.

וכעת, לעבודה!

העבודה הייתה עצומה. לא ידעתי מאין להתחיל. רבי טרפון בא

לעזרתי (אבות ב, כ-כא) "היום קצר והמלאכה מרובה... לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה".

התחלתי בלשכנע את שותפיי - החזנים פנחס פרייליך ורפאל להנה - שלא יפסידו דבר, לא מכבודם ולא משכרם, אם יעבדו יד ביד לטובת פיתוח הקהילה. סקפטים בהתחלה, הם ראו עם הזמן את הרצינות ואת הצדק שבגישה שאיתה באתי. מאותו רגע יכולתי לסמוך עליהם.

נרתמנו אפוא למלאכה ללא חשדנות.

המשימות המיידיות שעמדו לפתחנו היו:

1) להתכונן לתפילות ראש-השנה, יום הכיפורים, חג הסוכות ושמחת תורה. היינו רחוקים שלושה שבועות בלבד ממועדים אלה.
2) להכין את תחילת הלימודים בתלמוד-תורה מייד לאחר החגים. בשל המחסור במורים נאלצתי לקרוא את אשתי לדגל, ולעוד שלושה אנשים המסוגלים ללמד את יסודות הלשון העברית וההלכה היהודית.
3) לטפל בארגון התפילה פעמיים ביום, טקסי הברית-מילה, הבר-מצווה, החתונה, הלוויה, בעיות שהתעוררו בענייני השחיטה, המקווה - שהיה ממוקם בבית מרחץ לא-יהודי, ועוד. נדמה היה שחיכו רק לי כדי למצוא פתרונות.

"האם אתה בטוח שישלמו לנו בסוף החודש?" שאל אותי בדאגה אחד משותפיי לעבודה.

"זה תלוי בכם" עניתי לו. עלינו לדאוג במהלך החגים שהתרומות לקהילה יהיו משמעותיות, לאחר מכן עלינו לתור אחרי חברים חדשים, ומעל לכול עלינו להראות שאנו עומדים לרשות המתפללים בכל רגע.

בימים הנוראים, נהגו האשכנזים של טולוז לארגן תפילות באחד האולמות של העיר. היו מתאספים שם הרבה אנשים, והיו נגבים שם סכומי כסף גדולים מאוד שלא היו מגיעים לקופת הקהילה. נוכחותי אפשרה לשמר שמונים אחוזים מתוכם לטובת התקציב הקהילתי. הכלל הזה נשמר לאורך כל כהונתי בטולוז: משנת תשי"ח-1958 ועד שנת תשכ"ז-1967. השלמנו את הצעד הזה על ידי צירוף חברים חדשים לקהילה. תוך שנה אחת בלבד עברנו מקהילה בת שלוש מאות חברים

רשומים לכזאת המונה שש מאות חברים, שכל אחד מהם משלם לכל הפחות מאה ועשרים פרנק כדמי-חבר שנתיים.

עכשיו שהבטחנו לפחות באופן זמני את התקציב שיאפשר את הפעילות השוטפת, היה צורך לצפות פני עתיד: כיצד לאפשר למספר רב יותר של חברי קהילה לצרוך בשר כשר בכל ימות השבוע. אומנם הייתה מכולת למוצרים כשרים שהחזיקו מר יעקב קיסנר ורעייתו שברצוני לציין לשבח על מסירותם והרוח היהודית השורשית שלהם. הם חיו חיי רווחה, ברוך השם, והם דאגו שייהנו מכך גם אותם אלה שלא יכלו להרשות לעצמם לקנות מזון כשר. סוחרים אמידים אחדים קינאו בהם. הסברתי להם שכפי שמותר להתפרנס מהלבשה של הנשים הכי יפות בעיר, כך מותר להתפרנס ממכירת מוצרים כשרים. מאחר שנגעתי בציפור נפשם, תשובתם הייתה: "מה ניתן עוד לעשות בשבילך, כבוד הרב?"

לעזור לי להעסיק שוחט, ושיהיו אטליזים כשרים פתוחים שישה ימים בשבוע. ואומנם, מונה שוחט ונפתחו שני אטליזים כשרים: האחד ברחוב פרעאון, השני בשוק המקורה 'דה קארם'. עם העלאת ההיצע של הבשר הכשר, הטלנו מס לקילו בשר כשר אשר כיסה את הוצאות העסקת העובדים שהועסקו בעניין, במלואן. גם כשהצריכה עלתה בשיעור ניכר ושמספר האטליזים הוכפל פי ארבעה, לא שינינו את הנוהל הזה.

בטרם פעלנו לבניית מקווה חדש, הישגנו רשות להשתמש במקווה הישן מחוץ לשעות פתיחת בית המרחץ.

הנושא המרכזי שבו נדרשנו לטפל כעת היה ה'תלמוד תורה'. לקהילה לא היה מבנה עבור כיתות ללימודי היהדות. ניתנה לנו רשות להשתמש בכיתות של תיכון פרמאט פעמיים בשבוע: בימי ראשון וחמישי בבוקר.

בהמשך עברנו למבנה בחזקת העירייה, ברחוב ואלאד. משנת תשכ"ד-1964 ואילך התאפשר לנו סוף סוף לקיים את התלמוד-תורה בבית הקהילה, ברחוב דו רמפאר סנט-אטיין. תפסנו שם שש כיתות שבהם למדו מאה וחמישים תלמידים, בנים ובנות, אשר פקדו את ספסלי ה'תלמוד-תורה' פעמיים בשבוע, למשך שש שעות. על מנת לשלם לצוות ההוראה נאלצנו לבקש את עזרתם הכספית של ההורים בעלי היכולת. ועד בתי הספר דאג לכך.

ועד זה היה קיים זמן רב לפני שהגעתי לטולוז. הוא הורכב ממספר אנשים מסורים אשר הבינו את תפקידו וחשיבותו של החינוך היהודי לשימור היהדות בכלל. נוסף ל'תלמוד-תורה', ועד זה מימן שיעור בן שלוש שעות שבועיות של לימודי עברית, חילוני, על שם המשורר היהודי ח"נ ביאליק. מנהלו היה מר שילסטיין. כעשרים תלמידים למדו בו עברית מודרנית פעם בשבוע. עם הגעתם של יהודי צפון אפריקה, נוספו בו לימודי יהדות בברכתו החמה של הרב.

ועד בתי הספר דאג כאמור למצוא מקורות מימון לשכרם של המורים היהודים, ולספק את הדרוש לחלוקת מתנות סוף השנה בבתי הספר. הערכנו מאוד את הגזבר שלו, מר ז'ול קאופמן.

דאגתי העיקרית הייתה להכשיר יהודים המודעים ליהדותם ולמלא מחדש את בתי הכנסת ומניניי התפילה.

בניתי תוכנית לימודי יהדות החל מלימודי קרוא וכתוב בסיסיים ועד ללימוד המשנה. העברתי את התלמידים מבחנים לשם קבלת תעודה ב'תרבות יהודית' (C.E.C.J.F.) מדרגה ראשונה ומדרגה שנייה. בכיתה, התלמידים השתתפו בתפילות היומיומיות, בחגים ובימים טובים. לא היה די בכך כדי ליצור 'מתפללים קבועים'. יזמתי תוכנית של בית ספר יהודי מהבוקר עד הערב. היסודות לכך הונחו בשיתוף פעולה עם מורים מדופלמים מבית הספר הכללי: מר ז'אן סבן ורעייתו.

ז'אן סבן הפך מאוחר יותר למנהל בית הספר המקצועי אורט בקולומיה, גארון עילית (הוט-גרון). נדבר על כך בפרק נפרד. בינתיים, ברצוני לציין את הקצאתו של בית קברות יהודי עבור קהילת טולוז. הדבר התאפשר בעזרת פעילותה של ה'חברה קדישא' שהקימותי.

ה'חברה קדישא'

בשנת תשי"ט-1959 הקימותי את ה'חברה קדישא' במטרה להקים בית עלמין יהודי עבור הקהילה היהודית של טולוז. בעבר היה בית קברות כזה בסמוך לבית הקברות הכללי של טר-קאבאד. בתקופתי הוא כבר היה מלא ומעורב: הקבורות היו נעשות בין לא-יהודים. מצב זה היה נמשך

והולך לולא דרישתה של הממשלה הפדרלית של גרמניה לשמור על קבורה דתית לקרבנות היהודיים של המחנות הצרפתיים של רסבדו, לה ורנה, ריווסלט וסט פון. בעבורי כרב, הייתה זו הזדמנות שאסור להחמיץ. שאם לא כן, רצתה ממשלת גרמניה לקבל אליה בחזרה את כל אותם עצמות של קרבנות לגרמניה.

יצרתי קשר עם האגודה של יהודי גרמניה בפריז - 'סולידריות' - והצגתי בפניהם תוכנית להקמת בית עלמין יהודי בפורטה-סור-גארון. כמו כן, התחייבתי לאסוף את עצמות כל הקרבנות היהודיים המפוזרות בבתי קברות לא-יהודיים באזור, אל אותו בית עלמין יהודי שיוקם. ניסחתי תוכנית להקמת בית עלמין דתי תוך שמירה על חוקי הרפובליקה הדוגלים בהפרדה בין דת ומדינה.

ה'חברה קדישא' הפכה לבעלים של עתודת קרקע מכובדת הגובלת עם בית הקברות הכללי של פורטה-סור-גארון. היא החזירה אותה לעירייה של העיירה הזאת במחיר אדמות המדינה, וקנתה ממנה את כל חלקות הקבורה עם אפשרות להרחבה על פי הסידור הקיים. הכול התנהל כמתוכנן וה'חברה קדישא' מחזיקה היום במספר גדול מאוד של חלקות קבורה, העולה על זה של בית הקברות הכללי. היא גם הבעלים של בית אבות בסנט-אורנס ושל בית-ספר יסודי כולל גן-ילדים בעיר טולוז.

חובה לציין לשבח בהקשר זה את יו"ר ה'חברה', ז'אן-פייר בלוך, אשר הניהול המעולה שלו איפשר להשיג את כל זאת, ולהמשיך ולהתפתח.

תשתיות קהילתיות נוספות ראו אור בתקופת כהונתי בטולוז: רכישת בית הקהילה ברחוב דו רמפאר סנט-אטיין, בעזרת הקרן הסוציאלית היהודית המאוחדת של פריז. במרכז זה הוקמו בית הכנסת הישן-חדש, כיתות הלימוד של ה'תלמוד-תורה', שירות סוציאלי שנוהל על ידי גברת לאמי, עובדת סוציאלית לא יהודייה איכותית מאוד ורבת זכויות, מקום לפעילות תנועות נוער שונות, ומסעדת סטודנטים כשרה.

בית הכנסת הישן-חדש

בשנת תשכ"ב-1962, בעת ההחזרה למולדת של הצרפתים מאלג'יריה, גדלה הקהילה היהודית של טולוז באלפים רבים של בני ברית שומרי

תורה ומצוות, האוכלים כשר ופוקדים את ספסלי בית הכנסת כל ימות השבוע. מרביתם הגיעו מאזור העיר קונסטנטין.

זמן לא רב לפני כן סודר עניין מכירת הבשר הכשר עם העסקתו הקבועה של שוחט במקום, ופתיחתם של שני אטליזים שיועדו במיוחד לצורך זה. נותר כעת לטפל באותה נחישות במקומות התפילה.

יהודי קונסטנטין שלנו, אשר הביאו עמם גם ספרי תורה וספרי קודש, החלו תכף ומייד בבניית בית כנסת בתוך בית הקהילה.

כמו בעבר בתרומת המשכן לאחר יציאת מצרים, הם השקיעו ממיטב זמנם וכספם לטובת יישום המפעל הזה, שקרם עור וגידים תוך שלושה חודשים בלבד. בית הכנסת נחנך בחגי תשרי בתפילה חגיגית וקראנו לו בית הכנסת הישן-חדש לזכר בית הכנסת של העיר קונסטנטין.

במאה ה-16 המהר"ל מפראג קרא לבית הכנסת הגדול הראשון של העיר הזאת באותו שם רק בגרמנית - 'אלטנייטשול' - שפירושו כפול: ישן-חדש, וגם שבית הכנסת נבנה על תנאי שעם בוא משיח צדקנו הוא יועתק לארץ ישראל כדרישת התלמוד (מגילה כ"ח, ע"ב)[16].

בזכות בית הכנסת הזה התקיימו בבית הקהילה שני מניינים נוספים בימים הנוראים: המניין האשכנזי הגדול בקומת הקרקע, והמניין לפי נוסח אלג'יראי בקומה הראשונה. כאלפיים איש הצטופפו בבית זה ללא מוצא אמיתי לשעת חירום. מכבי האש מטעם העירייה נכחו במקום בזמן התפילות.

"שומר ישראל" לא עזבנו אף לא לרגע, ובתום תקופת החגים יכולנו לברך את השם אשר גמלנו מכל רע על "שבאנו בשלום ויצאנו לשלום".

בית כנסת נוסף על פי נוסח טוניסאי, הוקם בפרוורי העיר טולוז: בבאגאטל. מר אברהם כהן, השוחט שלנו, היה האחראי עליו. היו בו אפילו כיתות ללימודי קודש. עיריית טולוז זה לא מכבר החליטה להחליף את הציוד במבני החינוך היסודיים בעיר, והציוד הישן נמסר ללא עלות, כולל הובלה, לכל הקודם לזכות. 'קפצנו' על המציאה וציידנו את כל כיתות התלמוד-תורה שלנו בציוד בית-ספרי, בסמוך לבתי הכנסת. כך

16. מגילה כח ע"ב: "א"ר אסי בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשויין"

התאפשר לנו להתחיל את יום הלימודים של ילדינו בתפילה בציבור פעמיים בשבוע, לפני תחילת הלימודים. בזכות המניינים האלו, למדו תלמידינו לקרא עברית באופן שוטף ולעקוב אחר התפילות בבית הכנסת בשבתות ובימים טובים.

"כָּל הָאֲנָשִׁים הַמְּבֻגָּרִים הָיוּ לְפָנִים יְלָדִים קְטַנִּים, אִם כִּי מְעַטִּים מְבֵּינֵיהֶם זוֹכְרִים אֶת הַדָּבָר הַזֶּה", אמר סנט-אקזופרי.

בעקבות ההתנסות הזאת פתחנו שיעורי ערב למבוגרים שבו למדו חומש-רש"י, משנה, גמרא ולעקוב אחרי התפילות בבית הכנסת.

בבית הקהילה פעלה גם קבוצה של הצופים היהודים (E.I.F.) - שנוהלה ע"י הנציג לענייני תרבות של הקרן הסוציאלית היהודית המאוחדת (F.S.J.U.). פעילות החוץ שלהם בימי ראשון במהלך שנת הלימודים התנגשה עם שיעורי התלמוד-תורה שלנו. נתנו עדיפות ללימודים, כולל ללימודי המקצוע.

השיבוץ מחדש של אחינו המושבים מצפון אפריקה הייתה בעיה רצינית שדרשה פתרון. הממשלה הצרפתית העניקה בו זמנית מענקים להסבה מקצועית ולימודי הכשרה מקצועית בחינם.

עלה במוחי הרעיון לקרא ל-אורט: ר"ת של אירגון, בנייה מחדש, עבודה. מאחר שהכרתי את אריק שייבר, שהפך עם השנים לסגן המנהל של הרשת הזאת, עוד בתחילת לימודיי בפריז, התקשרתי אליו כדי לדעת מה דעתו על כך. תשובתו הייתה מיידית וחיובית.

מָצא לנו מנהל שיהיה מסוגל לעמוד בראש מסלול להכשרה מקצועית למבוגרים, ואנחנו נדאג לכל היתר.

האורט בטולוז

זה עתה שבתי מחגיגת הנישואין של מרסל אואקנין, וטירינר צעיר יוצא בית-הספר בטולוז. באותה הזדמנות יצא לי להכיר את אביו, מנהל לשעבר של בית הספר אליאנס (כי"ח - כל ישראל חברים) ברבאט, מרוקו, אשר יצא לגמלאות לא מכבר והגיע להתגורר בעיר ניס. העברתי את

מספר הטלפון שלו למר שייבר, ושעה קלה לאחר מכן כבר יכולתי לברך על השידוך המוצלח בין אואקנין האב ובין רשת אורט.

לאחר שהתוודע לרעיון, נשיא הקהילה מר שיל גרינפוגל התלהב אף הוא מהתוכנית, ונכנס לעובי הקורה אף הוא לטובת מימושה המהיר ככל הניתן.

בסוף חודש יוני 1962 ההכשרה המקצועית למבוגרים של רשת אורט החלה לפעול בטולוז-סנט-מרטין דו טוש, מול נמל התעופה. הקמנו במקום מזנון כשר לטובת ארוחות הצהריים אשר גם ידידינו הלא-יהודים העריכו מאוד; הם היו 50% מהבאים בשעריו של אורט טולוז.

בית הספר אורט טולוז החל את דרכו כאמור בהכשרה מקצועית למבוגרים. המקצועות הנלמדים היו: עוזר רואה-חשבון, מוכר, שיפוצניק, וסוכן מכירות. כל אחד מההתמחויות ארכה שישה חודשים. התקבלו להכשרות גברים ונשים, יהודים ולא-יהודים, אשר חפצו להשתלב בחיי החברה בעיר.

מאחר שהתלמידים שהו במקום בזמן ארוחת הצהריים, נוצר צורך למזנון כשר. הפקדתי על גב' שטרית את הקמתו ואת ההשגחה הקבועה עליו. כולם היו מרוצים, הן מאיכות הארוחות והן מרמת הכשרות. אפילו קיבלנו מחמאות מהלא-יהודים על טיב האוכל היהודי.

בשנת 1966, הפך מרכז ההכשרה המקצועית למבוגרים לבית הספר המקצועי לצעירים. הוא נחל הצלחה רבה בקרב הציבור הלא-יהודי. דווקא מספר היהודים לא היה רב, לפחות בהתחלה. עם הזמן המספר ילך ויגדל, גם אם יישאר במיעוט. ואולם, ישנם בעת ההיא כעשרים אלף יהודים בעיר טולוז.

בשנת 1970 מועתק בית-הספר לקולומיה כחמישה עשר קילומטרים מטולוז, למבנה אשר נבנה במיוחד לשם כך, עם תשתית מתאימה ללימודי יהדות ולקיום מצוות. מר ז'אן-ז'אק סבן, סגן המנהל, דאג להצלחת המבצע.

כדי להגדיל את מספר התלמידים היהודים, הוחלט להקים בבית-

הספר מחלקה "ללימוד תורה עם מלאכת-יד". למרות כל זאת התלמידים היהודים נותרו במיעוט.

מה הסיבה לכך?

מאז ומתמיד העדיפו היהודים את מקצועות הרוח על פני מקצועות עבודת הכפיים. רבי נהוראי היה אומר (קידושין פב, ע"א): "מניח אני כל מקצועות שבעולם, ואיני מלמד את בני אלא תורה". באופן אישי, דגלתי בשיטת רבן גמליאל (אבות ב, ב): "תורה עם דרך ארץ", ולא משנה מה המקצוע, תוך מתן עדיפות לערכים הנצחיים.

באותה עת זכינו לראות בצמיחתו של שירות סוציאלי בבית הקהילה, אשר נוהל על ידי גברת לאמי, עובדת סוציאלית מדופלמת, חרוצה ומסורה. עבדנו בשיתוף פעולה צמוד.

ברצון להזכיר כאן לטובה את מר אלברט כהן, נשיא הקהילה לשעבר, שאוזנו תמיד הייתה קשבת לצער הזולת מלבד המטלות הרשמיות שבהם טיפל. הוא זה אשר עודד אותי להקים מזכירות קבועה לקהילה.

מזכירות הקהילה

עד כה כל שירותי הקהילה רוכזו במשרד קטן של הרב צמוד לבית הכנסת ברחוב פלאפראט.

מעתה, המשרדים יהיו נפרדים. בכיכר לה קרוס יהיו משרדי הקהילה. המשרד ברחוב פלאפראט ישמש את הרב בלבד. מר ארמנד חסון מונה למזכיר-חשב, פקיד מנהל של ענייני הקהילה. נוסף על שעות העבודה הרשמיות שלו, הוא נכח בכל התפילות והטקסים הדתיים: חתונות, הספדים, בר-מצווה, וכו'. ישר-דרך, דייקן, מוסר ומסירות היו מנת חלקו, והוא היטיב לשרת את הקהילה. הערכתי מאוד את עבודתנו המשותפת. בזכותו מספר חברי הקהילה עלה במידה ניכרת, ועבר את האלף.

מר אלוש, איש המשמר הלאומי לשעבר שהוחזר למולדת מקונסטנטין, היה מזכירי האישי והקבוע במשרדי ברחוב פלאפראט. ענוותנותו ויושרתו היו לי לעזר רב בעבודתי השגרתית. נוסף על כך,

הוא היה האחראי על בית הקברות היהודי בפורטה סור גארון ומנהל החשבונות של ה'חברה קדישא'.

רפאל להנה, אחד מבניה של הגב' רג'ין, אם-הבית של בית הכנסת, היה מנעים אותו בקולו הערב בתפילות השבת והמועדים. הוא הכיר היטב הן את נוסח התפילות לפי נוסח אשכנז כמו גם לפי נוסח פרובאנס. הוא נפטר בטרם עת. היה לי את הכבוד העצוב לנהל את טקס הלוויה שלו.

מר פנחס פריליך, ממלא מקום שליח הציבור, בעל קורא יוצא מן הכלל, תלמיד חכם, היה האחראי על ביצוע מנהגי לווית המת על פי המסורת בלבד. וניתן היה לסמוך עליו!

הזכות הגדולה ביותר מגיעה לאשתי האהובה עבור תמיכתה ללא דופי לאורך כל הדרך.

לא אכביר יותר במילים על תוצאות עבודתי בין השנים תשי"ח-1958 ותשכ"ז-1967, בהתאם לנאמר במשלי שלמה (משלי כז, ב) "יהללך זר ולא פיך".

שתי דמויות כתבו עבודה על תקופת כהונתי כרבה של טולוז במסגרת הפקולטה למדעי החברה של טולוז: הגב' מנולסקו והגב' קולט זיטניצקי.

באנו לטולוז עם שלושה ילדים; יצאנו ממנה, תודה לא-ל ולרב חסדיו, עם שישה: סמי, יהודית, דויד, דבורה, נעמי ואריאל.

פרק שלישי
סארגמין
תשכ"ז - תשמ"ו (1967-1986)

הגענו לסארגמין ביום ראשון ג' סיוון תשכ"ז (ה-11 ביוני 1967), בסוף מלחמת ששת הימים. עם הגעתי, לקחו אותי חברי הוועד המנהל של הקהילה, בתור קבלת פנים, לאנדרטת הזיכרון של העיר, שם התקיימה הפגנה בעד ישראל. כך, הזדמן לחלק גדול של התושבים להכיר את הרב החדש של המחוז. המחוז כלל בחובו שש קהילות: סארגמין, פורבאך, סנט-אוולד, מרלבאך, ביטשה וגרוסבלידרסטרוף. לכל אחת מהן היה בית כנסת משלה, חזן וועדה נבחרת ע"י בני הקהילה. בסך הכול מדובר היה בכשלוש מאות משפחות, עם מעט מאוד ילדים בגיל בית-הספר.

והנה אני מוצא את עצמי במחוז קונקורדטורי[17] שבו הרב נחשב עובד מדינה אך ממונה על ידי הרב הראשי של הקונסיסטוריה האזורית, במקרה דנן ידידי ורעי רוג'ר קאהן. במהלך כל תקופת הימצאותו במץ

17. הערת המתרגם: הכוונה למחוז הכפוף לקונקורדט=אמנה שנחתמה בין נפוליאון בונפרטה והאפיפיור פיוס השביעי בשנת 1801, הקובעת בין היתר כי המדינה תשלם את שכר נציגיהם של דתות שונות ביניהן היהדות. כמו כן, נקבע למשל באותה אמנה כי בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים ילמדו לימודי דת או מוסר. אמנה זו בוטלה ברחבי צרפת בשנת 1905 עם חקיקת החוק להפרדת הדת והמדינה, אך נשארה בתוקף במחוזות אלזאס ולורן שהיו באותה שנה תחת שלטון גרמני ואשר התעקשו לשמור עליה גם כשחזרו לשלטון צרפתי. סארגמין שאליה הגיע המחבר היא חלק היסטורי של מחוז לורן בצפון-מזרח צרפת.

בירת המחוז, שיתוף הפעולה בינינו היה מושלם ופורה בכל התחומים הקשורים לקהילות היהודיות של נפת מוזל.

דאגתי הראשונה הייתה החינוך היהודי של הדור הבא. עלה בידי לארגן כיתות של תלמוד-תורה מייד עם הגעתי, על אף שהיה זה בסוף שנת הלימודים. היינו שלושה מורים בסארגמין עבור כעשרים תלמידים: מר ברנאר איוב, החזן הראשי, רעייתי ואני.

גם בפורבאך היינו שלושה מורים: מר ארווין בלוך, חזן הקהילה, מר גי שפינגרן מסארגמין, והרב. מספר התלמידים היה קטן במעט מזה שבסארגמין. בהמשך רעייתי החליפה את גי שפינגרן שנישא ועבר לשטרסבורג.

בביטשה הייתי המורה היחיד עבור עשרת הילדים, בימי רביעי אחר הצהריים. מרביתם היו מגיעים בימי ראשון לסארגמין להשלמת לימודי העברית והיהדות.

ה'תלמוד-תורה' של סנט-אוולד נוהל על ידי מר קלוד רוזנפלד, חזן ראשי, ורעייתו. הייתי מגיע לשם רק לביקורות או לביקורים רבניים, לטקסי חתונה או קבורה.

עבדנו על פי תוכנית הלימודים של המועצה החינוכית לתרבות יהודית של צרפת (C.E.C.J.F.) עם תוכנית מבחנים בשלוש רמות א', ב' וג' במשך שש שנים, ארבע שעות בשבוע.

לחלק מהתלמידים הייתה שעת לימוד חמישית בבית הספר התיכון של סארגמין.

ההכנות לבר מצווה הייתה נעשית בעזרת חזן הקהילה ללא מבחן נוסף מלבד ידיעת הפרשה ותפילת ליל שבת, כולל הקידוש. זכינו לראות חלק מתלמידינו ממשיכים לבית הספר היהודי ללא כל קושי.

הרב הראשי רוג'ר קאהן והמורה רוברט וייל, סגן הנשיא של הקונסטיטוריה של מוזל, היו מפקחים על השיעורים שלנו, והיו בוחנים בעל-פה באופן אישי את הנבחנים, במבחן של המועצה החינוכית לתרבות יהודית של צרפת.

מאחר שמתוקף תפקידי שימשתי גם כרב הצבאי של מץ, הייתי מגיע

לעיר אחת לשבוע. הייתי לומד דף גמרא בביתו של הרב הראשי קאהן יחד עם הרב הראשי בולץ והרב הראשי ז'רום קאהן מננסי. יצא לי לנסוע רבות במהלך כהונתי בסארגמין: ארבעים אלף קילומטר בשנה, תוך כדי הוראת התורה ושיחות חיזוק.

מלבד זאת, הצלחתי ליישם בניית מקווה, בקומת המרתף של בית הכנסת בסארגמין, כמו גם בניית סוכה קבועה עם גג נפתח. גם הקמנו עירוב סביב בית הכנסת שאיפשר לשאת במתחם זה בשבת חפצים וסידורי תפילה.

בזמני החופשי עסקתי בתרגום ספרו של הרב נויבירט "שמירת שבת כהלכתה" במהדורה הראשונה שלו, כמו גם פרק אחד מ"ספר התודעה" של הרב אליהו כי-טוב (התרגומים טרם ראו אור).

התפילות

בהתחלה התקיימו מניינים מדי ערב, בימי יארצייט, בשבתות ובחגים כמובן. בזכות נוכחותם של מספר צעירים, חברים של גי שפינגרן, יכולנו לקיים גם מניין של שחרית. הדבר נמשך לטובת אבלים שחפצו לומר קדיש בוקר וערב.

בתקופת העומר, בין פסח לשבועות, היינו מתפללים רק עם רדת הלילה, לפעמים בשעה עשר בלילה, ולא ויתרנו על מצוות ספירת ארבעים ותשעת הימים שבין יציאת מצרים למתן תורה, במניין.

המתפללים הקבועים של מניין זה ידעו כולם לספור בעברית, והיו עושים זאת אפילו במהלך העסקאות המסחריות שלהם. גם הנשים היו מקיימות את המצווה הזאת בכל ערב, בביתן. נהגנו לומר שמי שלא קיים את המצווה והחמיץ אפילו יום אחד "לא יזכה למנת עוגת הגבינה של חג השבועות".

למרות היותנו קשורים מבחינה מנהלית למחוז לורן, היינו נוהגים את מנהגי מחוז אלזאס, היות שמרבית יהודי סארגמין אמנם באו מאלזאס. הצלחתי לשנות מספר מנהגים בלתי מבוססים. לדוגמה, נטילת ארבעת המינים בחג הסוכות ברחבי בית הכנסת בראש מורכן (מנהג שבטעות

יסודו). לאחר מתן "הסברים מתאימים" הסכימו כולם להקיף את הבמה ועליה ספר התורה. כמו כן, עלה בידי לקבוע את זמן תפילת ערבית ואת זמן ערבית של ליל שבועות לפי השולחן ערוך. לכל שינוי שכזה קדם הסבר מנומק היטב. לאחר שקיבלו את הסבריי, נהגו המתפללים לומר: "וי דר רבה ויל" - כפי שהרב רוצה. מספר מתפללי בית הכנסת נבע לא אחת מהעובדה אם הרב יהיה נוכח בתפילה אם לאו.

המשפחה

בסארגמין הצלחנו לתת יותר תשומת לב למשפחתנו. בראש ובראשונה לחינוך הדתי של ילדינו.

את בננו הבכור סמי רשמנו לכיתה ח' בבית-הספר 'עקיבא' בשטרסבורג. הוא למד במסגרת פנימייתית. המרחק בין סארגמין לשטרסבורג הוא מאה קילומטרים. הוא היה חוזר הבייתה אחת לחודש. אלה היו כללי הפנימייה. ברם, בהזדמנות אחת הוא חזר פעם נוספת בפרק זמן זה, היה זה כדי לחגוג את בר המצווה שלו, בשבת חנוכה. היה קר מאוד באותה תקופה וירד שלג רב. הדרכים יצאו מכלל שימוש. לאירוע שקיימנו ביום ראשון הגיעו אך מעט מאוד אנשים מהסביבה. בשנה לאחר מכן שלחנו אותו לישיבה של אקס לה בן והוא הרגיש שם מאוד בנוח. הוא נותר שם ארבע שנים עד בחינת הבגרות.

לאחר מכן החל לימודי אדריכלות בשטרסבורג[18], שם נישא ל-אן לוי ונולדו להם שלושה ילדים: שתי בנות - בתיה ונעה, ובן - אליצור. שם הוא עובד בתור אדריכל. אן אשתו עובדת בניהול ותחזוקת נדל"ן. שניהם עובדים באותו משרד.

---

18. הערת המתרגם סמי גרינברג: בראשית שנות השמונים של המאה הקודמת התגבשה לה קבוצה קטנה של בעלי מקצוע יהודים שהיו נפגשים אחת לשבוע ללמוד ולהתמקצע ללא כל עלות מצדם אצל ג'ורג גלב ז"ל, יהודי יקר ונדיב משטרסבורג, במקצועות האדריכלות, התכנון והבנייה. בין חברי הקבוצה הזאת היו סמי רוזן, שרק החל את דרכו באדריכלות, מוני אסייג, לאה אמסלי, וגם אבי - ג'ראר גרינברג - שלמד שם לשרטט תוכניות בניין. נוצרו בין חברי הקבוצה קשרי ידידות ובכל שבוע היו מתארחים לארוחה אצל מישהו אחר מחברי הקבוצה.

גם יהודית למדה בבית-הספר 'עקיבא' בכיתה י'. היא שבה לסארגמין לקראת כיתה יב'. ואז היא נסעה ללמוד בגייטסהד באנגליה לשנתיים. לאחר מכן החלה בלימודי עברית ואנגלית. היא נישאה למארק קוגל. נולדו להם שלושה ילדים: ראובן, אבידן, וצילה. בעלה מהנדס מחשבים בחברת אלקטל. היא מורה מוסמכת לעברית; מלמדת בתיכון ע"ש פסטר בעיר ניי. הם מתגוררים בפריז.

דויד נסע ללמוד באקס לה בן החל מכיתה ח'. הוא נשאר שם שנתיים. אחר-כך, הלך למונטריי בשוויץ גם שם למשך שנתיים. את כיתה יב' עשה במכון אשל בשטרסבורג. לאחר תעודת הבגרות נסע לישראל ללמוד במשך שנה בישיבת אלון שבות. לאחר מכן למד לימודי חשבונאות וניהול באוניברסיטת בר-אילן במשך שלוש שנים. הוא נשוי לסנדרין שימח. יש להם חמישה ילדים: שפרה, יהושע, צבי, נתנאל ועזרא. הם גרים בפריז.

דבורה נסעה ללמוד בסמינר לבנות באקס לה בן בכיתה י'. היא חזרה להיבחן בבחינת הבגרות בשטרסבורג, שם המשיכה ללמוד לימודי השפה העברית בפקולטה למדעי הרוח ומדעי החברה. היא סיימה לימודי תואר שני ונישאה לאלברט סבג, רופא משטרסבורג. להם שישה ילדים: נעמה, גמליאל, איילה, נתן, פרל ולאה.

גם נעמי למדה בסמינר של אקס לה בן וחזרה לשטרסבורג לקראת כיתה יב'. לאחר מכן נסעה לישראל למדרשת אורות שם למדה במשך שנה. בשובה לצרפת נישאה ליואל דנן. הם הביאו לעולם שמונה ילדים: שרה, מרים, אלי, מיימון, יאיר, אוריאל, דניאל ואנה.

אריאל, אחיה התאום של נעמי, סיים את לימודי התיכון שלו בישיבה של מונטריי. הוא נסע לשנה לישיבת אלון שבות בישראל, חזר לצרפת ולמד לימודי תעודת טכנאי מתקדם (B.T.S.) במחשבים בשטרסבורג. הוא הקים חברה לאחסון ממוחשב: "Banque Alsacienne d'Archives" (בנק ארכיון של אלזאס) אשר התפתחה יפה. בשעה שאני כותב שורות אלה, הוא נשוי החל מה-12 בדצמבר 1999 לאסטל פרץ ולהם שש בנות: קרן, לינור, אדל, אלכסיה, אליז ושרה-רבקה.

ילדינו הם עבורנו מצד אחד הנחמה שלנו ומאידך התרומה שלנו לבניין מחדש של עולמו של הבורא שהנאצים הרסו חלקית. אבי-אמי -

רודולף קאהן - נורה למוות בבלגיה בקפצו מרכבת המגורשים שהייתה בדרכה לאושוויץ. הוריי וחמש אחיותיי נספו כולם בשואה, ולא הזכרתי את קרובי המשפחה של הסבים והסבתות משני הצדדים.

מעולם לא הייתה האמרה התלמודית הבאה מדויקת יותר: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר "וכל בנייך לימודי ה' ורב שלום בנייך" (ישעיהו נד, יג) - אל תקרי בנייך אלא בונייך" (ברכות סד). הילדים היהודים אשר נולדו לאחר השואה הם בוודאות בוני שלום. ולו בעצם היותם - הם נוקמים את נקמתנו מאת מהרסי היקום. ואם נוסף על כך הם גם עדים של מי שהיו עדי-ראיה למחנות המוות ולתאי הגזים, הרי שהם הופכים לחומה בצורה המונעת כל הרס שמישהו יכול להעלות בדעתו לעשות.

ג / היציאה לגמלאות - שטרסבורג תשמ"ו - תשע"ה (1986-2015)

פרק ראשון

היציאה לגמלאות - הסידור הקהילתי

הקריירה שלי לא הייתה תמיד סוגה בשושנים בלשון המעטה. היו מצד אחד היחסים בין הרב למנהיגי הקהילה ומצד שני בין הרב והמתפללים.

רב ונשיא

בקלרמון פראן בין השנים תשי"ג-תשי"ח (1953-1958) הכתירו אותי בתואר "מנהיג רוחני", המצאה של הנשיא יוסף אנקווה.

בהיותו חבר המפלגה הסוציאליסטית הצרפתית הוא חפץ ליישם בקרב הקהילה את עיקרון הפרדת הדת מהמדינה. המדינה - זה היה הוועד המנהל. הייתי משתתף באספותיו באופן קבוע ללא זכות הצבעה, אלא זכות לייעץ בלבד. עצה שיכלו להתחשב בה או שלא.

לאחר שהבינותי את השיטה, נזהרתי לא לנקוט שום עמדה באספות הוועד מבלי שנועדתי תחילה עם הנשיא, במיוחד אם רציתי שלתוכניתי יהיה סיכוי להתקבל. ההקפדה על הכלל הזה זיכתה אותי בידידות אמיתית מצדו. התוצאה מכך היה שיתוף פעולה פורה בתחום הפולחן הדתי ובתחום התרבותי ואפילו החברתי.

ההרפתקה בשטרסבורג

מאחר שנשיא הקהילה החדש של סארגמין לא הסכים שאגור

בשטרסבורג ובד בבד אכהן כרב של מחוז סארגמין, נאלצתי לנצל את זכותי לפרישה לגמלאות כבר בחודש כסלו תשמ"ו (דצמבר 1986), בגיל 62. כוונתי הראשונה הייתה להמשיך בתפקידי עד גיל 65 כדי לעבור שלושים שנה בשירות קונקורדטורי[19] וכך ליהנות מהתוספת המשפחתית שהיוותה 25% מסכום הפנסיה. נשיא זה אשר סירב לגלות רגישות לבקשתי אילץ אותי להפסיק את עבודתי לאלתר. וכך אמנם עשיתי.

אך ראה זה פלא!

שר הכלכלה והאוצר, פייר ברגובוי, בדיוק העניק לעובדי המדינה בתחומי הדת את הזכויות של שירות המדינה הכללי: יכולתי אפוא ליהנות מהתוספת המשפחתית לאחר 24 שנת שירות.

"נס" שני: ועדת הערעורים של הביטוח הלאומי הכריזה עלי כבלתי כשיר לעבודה, לאור הגירוש שלי לאושוויץ. אי לכך יתר הפנסיות הקטנות שלי לא ינוכו מהסך הקבוע המוענק בגיל 65.

לפני שהגענו הלום, היה עלינו לעבור שנתיים של חששות ומצוקה חומרית. זה לא מכבר רכשנו דירה בשטרסבורג בעזרת הלוואה בנקאית להחזר תוך שמונה שנים, בגובה של 5,000 פרנקים בכל חודש. ההרפתקה שלי בשטרסבורג החלה עם תוכניתי להקמת בית-ספר לחזנים בבירת היהדות הצרפתית.

בית-הספר לחזנים

בראשית שנות השמונים יזמתי תכנית להקמת בית-ספר לחזנות בשטרסבורג. מר ברנאר איוב, אחד החזנים הראשיים המדופלמים האחרונים, עזב את סארגמין לטובת בריסל. הכשרתי אפוא את מר ישראל סוויסה לתפקיד זה, והוא מילא אותו בכבוד הראוי. אלא שגם הוא שאף לעבור לקהילה גדולה יותר. הוא מונה מאוחר יותר בקולמאר במחוז ריין עילית (הו-רן) שם עדיין נהנים מכישוריו. הצורך בהכשרת דור חדש של חזנים הורגש בעיקר במחוז אלזאס-לורן ובמחוזות הסמוכים. זה מה שעמד בבסיס יוזמתי להקמת בית-ספר לחזנות.

19. עיין לעיל הערה 19.

בחרתי בעיר שטרסבורג מסיבות מובנות: בעיר זאת שכנו מוסדות יהודיים רבים, שיכלו לספק לנו תלמידים, אם אפשרות לפנימייה, מורים למוסיקה ולמקצועות היהדות, מקומות להתמחות בהם ולמשרות עתידיות. הצגתי את תוכניתי ללא דיחוי לפני הרבנים ואנשי הקונסיסטוריה של האזור.

כאשר הצגתי את התוכנית לפני האחראים לנושא בקונסיסטוריה האזורית, הם הביעו עניין רב. נשיא הקונסיסטוריה של ריין תחתית (בה-רן), רנה וייל, אפילו שלח לי מכתב ברכה על היוזמה והתוכנית. ואולם, הרב הראשי של מחוז רן תחתית לא ראה בעין טובה את ייסודו בשטרסבורג.

היות שלא הצלחתי לגבש הסכמה של כולם, החלטתי לנטוש את היוזמה.

לאחר חמש-עשרה שנה, בשנת תשנ"ו-1996, לאחר שכבר גרתי בשטרסבורג מזה עשר שנים, הרב הראשי של ריין עילית (הו-רן), ז'קי דרייפוס, ביקש ממני להעביר לו את התוכנית שהכינותי בזמנו. נעניתי ברצון ואיחלתי לו "בהצלחה!" מכל הלב בדרך להגשמתה. "אַשְׁרֵי הַמְחַכֶּה וְיַגִּיעַ" (דניאל יב, יב) - גם אם צריך לחכות עד הפנסיה בשטרסבורג.

שטרסבורג

מאז הגעתי לשטרסבורג, בחודש אלול תשמ"ה (ספטמבר 1985), התבקשתי ללמד תורה, פרשנות רבנית, משנה, גמרא, ודקדוק עברי. השתדלתי לעזור לעמיתים שלי במלאכתם היומיומית מבלי להטיל צל על אף אחד מהם. אם קיבלתי שכר על עבודתי הייתי מעביר אותו לאלתר לטובת מפעלי ההוראה היהודית של העיר. נעניתי בחיוב לבקשת ביה"ס 'עקיבא' ולימדתי שם בהתנדבות את הנערות הצעירות שיעור בפרשת השבוע עם מפרשים: כיתות י' ו-יא'.

מדי פעם בפעם אני ממלא את מקומו של הרב אלן וייל ב'מרכז', ובאופן כללי, אני עומד לרשות כל עמיתיי למקצוע.

בכל שבוע אני מפרשן את פרשת השבוע במשך רבע שעה ברדיו 'יודייקה' של שטרסבורג. בקושי הצלחתי למצוא זמן לתרגום המשנה

מסכת 'הוריות' במסגרת הסדרה "chantier du Rabbinat Français". אין לי פנאי להשתעמם. גם החזנים היו קוראים לי מעת לעת. שמחתי שהתאפשר לי לעזור לעמיתים וידידים. מעולם לא נמנעתי לומר לתלמידיי שאני זקוק להם יותר משהם זקוקים לי. "יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק" אומר התלמוד (פסחים קיב ע"א).

בימים אלה אנו לומדים כל בוקר לאחר התפילה דף תלמוד יומי מפי הרב וייל. אנו קבוצה קבועה של כשישה לומדים. ישנן קבוצות נוספות בשטרסבורג, אולי גדולות מזו שלנו, הלומדות את הדף היומי.

הקהילה היהודית של שטרסבורג היא קהילה ראויה לחיקוי. היא מתחדשת מעצמה מבלי צורך ביבוא חיצוני, בזכות הלידות הרבות בקרב המשפחות הדתיות.

כעשרה מניינים פועלים מדי יום בוקר וערב.

ישנן שלושה בתי כנסת ומרכז קהילתי: אחד אשכנזי, אחד ספרדי והשלישי מעורב. זהו סימן מובהק לקהילה חיה, שאינה קופאה על שמריה, הפתוחה לכל הזרמים ביהדות המקורית. בתי הספר היהודיים הנם הערובה לקיומה.

"אמר ריש לקיש משום רבי יהודה נשיאה: אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל **ת**ינוקות **ש**ל **ב**ית **ר**בן" (שבת קיט ע"ב) - מארבע המילים האחרונות יצרו את ראשי התיבות: תשב"ר.

בתי-הספר

ישנם בשטרסבורג שלושה גני ילדים: 'גן שלום', צעדים ראשונים וראשית חכמה, וגן חב"ד. בסך הכול לומדים בהם כחמש מאות ילדים, בנים ובנות, בגילים שלוש עד שש. ישנם שני בתי-ספר לכיתות היסודי בלבד: יהודה הלוי ותשב"ר; כשבשניהם שלוש מאות תלמידים. שני בתי ספר הכוללים יסודי ועל-יסודי יחד: עקיבא - על שבע מאות תלמידיו - חב"ד; ארבעים, אשל: על יסודי בנים בלבד; ארבעים, בינה: על-יסודי בנות; עשרים. דהיינו בסה"כ אלף ושש מאות תלמידים לערך. מדובר

בכמחצית מהילדים היהודים בגיל בית הספר בשטרסבורג. ומזה זמן לא רב החל לפעול בה מעון חלקי (אלטה-גרדרי) לגיל הרך.

שטרסבורג יכולה להתפאר בכך שהיא מאכלסת בין חומותיה ישיבה לסטודנטים, המהווה חממה ליהודים החדשים תושבי שטרסבורג הנאמנים לתורה.

בהנהלתו של הרב אליהו אביטבול היא קולטת סטודנטים יהודים תוך כדי לימודיהם, מכל התחומים, ומאפשרת להם לרכוש ידיעות ביהדות ולחיות על פי ההלכה. כמו בכל מוסד מסוג זה, לומדים שם בעיקר תלמוד בליווי רב או בחברותא. ניתן למצוא בישיבה אינטלקטואלים שהתגיירו החפצים לרכוש מקורות חדשים באמצעות "חיכוך" עם תלמידי חכמים אמיתיים. מתקיימים שם שיעורי ערב עבור אלה העובדים במשך היום. יש הלומדים שם בחצי-משרה, אחרים יום אחד בשבוע. הישיבה מקרינה מעבר לגבולות העיר-המקום והזמן. היא מהווה את עתיד הקהילה.

הגן "צעדים ראשונים" וביה"ס תשב"ר כמו גם המעון החלקי הם פרי יצירתם של בוגרי הישיבה. חלק גדול מתלמידי בתי הספר העל-יסודיים - עקיבא ואשל - הם בניהם של אותם בוגרים. הם נבחנים בבחינות הבגרות על מנת לאפשר להם ליישם את האמרה בפרקי אבות (ב, ב): "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ".

פרנסיס אש, נשיא עמותות הצדקה היהודיות להכשרה מקצועית אחראית, מפקח מקרוב על אותם מוסדות לימוד. הוא גם זה אשר יזם את הקמתם של מכון 'אשת-חיל' - הסמינר לבנות, ואת 'הכולל' - מכון תלמודי.

'מרכז נֶהֱר' דומה לכוורת רוחשת מקולות לימודם של הלומדים היהודים של שטרסבורג. הוא מהווה קורת גג לפעילות תרבות מגוונת: שיעורי תורה ומשנה לנשים, הרצאות בנושאים אקטואליים שונים, אירוח של כתות מביה"ס יהודה הלוי כשהמרכז הקהילתי עבר שיפוץ, מועדון 'הימן' לגיל השלישי, והקונסיסטוריה של מחוז רן תחתית (בה-רן). אולם האירועים שלו משמש לעתים כמקום תפילה. הוא גם עומד לרשות המתפללים הרוצים לחגוג שמחה משפחתית.

ביה"ס אורט, הנמצא באותו רחוב סלניק, קולט לשורותיו יהודים

ושאינם יהודים. שמו הולך לפניו על ההוראה המצוינת שלו וההכנה המעולה שלו למבחני הבגרות הטכנולוגית. הוא גם מכין למבחני האקדמיות הלאומיות הגבוהות (les Grandes Ecoles nationales). קיים בית כנסת בתוך בית-הספר, הפועל בשבתות וימים טובים ובהזדמנויות מיוחדות: מסיבות בר-מצווה, בריתות, וכו'.

ברחוב סלניק ישנם שני בתי תפילה הפועלים מדי יום ביומו, ערב ובוקר. יש מי שבא לשם כדי ללמוד תורה ותלמוד אחרי התפילות.

המסחר במוצרים כשרים פורח בעיר.

עתיד הקהילה נראה מובטח בתנאי שתוסיף להתפתח בהרמוניה. אין לשכוח את התרומה הברוכה שהביאו אִתם יהודי צפון-אפריקה. הבדלי הנוסח והמנהג העשירו באופן ניכר את חיי התרבות של הקהילה.

בשנת תשכ"ה-1965 בהיותי שוהה במינכן ליד מיטתו של דודי ניצול מחנות המוות, כתבתי לאשתי את התרשמותי בדבר עתיד הקהילות היהודיות בצרפת. היה זה בשנתי השמינית כרבה של טולוז. הפירות שראיתי בעמלי לא תאמו את ההשקעה האישית הרבה. אולי יש צורך לשנות את השיטה או את המקום, כתבתי לה אז.

ואכן, ה"מאזן הכללי" של כהונתי בסארגמין התברר כמוצלח הרבה יותר מכל הבחינות. יכולתי להשקיע הרבה יותר בחינוך והוראה. לילדינו נוצרה ההזדמנות ללמוד בבית הספר היהודי בשטרסבורג ולהתחבר עם חברים בעלי שאיפות דתיות כשלהם.

לאחר שהתיישבתי בשטרסבורג, ללא טרדות חומריות, שוב שיניתי שיטה בכך שהכנסתי את עצמי להרפתקה עם המון סימני שאלה.

פרק שני
מסקנות בעניין השואה

בבואי לסכם את הזיכרונות מחיים שלמים אשר הטראומה של השואה והשפעתה ניכרים בהם בכל מקום, חשוב להביא כאן את המחשבות הבאות אשר רשמתי בשנת תשמ"א-1981 לרגל מפגש ניצולים שהתקיים בירושלים בין התאריכים י"ב-ט"ז סיוון (14-18 ביוני 1981).

מבחינה אישית, הרגשתי כי אני נוכח במעמד אשר הקנה לי מודעות בדבר משמעות השואה.

איני שייך לאלה אשר היו מסוגלים כבר לאחר המאורע לפרשן אותו. הייתי חסר אונים הן מבחינה פיזית והן מבחינה נפשית, הייתה חסרה לי שלווה פנימית, ניסיון-חיים ובעיקר מרחק הזמן הדרוש לכך. יחד עם זאת לא נמנעתי מלדבר על הנושא כאשר נשאלתי אודותיו. לעתים קרובות שיחות מעין אלה היו מסתכמות באשרור עובדת קיומם של מחנות המוות ותאי הגזים.

לאחרונה, ורק לאחרונה, מאז שצעירי ילדיי הפכו מקטינים לבגירים, הייתי נשוא ל"חקירה" של ממש מצד קרוביי בעניין השואה. ככל הנראה היו צריכים להגיע לגיל הנדרש כדי להיות מסוגלים לקבל ירושה המחייבת אותם: היורש הרי אמור להצהיר כי הוא מסכים לקבל את חלקו בירושה.

אם נוסיף את השנים של הדור החדש לזמן הנדרש עבור הקליטה החברתית של ההורים, אנו נגיע לארבעים שנה בערך, זהו גם פרק הזמן ששהו אבותינו במדבר.

ללא צאצאים, אין העברה מדור לדור. זן הסיבה שהמפגש הזה לא יכול

היה להתקיים מוקדם יותר. נדמה היה לי, כאן ליד הכותל המערבי, כי אני עומד לרגלי הר סיני בדיוק כמו אבותינו לפני שלושת אלפים וחמש מאות שנה. ואכן, גם אבותינו אלה, לפי המסורת, נתנו כערבון להתחייבותם להישאר נאמנים לתורה - את צאצאיהם.[20]

התקיימה השבעה של בני הדור שלאחר השואה לפני הכותל המערבי. זה היה רגע השיא והמרגש ביותר של המפגש כולו. כולם כאחד ענו ואמרו: "אנו מקבלים עלינו את צוואתם של שורדי השואה".

מה כוללת הצוואה? שישה מיליון שמות החקוקים בזיכרונם של כל יהודי, וצעקה אחת בודדה: "זכור!"

שישה מיליון חיים, שישה מיליון מוקדים, שישה מיליון מזבחות, ואף לא מלאך אחד כדי לעצור את יד התליין.

שישה מיליון מתים על קידוש השם, בטוחים בצדקת דרכם, בוטחים בהבטחה כי "ביום ההוא יהיה השם אחד ושמו אחד".

ה-Holocauste = בצרפתית: קרבן העולה, ככינוי לשואת יהודי אירופה

לא כולם תמימי דעים בקרב היהודים הצרפתים בדבר הכינוי הזה למאורעות. אנו מכירים את קרבן העולה של אברהם אבינו, בעברית : עקדת יצחק (בראשית, פרק כב). אנו מזכירים את הזכות הזאת להגן בעדנו

---

20. הערת המתרגם: ככל הנראה כוונת הרב למובא במדרש שיר השירים רבה פסוק ד פרשה א, או במילים קצת שונות במדרש תנחומא פרשת ויגש ב בזאת הלשון: "בְּשָׁעָה שֶׁבִּקֵּשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִתֵּן אֶת הַתּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל, אָמַר לָהֶם: תְּקַבְּלוּ תוֹרָתִי. אָמְרוּ לוֹ: הֵן. אָמַר לָהֶם תְּנוּ לִי עֲרֵב שֶׁתְּקַיְּמוּ אוֹתָהּ. אָמְרוּ לוֹ: אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב יִהְיוּ עֲרֵבִים. אָמַר לָהֶן. אֲבוֹתֵיכֶם הֵן בְּעַצְמָם צְרִיכִים עֲרֵבִים. אַבְרָהָם אָמַר, בַּמֶּה אֵדַע (בראשית טו, ח). יִצְחָק אָהַב אֶת שׂוֹנְאַי, דִּכְתִיב: וְאֶת עֵשָׂו שָׂנֵאתִי (מלאכי א, ג). יַעֲקֹב אָמַר, נִסְתְּרָה דַרְכִּי (ישעיה מ, כח). אָמְרוּ לוֹ: בָּנֵינוּ יִהְיוּ עֲרֵבִים שֶׁלָּנוּ. מִיָּד קִבְּלָן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְנָתַן אֶת הַתּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: מִפִּי עוֹלְלִים וְיוֹנְקִים יִסַּדְתָּ עֹז (תהלים ח, ג). לְפִיכָךְ כְּשֶׁיִּשְׂרָאֵל מְבַטְּלִין אֶת הַתּוֹרָה, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פּוֹרֵעַ מִן הָעֲרֵבִין, שֶׁנֶּאֱמַר: וַתִּשְׁכַּח תּוֹרַת אֱ-לֹהֶיךָ אֶשְׁכַּח בָּנֶיךָ גַּם אָנִי (הושע ד, ו).

בימי הדין: ראש-השנה ויום הכיפורים. ברם, הדמיון לאירוע העקידה הוא חלקי בלבד: הזכות הזאת אכן צריכה להאיר על האנושות כולה, ועל עם ישראל בפרט. ואולם, לצערנו, האומות לא שמעו לקריאת הא-ל "אל תשלח ידך אל הנער" ונהרגו על ידן שישה מיליון יהודים.

בעיני התורה קרבן העולה הוא המעולה שבקרבנות. בשר הקרבן עולה כליל על המזבח. 'OLOH כמו 'עולה' בעברית בהגייה אשכנזית - הוא הקרבן היומי בתקופת בית המקדש בירושלים: "עולת תמיד". בימינו התפילות הקבועות תפסו את מקום הקרבנות, על פי דברי הנביא ישעיהו: "נשלמה פרים שפתינו" (ישעיה, יד', ג'). תפקידן הוא לשמר את הקשר בין הבורא ליצוריו כמו גם את השלום בקרב בני האדם.

אנו רחוקים אפוא ממשמעות השם Holocauste שאימצו חלק מהאנשים כדי לתאר את השמדת היהודים שחוללו הנאצים. ניתן עוד לדבר ארוכות בנושא. באשר לי, הייתי רוצה שיראו את האירוע הזה כמגדלור המאיר את העתיד, ולא כקבר אחים.

אין בכוונתי להתנבא ואפילו לא לצפות את הבאות. אני בקושי מעז לגשת לנושא. קשה להיות בו זמנית גם שחקן בהצגה וגם צופה. הדורות הבאים יהיו מסוגלים יותר מאתנו לדבר על זה בצלילות הדעת.

במהלך המפגש הזה ניסינו להתמקד בפן אחד בלבד של השואה: מה ניתן לעשות כדי לזכור אותה תמיד?

במשך חמישה ימים חשבתי מתוך כל הכבוד שרוכש בן לאביו על מילותיו האחרונות של אבי ז"ל: "הישאר בחיים בני ואל תשכח". היה זה ביום ראשון ה-11 באוקטובר 1942. דבריו אלה שיכנעוני ללכת להסתתר ולא ללכת אחריו לכיכר השוק לשם אספו את היהודים לפני גירושם לטרבלינקה. למחרת, ב-12 באוקטובר, הוא נרצח על ידי אנשי הס"ס בנסיבות שאינן ידועות לי. אך יש בידי מסמך מבית המשפט של אוסטרובצה המאשר זאת. שמונה ימים לאחר מכן הייתה לי הזכות העגומה לקבור אותו יחד עם קרבנות נוספים בבית הקברות היהודי בתוך קבר אחים. היינו שלושה ליהנות מעצתו. ועודנו שלושה בשעה שאני כותב שורות אלה.

בתוך עשרת אלפים שורדי שואה, שמעתי אין ספור פעמים את

המילים: "לזכור ולהעיד", כמו הציווי הא-לוהי בעניין יציאת מצרים, דברים טז, ג: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך".

אין אדם או לכל הפחות אין יהודי שאינו מכיר את הדיבר הראשון של עשרת הדיברות: "אנוכי השם א-לוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (שמות כ', ב')

האם יש לראות במפגש הזה על אדמת ארץ ישראל שנקרא "משואה לתקומה" את אותו היחס שבין יציאת מצרים לבין ההתגלות על הר סיני?

מבלי שאדע לענות על שאלה זו, אני סבור שיש לזכור את השואה באותה מידה שזוכרים את יציאת מצרים ואת ההתגלות על הר סיני.

ניתן כאמור לדון עוד רבות האם המונח "Holocauste" מתאים לבטא את השמדת העם היהודי. דבר אחד ניתן לומר בבטחה, כפי שהיהדות ראתה לאורך הדורות את עקידת יצחק, כך גם אפרם של ששת מיליוני היהודים הונח אז על הר המוריה לפני השם ולפני העולם כולו, כדי שאסון כזה לא יישנה לעולם, ושזכותם של הקרבנות יעמוד לנו במאבק קיומנו.[21]

במאמר שכתבתי בכתב העת אלמנך של הקק"ל לרגל שנת היובל למרד גטו ורשה - שטרסבורג 1993 - ציטטתי את עמנואל רינגלבלום שכתב ב"דברי ימי גטו ורשה" עמוד 322, בהוצאת רוברט לאפון, תחת הכותרת:

"למה? השאלה עדיין בתוקף"

למה?

מדוע לא התנגדנו כאשר החלו בגירושם של שלוש מאות אלף יהודי ורשה?

למה נתנו להם להוביל אותנו כצאן לטבח?

---

21. ראוי לציין שהמונח שואה (שפירושו בעברית אסון נורא) החליף - ובצדק - את המונח "Holocauste" בקרב דוברי צרפתית רבים, בזכות סרטו המונומנטלי של קלוד לנצמן 'שואה' (תשמ"ה-1985).

מדוע שיחקה השעה לאויב כל-כך?

למה הקלגסים לא ספגו שום אבדה?

מדוע חמישים אנשי ס"ס - ויש אומרים אפילו פחות מזה - בעזרתם של כמאתיים אוקראינים וכמות דומה של ליטאים, הצליחו כל כך במשימתם?

את תשובותיו של רינגלבלום ניתן לסכם בשתי מילים: "שטיפת מוח", שיטה שהס"ס פיתחו לכדי אומנות של ממש.

ועוד יש לומר, כי במשך אלפיים שנה חינכו אותנו כיצד להילחם על החיים ולא נגדם, גם אם אלה חייהם של אויבינו המרים ביותר.

עם כל זאת, המרד לא היה לשווא. בעיני הגויים הוא השיב לנו את הכבוד אשר הם עצמם גזלו מאתנו.

יתר על כן, הוא חיבר בין אלה שמתו על קידוש השם לפני 1800 שנה תחת השלטון הרומאי בארץ ישראל - מחד, ובין מאות אלפי היהודים שהתאספו בכיכר המיונים - האומשלגפלץ - עטורים בטלית ותפילין - מאידך. אלה כמו אלה לחמו בקרב שהניצחון בו ידוע מראש, זהו הקרב "לקידוש שם שמים של המתים על קידוש השם".

נכון הדבר כי ניצולים רבים מהשמדת העם הנאצית מגדירים את עצמם לעתים כחסרי דת. ואולם, הם יודעים היטב כי ללא נס משמים, לא ניתן היה לשרוד. עמנואל רינגלבלום חוזר על כך בהזדמנויות חוזרות ונשנות בדברי ימי גטו ורשה שלו: בעמוד 304 ועוד...

אולי הנם בעצם מאמינים שאינם מודעים לעצמם, אנשים הנקשרים לאברהם, ליצחק וליעקב, ואף למעלה מכך למי שאמר והיה העולם?

פרק שלישי

סיכום חיים שהוקדשו לידיעת התורה

בתור ניצול שואה אני מנסה לחשוב על משמעותה.

לאחר שמצאתי את עצמי נטול כל אמצעי להישרדות גשמית, הרי שללא חסדי שמים לא הייתי כאן היום כדי להעיד.

חובה על צאצאיי ועל כל המאמינים בא-ל להנציח את העדות הזאת כדרך שהם מנציחים את מעמד הרב סיני. "רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד, פֶּן-תִּשְׁכַּח אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן-יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ, כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ; וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ, וְלִבְנֵי בָנֶיךָ" (דברים ד, ט).

אני מבקש בכל לשון מאחינו בני עשו וישמעאל -נוצרים ומוסלמים - לחדול מכפיית האמונה בא-ל באמצעי לחץ שונים פן יאבדו את "יסוד אמונתם בא-ל" ויאבדו מן הארץ כמו הנאצים והקומוניסטים הסובייטים. זו תהיה אבדה לאנושות כולה המתקדמת בצעד בוטח לעבר ימות המשיח שבהם "וגר זאב עם כבש" (ישעיה יא, ו).

אני מרשה לעצמי להזכיר כיצד פעל הא-ל בבואו לתת תורה ישראל:

"וַיָּבֹא מֹשֶׁה, וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם; וַיָּשֶׂם לִפְנֵיהֶם אֵת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה'". "וַיַּעֲנוּ כָל-הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ, כֹּל אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה; וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה אֶת-דִּבְרֵי הָעָם, אֶל-ה'" (שמות יט, ז-ח).

בהזדמנויות שונות משתמשת התורה בעובדת העדות החיה. אזכיר שתיים מהן הקשורות לענייננו.

"**אַתֶּם רְאִיתֶם**, אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרָיִם; וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל-כַּנְפֵי נְשָׁרִים, וָאָבֵא אֶתְכֶם אֵלָי" (שם, שם ד) - זה היה לפני מעמד הר סיני. ולאחריו

- "וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה, כֹּה תֹאמַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: **אַתֶּם רְאִיתֶם** כִּי מִן-הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם" (שם כ, יח).

מאחר שהייתי עד למאורעות האלה, איני יכול שלא להעיד. לולא הזעזוע של השואה, לעולם לא הייתי עוזב את פולין ארץ מולדתי וככל הנראה לא הייתה לי ההזדמנות לכתוב שורות אלה.

מבחינתי האישית אני משתדל לראות את הצד החיובי שבדבר: את השיעור הנלמד מכך עבור העם היהודי בפרט, ועבור אומות העולם בכלל. איני יודע אם קיים קשר בין התחוללות השואה ובין תחייתה-הקמתה של מדינת ישראל. עובדה היא כי ללא הזעזוע, יהודים אשר כמוני לא היו עוזבים את ארץ מולדתם כדי ללכת אל הלא-נודע כפי שעשה אברהם אבינו. למרות ידיעותינו בתנ"ך ובתלמוד אודות ארץ-ישראל, רחוקים היינו ממנה במחשבה, במרחב ובזמן. אמנם היו יחידים וקבוצות של יהודים ששבו לארץ אבותיהם. אחת מסבתותיי אמנם נסעה בשנת תר"ס-1900 למות בארץ-ישראל; היא חיה בה עד שנת תרע"ז-1917 ונטמנה בהר הזיתים. היא חיה עד קרוב לגיל מאה. נטישת הגלות היא ללא כל ספק התוצאה החשובה ביותר של השואה.

השלכה נוספת: ההבנה של גורלנו כעם והשיבה למקורות היהדות המקורית. מכאן נבעה החלטתי לייעד עצמי, גם אם באיחור, להיות רב בישראל: "ללמוד וללמד, לשמור ולעשות את כל דברי תלמוד תורתך באהבה" (תפילת שחרית).

זיכרון השואה הוא גם עניין לאומות העולם.

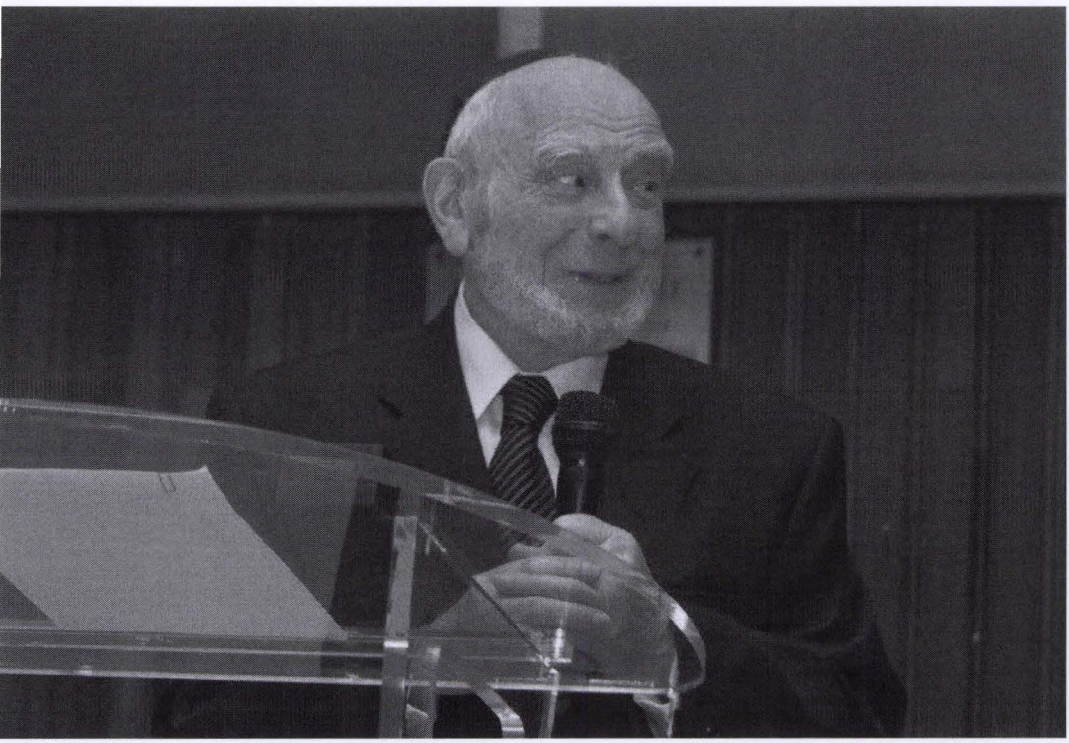
בתקופה של מידע זמין ומיידי, הן אינן רשאיות להישאר אדישות לעבר שלהן: לולא אדישותן לצרת הזולת, השואה לא הייתה מתחוללת. המסר של השואה מופנה לכל אחד ואחד אשר אינו חפץ לראות את הזוועות הבלתי נתפסות של תאי הגזים והמשרפות חוזרות על עצמן.

לעולם לא עוד!

"אמר רבי חנינא: גדול מצווה ועושה, ממי שאינו מצווה ועושה" (קידושין לא, ע"א).

באחד הימים בעודי מכהן כרב בסארגמין התלוננתי בפני ידידי הטוב

רוג'ר קאהן, אז רבו הראשי של מחוז מוזל, שהפירות שאני רואה בעמלי אינם תואמים את המאמץ שאני משקיע. תשובתו הייתה: "אנחנו עמלים עבור הדורות הבאים". נאמן לקביעה זו, איני מצפה יותר לתוצאות מכל סוג שהוא, והיום עוד פחות לאחר שהנני חופשי מכל אחראיות רבנית. אני מסתפק בעובדה שאני יכול לתת. אני חוזר ושונה באוזני תלמידיי את הפתגם התלמודי מפסחים קיב ע"א: "יותר משהעגל רוצה לינק, הפרה רוצה להניק". לא מגיעה לי אפוא כל זכות מיוחדת על מה שאני עושה. אני תפילה לה' שייתן לי להמשיך כך לאורך ימים ושנים, לשרת אותו בענווה, לקדש את שמו בעולם, באמצעות העדות, באמצעות הלימוד, באמצעות הוראת התורה.

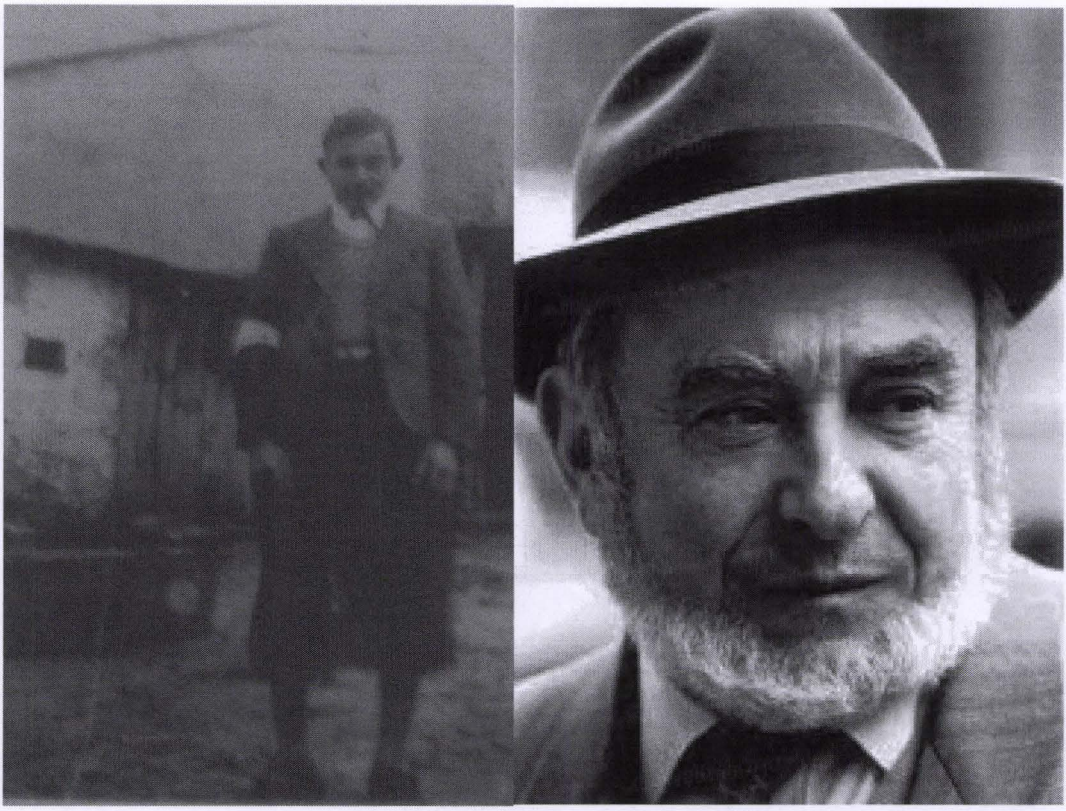

איתור מסדר כבוד ממדינת צרפת תשע"ב

Lucien Cattan, Georges Vajda, Léon Algazi, grand Rabbin Liber, Rabbin Soil et Rabbin Guggenheim

Toledano, élève Hazan, Poliatchek, Roitman, Schwarzfuchs, Kahn, Kling, Touati, Ephraim, Warschawski, Gourevitch, grand rabbin Jais..

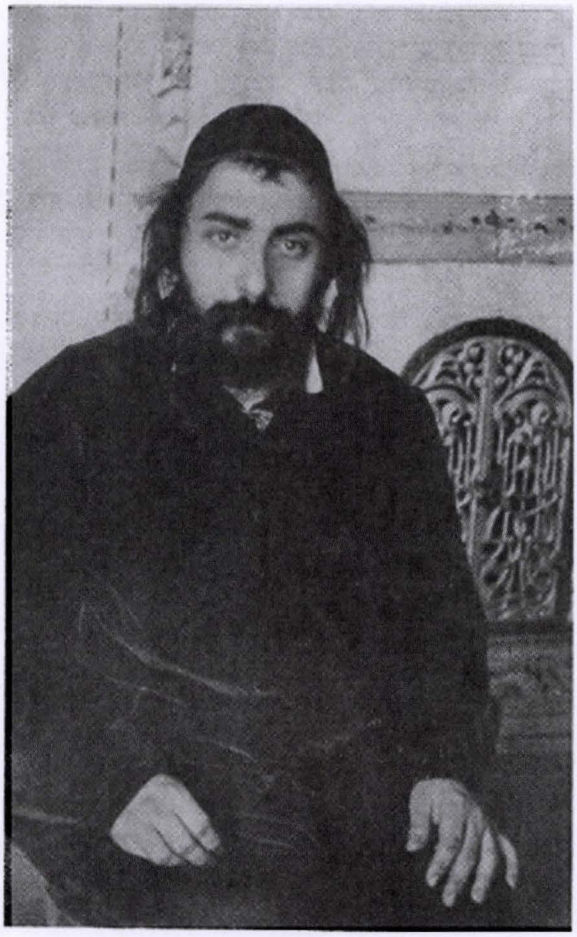
אבא באוסטרובצה בתש"ב בביתו

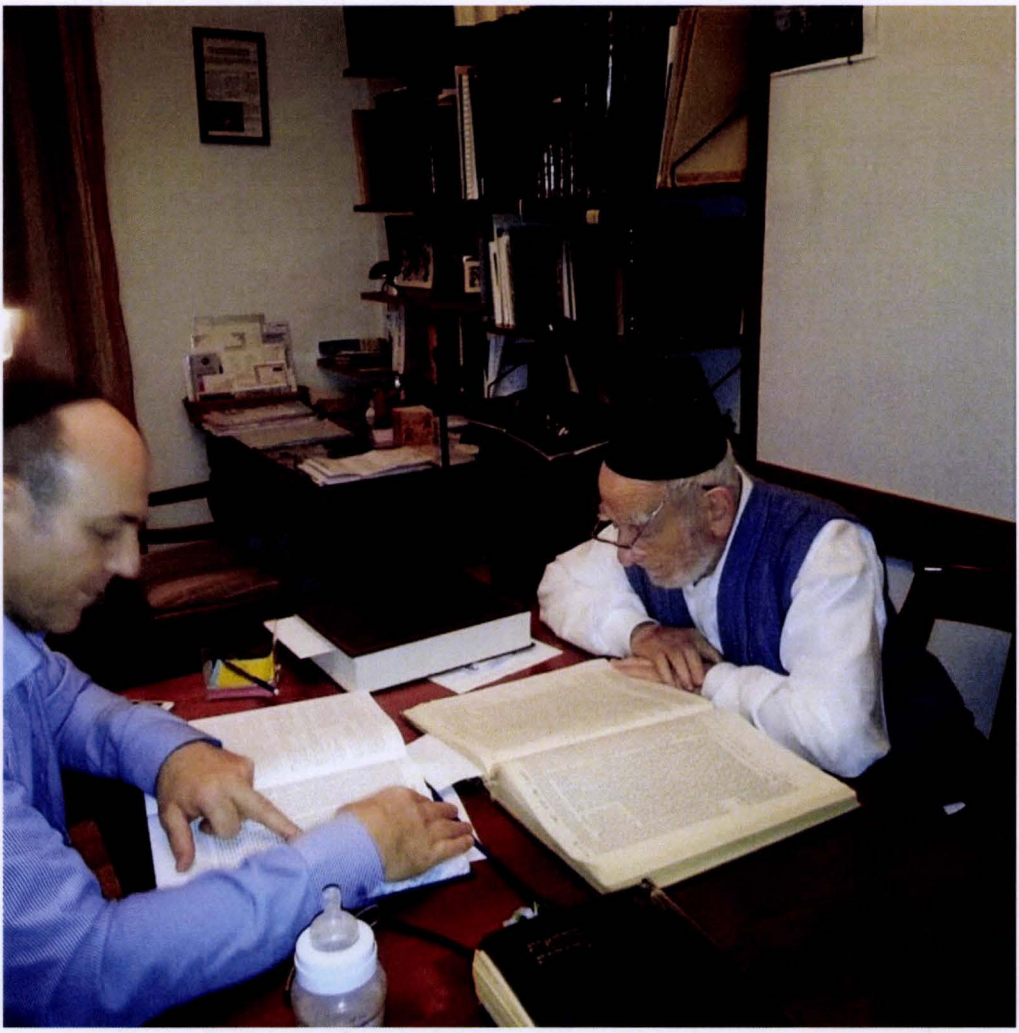
הגאון מוהרב"ג הרב מאיר יחיאל הלוי הלשטוק

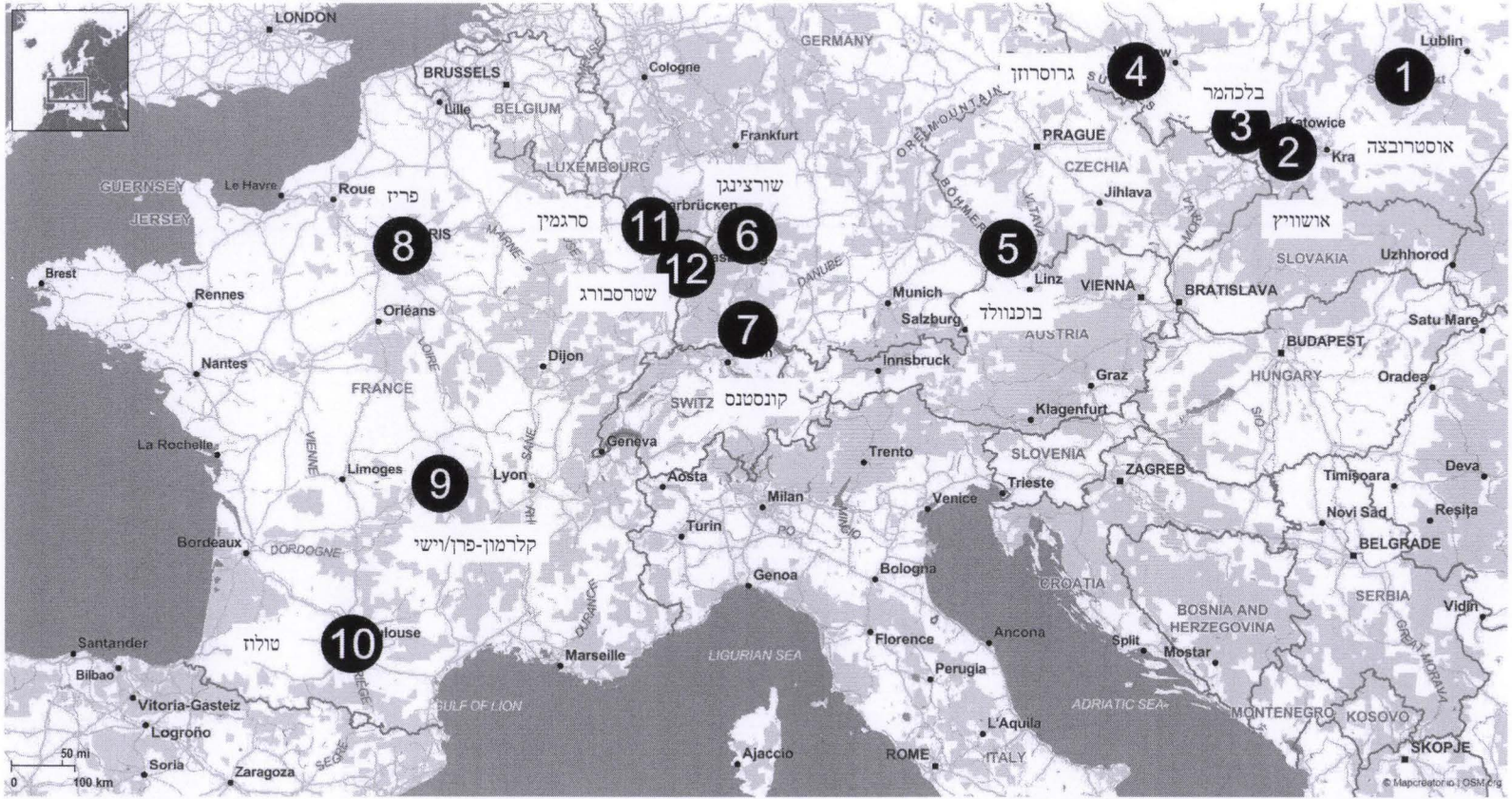
בית יוסף תרצ"ה אבא השלישי משמאל

הגאון מוור"ה יחזקאל הלוי הלשטוק

אבא לומד עם הבן אריאל

מ-2 עד 4 צעדת המוות כ-270 ק"מ

צעדת המוות

אפרים נחמיה רוזן נולד ב-15.1.1925 (באופן רשמי), אך תאריך לידתו האמיתי הוא ככל הנראה ח' בכסלו ה'תרפ"ה (5.12.1924). הוא נפטר בב' באדר ה'תשע"ה (21.02.2015).

הוא נולד בפולין בעיר התעשייתית אוסטרובצה-סביאטוקריסקי, שבה רבע מהאוכלוסייה היה יהודים. הוא הילד הרביעי מבין שבעה אחים ואחיות, ביניהם אח גדול ממנו שנפטר בצעירותו ושלא זכה להכיר.

הוא בנם של יעקב שמואל רוזנצווייג ושל שרה רבקה גוטליב.

להוריו מפעל קטן לייצור נרות וסבון ונייר לאיטום גגות.

לאחר פלישת צבא גרמניה לפולין באלול תרצ"ט (ספטמבר 1939), המפעל של הוריו מופקד בידיו של מנהל זמני ומוקם גטו באוסטרובצה. בשנת תש"ב-1942 אמו נפטרת ממחלת הטיפוס, אביו נורה למוות, בעוד יתר משפחתו מגורשת למחנות ההשמדה בראש חודש מרחשוון תש"ג (11 באוקטובר 1942). לפני מותו, אביו של אפרים רוזן שם אותו במסתור ומצווה עליו "להישאר בחיים". אפרים רוזן נאלץ לעבוד במפעל בגטו המקוצץ של אוסטרובצה ולאחר מכן במחנה עבודה. באייר תש"ד (מאי 1944) הוא שוב מסתתר אך הוא נתפס ע"י הס"ס ונכלא במחנה ריכוז בסביבת אוסטרובצה.

לאחר מכן הוא מגורש לבירקנאו ונשלח לעבוד במכרה הפחם של יאבוז'נו. כדי לשרוד הוא נאחז באמונתו בשם. בחודש שבט תש"ה (ינואר 1945) הוא לוקח חלק בצעדת המוות ומוצא את עצמו בבוכנוולד. באדר (פברואר) הוא נשלח למחנה שרזינגן.

הוא משוחרר על ידי הצבא הצרפתי ונשלח להתרפא בקוסנטנץ. משם הוא מובא לאדמת צרפת ומחליט להשתקע בה.

בהגיעו לפריז, הוא אינו דובר מילה אחת צרפתית, ואולם הוא מצליח לעקוב אחר החומר הנלמד בסמינר לרבנים של רחוב ווקלין בשנת תש"ה-1945. לאחר שהתקבל בחום על ידי הנהלת הסמינר, הוא מחליט להיות רב.

משרת הרבנות הראשונה שלו הובילה אותו לקלרמון-פראן, ולאחר מכן הוא משמש בטולוז.

הוא ישמש רבה של סארגמין בין השנים תשכ"ז-תשמ"ו (1967-1986), ויזכה אז לתואר רב ראשי.

לאחר מכן הוא עובר לגור בשטראסבורג שם הוא מקדיש את עיקר זמנו ללימודי היהדות.

זכתו של גנרל קניג ז"ל הוא נעתר לבקשתו של רנה גוטמן, רבה הראשי של נפת בה-ראן, לקבל את איתור מסדר הכבוד. הוא נלקח לבית עולמו בשטראסבורג ב-21 בפברואר 2015 (ב' אדר ה'תשע"ה).